

EGYETEMI DOKTORI ÉRTEKEZÉS

B A R S I L Á S Z L Ó

**A GYERMEKVÉDELEM INTÉZMÉNYRENDSZERÉBEN
ÉS A FIATALKORÚAK BÜNTETÉSVÉGREHAJTÁSÁBAN ALKALMAZOTT
PEDAGÓGIAI TEVÉKENYSÉG FEJLŐDÉSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE**

S z e g e d

- 1996 -

Mottó: Nincs több oka a bűnözésnek, mint amennyi
az emberi magatartásnak van.

Pontosabban: az emberi viselkedés okai
a bűnözés okai

(Molnár József)

Tartalmi tagozódás

	BEVEZETÉS	
I.	Gondolatok a gyermekvédelem köréből	1. o.
I/1	A gyermek védelme	1. o.
I/2	A problémakezelő gyermekvédelem Magyarországon	4. o.
	szakaszati; kezdet	4.o.
	fellendülés	9.o.
	hanyatlás	12. o.
	újrakezdve	15. o.
	hitektől gúzsba kötve	19. o.
	tévedésre ráébredve	23. o.
I/3	Magyarországi gyakorlat	31. o.
I/4	Reszocializáció	41. o.
I/5	Az intenzív részocializáció intézményei	50. o.
II.	A kriminálpedagógia és kriminálpszichológia fejlődés- története	54. o.
II/1	Kriminálpedagógia	54. o.
II/2	Általában a kriminálpedagógiáról	66. o.
II/3	Kriminálpszichológia fejlődéstörténete	73. o.
III.	A fiatalkorúak büntetés-végrehajtásnak történeti áttekintése	84. o.
III/1	A fiatalkorúak büntetés-végrehajtásának kialakulása hazánkban (1878-1910)	84. o.
III/2	A fiatalkorúak büntetés-végrehajtása a század első felében (1910-1945)	98. o.
III/3	A fiatalkorúak büntetés-végrehajtása az ötvenes évektől napjainkig (1949-1952)	112. o.
IV.	Az utógondozásról és a pártfogó felügyeletről	146. o.
IV/1	Az utógondozás - pártfogás hazai alakulása	146. o.
IV/2	A fiatalkorúakra vonatkozó pártfogó felügyelet első magyar szabályozása	150. o.

IV/3 A fiatalokorra vonatkozó pártfogó felügyelet
rövid áttekintése

155. o.

Irodalomjegyzék (hivatkozott és idézett irodalom)

I/1-2-3-4-5 részhez

II/1-2-3 részhez

III/1-2-3 részhez

IV/1-2-3 részhez

MELLÉKLETEK

B E V E Z E T É S

Értekezésemben azokról a tapasztalataimról kívánok számot adni, amelyet a gyermek ifjúságvédelmi és büntetésvégrehajtási nevelőmunkám során a fiatalkorú bűnelkövetők körében szereztem másfél évtizedes gyakorlati tevékenység tényei és az adott időszak tudományelméleti háttére alapján.

Kialakított véleményeim alapjául azon megfigyeléseim és feljegyzéseim szolgáltak, amit igyekeztem összevetni az elméleti diszciplinák időrendi változásaival és azok gyakorlati érvényre jutásával.

A fentiek alapján fogalmaztam meg értekezésem célját, hogy hazánkban

- fejlődési folyamatában áttekintsem a gyermek- és ifjúságvédelem területén bekövetkezett változásokat, a nevelőotthonok és javító-nevelő intézetek tevékenységén keresztül
- bemutassam a kriminálpedagógia és kriminálpszichológia fejlődéstörténetének legjelentősebb állomásait
- szóljak a fiatalkorú bűnelkövetők neveléséhez kapcsolódó felfogás és nézetrendszerekről és büntetésvégrehajtásuk kortörténeti változásairól
- áttekintsem az utógondozást és a pártfogó felügyeletet, az adott intézményrendszerekben folyó ezirányú tevékenységen keresztül

A felsorolt területek történeti áttekintése során az egyes témakörök vertikális (hosszmetszeti) feldolgozása mellett döntöttem és igyekeztem követni az időrendi kronológiát.

Igaz, hogy adott történeti időszakokban sok hasonlóságot tapasztaltam a gyermekvédelem és a büntetésvégrehajtási pedagógia fejlődését, vagy éppen stagnálását, hanyatlását illetően, de ugyanakkor felismerhetőek voltak a végrehajtásban jól elhatárolható módszerbeli különbségek is.

I.

Gondolatok a gyermekvédelem köréből

I/1. A GYERMEK VÉDELME

A gyermekvédelem egyidős az emberiséggel. Meggyőződésem, hogy ha a különböző korszakok ilyen jellegű tevékenységrendszerei történelmi összefüggéseikben elemezzük, a gyermekvédelmi célok jósága nem vonható kétségbe. Azok mindig is az adott időszak gyermekeinek legfontosabb érdekeit szolgálták.

Azt azonban, hogy ezek a fő érdekek mik voltak, vagy melyek lehettek, természetesen a korabeli gazdasági, társadalmi, ideológiai összefüggések és jellemzők, s nem utolsó sorban a vonatkozó tudományok kimunkáltsági szintje határozták meg. Ezek függvényében lehetett csak a gyermekek fejlődését jól vagy kevésbé jól szolgálni.

A gyermekvédelem másik alapvető meghatározója a felnövekvő nemzedék szükségleteinek köre. A fejletlenebb országok csak olyan alapszükségletekre koncentrálnak, mint például az egészségügyi ellátás és a biológiai igények. A jobb gazdasági feltételekkel rendelkező, a civilizáltság magasabb szintjén álló népeknél pedig már körvonalazódnak egyéb speciális szükségletek, s az azok kielégítésére való törekvések is. Így például kialakulnak a mentálhigiénés szolgálatok, a nevelési-oktatási tanácsadás különböző formái. Más megközelítésben ez úgy is értelmezhető, hogy az általános, minden gyermeket érintő védelmi rendszeren túl kialakul, és differenciálódik a speciális gyermekvédelem hálózata is.

Hasonló különbségek nemcsak egyes földrajzi térségek között állapíthatók meg, hanem regisztrálhatók egy adott ország fejlődésében is olyan mutatók mentén, hogy milyen a gyermekvédelmi tevékenység kiterjedtsége, s melyek a preferált gondozási formák.

Századunkban a gyermekvédelmi tevékenységet egyre markánsabban befolyásolja az ENSZ azon törekvése, mellyel a gyermeki jogok irányából való megközelítésben a gyermekvédelem fő paramétereit is meghatározza. Az általa kimunkáltak ugyan irányelvek, melyeket bármely ország csak adott fejlettségi szintjének megfelelően képes jog- és gyermekvédelmi rendszerébe beépíteni.

Mégis kirajzolódni látszik általa, ha lassan is, egy egyetemes gyermekvédelem fogalomrendszere és megvalósításának alaphálózata.

Napjainkban azonban még azt kell természetesnek tekinteni, hogy a gyermekvédelem definíciója és rendszere országonként eltérő, sőt az módosul egy adott ország fejlődése során is, különösen a jelentősebb gazdasági, társadalmi, ideológiai változásokhoz kötődően.

A gyermekvédelmen egy adott ország komplex tevékenységrendszerét értem, melyet a gyermeki szükségletek és jogok minél maradéktalanabb érvényesíthetősége érdekében alakítanak ki, problémamegelőző és problémakezelő céllal.

Feldolgozás során kiemelt feladatommak a problémakezelő gyermekvédelem egy sajátos szeletének, a zárt és zártjellegű intézeti nevelésnek vizsgálatát tekintem. Így a problémamegelőző gyermekvédelemmel csak témám szempontjából való kikerülhetetlensége esetén foglalkozom.

A témakör kidolgozása során kiemelten három, főbb szempontra figyelek:

- az uralkodó szemléletre - filozófiára - ideológiára,
- kezelést igénylő problémákra, speciális gyermeki szükségletre,
- támogatásra szoruló körére.

A fentiek lehetővé tették számomra:

- a magyarországi állami gyermekvédelem sajátos fejlődési ívének felvázolását, az abban tapasztalt törekvések bemutatását;
- a különböző speciális gondozási formák fejlődése összhangjának vagy eltérő irányainak feltárását;
- a zárt és zártjellegű intézeti nevelés adekvát helyének és módjának meghatározását.

Az áttekintés előtt azonban feltétlenül meg kell határoznom, hogy mit tekintek ma, a XX. század végén, a Gyermeki Jogok Konvenciójának ismeretében problémakezelő gyermekvédelemnek. Nézetem szerint a rászoruló

gyermeknépessegcsoportok speciális szükségleteire való optimális reagálást, vagyis: a fogyatékos, a nehezen nevelhető, az inadaptált (neurotikus, pszichotikus, antiszociális fejlődési irányú), a beteg, a hátrányos helyzetű és a veszélyeztetett gyermekek speciális nevelési-oktatási, mentálhigiénés, szociális és egészségügyi szükségleteinek adekvát kielégítését abból a célból, hogy a problémákat megszüntessük, vagy azok súlyosbodását, halmozódását megakadályozzuk.

Az elemzés kínálkozó szakaszait hazánk sajátos történelme adja: 1901-től, az első és mindezideig egyetlen gyermekvédelmi törvény megalkotásától 1945-ig, a rendszerváltásig, majd 1945-től 1990-ig, mikor is a következő nagy politikai fordulat helyezi új, vagy megújuló alapokra gyermekvédelmünket. Bizonyára történelmi sajátosságunk, hogy a jelzett szakaszok egyike sem mutat egyenletes fejlődést. Mindkettőt politikai csatározások, sajátos ideológiák, s a gazdasági nehézségek tördelték, kétszer is megakasztva ezzel a magyarországi állami, egyházi, társadalmi gyermekvédelem alakulását.

Szűkített történeti áttekintésem hangsúlyát az állami gyermekvédelemre helyeztem. Tisztelve ugyan az egyházak és társadalmi szervezetek törekvéseit, meggyőződésem, hogy egy jószintű, hatékony gyermekvédelem tényleges garanciáival csak maga az állam rendelkezik. E felől nem hagy kétséget a Gyermeki Jogok Konvenciója sem [1], de megfogalmazta ezt már magyar gyermekvédelmi szakember is 1900-ban. Ruffy Pál ugyanis így ír [2]:

"Az elhagyott gyermekek fölnevelése az állam kötelessége, mert annak áll érdekében, hogy becsületes embereket neveljen, mert az államnak többet ér, ha az a becsületes ember viseli az állam terheit, mintha az adófizető polgárok kenyerén él és valamely börtönnek szalmavackán tölti el munkabírása éveit."

I/2. PROBLÉMAKEZELŐ GYERMEKVÉDELEM MAGYARORSZÁGON

Sajátos korszakai:

1901-1945	A,	Kezdet
	B,	Fellendülés
	C,	Hanyatlás
1945-1996	D,	Újrakezdve
	E,	Hitektől gúzsba kötve
	F,	Tévedésre ráébredve

* 1901 - 1945 *

A, Kezdet

A korabeli egyházi és társadalmi gyermekvédelem esetlegességeinek túllépését az 1886. évi XXII. törvénycikk kísérli meg. "145. §-a alapján az elhagyott gyermekek gondozása a községek körébe utaltatott, és ők viselték neveltetésük költségeit." [3] Az 1898. évi XXI. törvénycikk e problémát már központi állami feladatként kezeli. Tényleges megoldást az 1901. évi VIII. és XXI. törvénycikke, az úgynevezett Széll Kálmán-féle törvények hoztak, "melyek az állami gyermekvédelem alapjait rakták le, és amelyek szerint a magyar állam elismerte minden anyagi értelemben véve elhagyottnak nyilvánított gyerek jogát az állami oltalomra". [4] A gyermekvédelmi törvény és szabályrendelet 1902. szeptember 1-jén lépett életbe. 1906-ban ez egészült ki a 60 000/1906. számú rendelettel, mellyel "az állami gyermekvédelmet az ún. anyagi értelemben vett elhagyatottság esetein felül kiterjesztették mindazon 15 éven aluli gyermekekre is, akik eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak voltak kitéve, avagy züllésnek indultak." [5]

A századforduló magyar társadalmát "egy arányaiban csökkenő, de méreteit tekintve igen jelentős tömeget érintő szegénység jellemezte". [6]

Az 1870-es évek közepén meghozott közegészségügyi törvény ugyan kedvező hatással volt az egészségügyi állapotokra, a gyermekhalandóság azonban még mindig magas volt. A gyermekhalálozások több mint fele a hét évnél fiatalabb gyermekeket érintette, s nekik csupán 50 %-uk részesült orvosi kezelésben. A

fiatalkorúak kriminalitása is aggasztó mértéket öltött. 1902-ben például a büntetésvégrehajtási intézetekből szabadulók közel 20 %-a volt 12-20 év között.

"Mindezen okok sürgős szükségé tették, hogy a gyermekvédelem két iránybam megindíthassék: mint küzdelem a gyermekhalandóság ellen és mint küzdelem a fiatalkorúak kriminalitása ellen". [7]

Tekintettel arra, hogy mind a gyermekhalandóság, mind a fiatalkorúak kriminalitása a szegényebb népréteg jellemzője volt, így a korabeli gyermekvédelem "túlnyomó részben a szegény gyermekekre vonatkozik" [8], úgynevezett "szegénygyermekvédelmi szervezet", mely a "szegénységélyzés felé tolódott el". [9]

A gyermekhalandóság elleni harc speicális, intézményesült formája a menhelyek rendszere lett. A menhelyek képezték a gyermekvédelmi igazgatás központi szervezeti egységét. Feladatuk volt a gondozásba vett gyermekek ápolásának, orvosi felügyeletének, nevelésének - iskoláztatásának biztosítása, s az ezen feladatokkal együttjáró igazgatási teendők ellátása is. Maguk a menhelyek tulajdonképpen kórház jellegűek voltak, ahol csak az ápolásra szoruló beteg gyermekeket gondozták, illetve átmeneti ideig a kihelyezésre várókat.

A gyermekek elhelyezésével kapcsolatos, úgynevezett igazgatási teendők fő vezérelve, a gyermekvédelem legfontosabb alapelve " a gyermekek kifogástalan csládoknál való elhelyezése" volt [10], mert "a gyermekeknek a családi gondozás előnyeit kívánták biztosítani" [11]. Ennek értelmében az állam támogatására szoruló gyermekek elhelyezhetők voltak vérszerinti családjuknál vagy rokonaiknál és többségében nevelőszülői feladatokat vállaló családoknál, az úgynevezett gyermektelepeken. A gondoskodás egy sajátos formáját képezte az újszülötteknek az anyával együtt való elhelyezése magáncsaládokhoz annak érdekében, hogy őket a szükséges ideig természetes táplálékban részesíthessék, ezáltal is csökkentve a csecsemőkori elhalálozás esélyét.

Az ezen gyermekekről való gondoskodást jól jellemzi az alábbi két idézet.

Az ilyen gyermeket "anyjának mostoha életviszonyai már fogantatásának percétől sújtanak".

Az "állami gondozásba vett gyermek átlagos életképessége a normális életképességnek alatta áll. Az állami gondozásra predestinált gyermek már fogantatásának első percétől nélkülözi a kellő táplálékot. Mennél előrehaladottabb a magzat élete, nélkülözése annál inkább fokozódik az által, hogy az anya keresetképessége csökken. Elnyomorodott, kiéhezett, lerongyolt anyák kerülnek a szülészeti klinikára, innen vérszegény, satnya gyermekek a menhelybe" [12].

Ezért is vélekedtek úgy a korabeli gyermekvédelmi szakemberek, hogy komoly megfontolást igényel a nevelőszülői családok kiválasztása. Nem tartották megengedhetőnek a gyermekek kihelyezését teljesen vagyontalan vagy állandó keresettel nem rendelkező családokhoz, mert az továbbra is veszélyeztetett helyzetben tartaná őket. Ugyanakkor azt sem tekintették célszerű megoldásnak, ha eredeti társadalmi rétegüktől túlzottan távol álló környezetbe kerülne. Úgy vélték - éppen előnytelenebb genetikai adottságaikra hivatkozva -, hogy ilyen családokban nagykorúvá válva nem fogják tudni ugyanazon életszínvonalat biztosítani maguknak, s így könnyebben tévednek a kriminalitás útjára. "Ezért tehát a gyermekeket legjobb oly nevelőszülők háztartásában elhelyezni, kik becsületes, józan életmódjuk által bizalomra érdemesek, bárha a szegényebb néposztályhoz tartoznak is, de nem teljesen vagyontalanok". [13]

A nagy szociális érzékenységgel bíró Engel Zsigmond néhány évvel később már a legalább egylépcsős mobilitást lehetővé tevő nevelőszülői rendszert szorgalmazza. "Azon elv, hogy az elhagyott gyermekeket a munka, a nélkülözések, a szegénység számára kell felnevelni, csak részben helyes. A gyermekeket munkára kell nevelni, mert csak ezáltal fogja a gyermek a munkát megszokni és megszeretni. A munka azonban, amelyre a gyermeket fel kell nevelni, legyen olyan, mely a gyermeket felemeli a tanult munkások csoportjába. A külső nevelésbe adott gyermek életmódjának tehát magasnak kell lennie; csak akkor, ha a gyermek hozzászokott ilyen életmódhoz, fog önállóságának elértekor arra igyekezni, hogy ezen életmód szerint élhessen." [14]

A korai gyermekvédelem ezen célját, vagyis hogy a nagykorúvá vált állami gondozott származási rétegéhez, helyzetéhez képest magasabb szinten legyen képes betagozódni a társadalomba, szolgálta az oktatással kapcsolatos rendelkezés is.

"A gyermekek iskolai oktatásban részesítettnek; a kiválóbb tehetségű gyermekek az állami tanintézetekben ingyenes ellátási helyekre felveendők." [15]

Ezt erősíti meg egy két évtizeddel későbbi, a menhelyek tevékenységrendszerének elemzésével foglalkozó mű is, kiegészítve - mai szóhasználattal élve - az utógondozás gondolatának megjelenésével.

"... a gyermekeket az óvoda látogatására és a 6 elemi osztály elvégzésére fogják a törvény értelmében. A kiváló képességű tanulókat kivételesen középiskolába is járatják. Ipari pályára készülő gyermek részére az igazgató-főorvosok tanoncszerződést kötnek, a gyermekek pályaválasztásába irányítólag befolyanak, sőt még a gyermekeknek az életben való elhelyezkedését is figyelemmel kísérik." [16]

A gyermekek és fiatalkorúak kiminalitása ellen való küzdelemnek két formája bontakozott ki:

- az erkölcsi züllés veszélyének kitett gyermekekről való gondoskodás,
- javítóintézetek átnevelő tevékenysége, mely a már züllött és büntetett fiatalokra irányult.

"A züllésnek indult (erkölcsi okból elhagyottá nyilvánított) gyermekekkel szemben újabban azt az eljárást követik a menhelyek - főleg a budapesti menhely -, hogy megfigyelik az illetőt, ismételten változtatják a nevelőszülőt, ha szükséges, és csak ha több oldalról jött az a jelentés, hogy a családi elhelyezés eredményre nem vezet, igyekeznek a gyermeket intézeti nevelésbe adni." [17]

A jellemző gyakorlat az volt, hogy az erkölcsi elhagyottság miatt állami gondozásba vett gyerekeket 12 éves kor alatt nevelőszülői családoknál helyezték el, az idősebbekről pedig vagy a patronáló egyesületek révén gondoskodtak, vagy szükség esetén intézeti elhelyezésüket biztosították.

Az elsősorban büntetett és személyiségfejlődésükben, szocializációjukban még jelentősen károsodott fiatalok gondozását megvalósító zártintézeti nevelés kérdéskörét külön tárgyalom.

A korabeli gyermekvédelem e két fő pillérén túl - csecsemőhalandóság, kriminalitás elleni harc - tapasztalható a fogyatékos, beteg gyermekek iránti fokozott törődés is.

"... megengedettett, hogy nagyobb testi vagy lelki fogyatkozásban vagy tartós betegségben szenvedő gyermek, míg azt az egészségi szempontok megkövetelik, édesanyjánál helyeztessék el." [18]

"A gyermekek gondozási ideje az árvaszék javaslatára a 18-ik év betöltéséig meghosszabbítható, ha ez akár a gyermek testi vagy szellemi fogyatkozása miatt, akár a gyermek érdekében más fontos okból kívánatos." [19]

Magyarországon a fogyatékosok gyógyító-nevelése ugyan már a XIX. század elején megindul, különböző, fogyatékossági áganként egymást követő próbálkozások formájában, a teljes népességre való kiterjesztése azonban az 1868. évi népoktatási törvény elfogadása ellenére is igen lassú folyamat. [20]

A századforduló éveiben az állam ugyan rendelkezik néhány ilyen jellegű nevelő- és gyógyintézettel, de gyakori az is, hogy fizetés ellenében a városok és egyesületek speciális intézeteit veszi igénybe. Azt pedig - az akkori viszonyok ismeretében - természetesnek kell tekintenünk, hogy az állami gondoskodás elsősorban a súlyosabb problémákra terjedt ki. Így például a kifejezett, látható fogyatékoságokra, vagy az ugyancsak komoly gondot jelentő gümőkóros és tuberkulózisra hajlamos gyerekekre. Utóbbiakat az úgynevezett eredei iskolákban helyezték el.

Ezen gyermekvédelmi intézményeket egészítette ki az árvaszék jogi-gyámügyi tevékenységrendszere.

Az árvaszék, mint elsősorban jogi intézmény működésével kapcsolatban fontosnak tartom, hogy felhívjam a figyelmet egy történelmi kuriózumra. Csorna Kálmán ugyanis 1929-ben így vélekedik az akkori gyámhatóságról: "... a magyar állami védelmi rendszer idővel az impulzivitás hibájába esett, mivel ajtót nyitott annak a lehetőségnek, hogy a család ügyeibe túlságosan erőteljes és nem elég biztosítékkal körülbástyázott intézkedésekkel belenyúljanak. A gyámhatóság rendszerint elkésve jövő és legtöbbször nem mélyreható és nem szakszerű vizsgálaton alapuló megállapítását én ugyanis igazi garanciának nem tartom (ti. a szülői gondozási jogkör korlátozásához, vagy megszüntetéséhez), ilyenül csak a teljes bizonyítással rendelkező bíróság ítéletét fogadnám el". [21]

Ennek a jogszerűbb gyakorlatnak a kialakítására közel hat évtizedet kellett várni.

Magyarország kezdeti állami problémakezelő gyermekvédelméről mindezek alapján a következők állapíthatók meg:

- a problémák súlyosbodásának és halmozódásának megakadályozására irányult;
- a veszélyeztetett (anyagi, erkölcsi elhagyottság), a fogyatékos, a beteg és az inadaptált (bűntettes-antiszociális fejlődésirányú) gyermek-népességcsoportokra terjedt ki;
- szülőpótlás céljából a nevelőszülői családokban való gondozást, egyéb problémák esetében a bentlakásos intézeti neveltetési formát preferálta;
- elsősorban a speciális egészségügyi és szociális szükségletek kielégítésére törekedett, s csak igen kevésbé a speciális nevelési-oktatási igények megoldására.

Mindezek alapján látható, hogy a korabeli problémakezelő gyermekvédelem hiányzó láncszeme a probléma megszüntetésére irányuló gondoskodási formák kialakulatlansága, s ezáltal a nehezen nevelhető, hátrányos helyzetű inadaptált (neurotikus, pszichotikus fejlődésirányú) népességcsoportok elhanyagolása. Ez pedig azt is jelzi, hogy a századforduló Magyarországa a megelőzés e sajátos formáira nem tudott jelentősebb energiákat összpontosítani.

A probléma legalább részleges felismerését Csorna Kálmán elemzése is mutatja. A franciaországi gyakorlatra hivatkozva ugyanis így ír:

"... az állam kötelessége az is, hogy a gyermekek elhagyottá válását megelőzze és e célból készpénz-segélyt (első szükséglet és időszakos segélyezés), valamint természetbeni támogatást nyújt a szülőknek, stb. Ez az ún. támogatásra szoruló gyermekek csoportja". [22]

B/ Fellendülés

Az állami gyermekvédelem alakulásának kezdetén is voltak olyan nézetek és próbálkozások, melyek a tevékenységrendszer tágítását célozták egyrészt a népességcsoportok oldaláról, másrészt pedig a problémamegoldás irányába.

Roboz József már 1898-ban azokról a gyengeképességű gyermekekről ír, "akik normális értelmű iskolatársaikkal együtt haladni nem tudnak, és akiket a számpadban néhány éven át való ülés után mint oktatásra alkalmatlanokat eltávolítanak, vagy pedig, akik a tankötelezettség egész ideje alatt az iskolában megtűretvén, semmire sem mennek". Pedig már arra is volt példa, "hogyan az ily gyermekek egy-két évi szakszerű oktatás után átléphetnek az elemi népiskolába." [23]

Ranschburg Pál 1899-ben megalapította az első magyar "Psychophysikai Laboratórium"-ot. Alapvető feladatának tartotta többek között az abnormális értelmi és erkölcsi fejlődés törvényszerűségeinek feltárását, a pszichológia és "idegfiziológia" törvényszerűségeinek kutatását. Ennek érdekében új teszt-módszereket és pszichofizikai instrumentális vizsgálóeszközöket dolgozott ki. Munkásságával az alkalmazott pszichológia alapjait teremtette meg, s jelentősen járult hozzá a gyógypedagógia és a mentálhigiéne fejlődéséhez is [24].

Az 1906-ban megalakuló Magyar Gyermektanulmányi Társaság nevében is jelzi a gyermekek védelmének szándékát az adekvát nevelési módok keresése által. Továbbképzést szolgáló kiadványai többek között a menhelyek vezetőinek nyújtottak hasznos útmutatásokat. "Sokirányú munkája között, jelentős volt az elzúllott gyermekek problémáinak, a fiatalkori bűnözés okainak, a nevelés hiányosságainak ... tanulmányozása". [25]

Mindezekből érzékelhető, hogy ezen időszakban a szaktudományok fejlettségi szintje, aktivitása kedvező volt, s e tény jelentősen hozzájárult a gyermekvédelmi hálózat bővüléséhez és differenciálódásához. Ezt segítette az ideológiai változás is, mely lehetővé tette a szociális eszme mind nagyobb térhódítását, s melynek jótékony hatása a rövid életű Tanácsköztársaság rendelkezéseiben, tervezeteiben, határozataiban csúcsosodott ki.

Hazánk első kriminálpedagógusának, dr. Kálmán Elemérnek a vezetésével 1915-ben megalakult az I. Kriminálpedagógiai Intézet. E speciális szakintézmény bűnelkövető fiatalok nevelésére kidolgozott koncepciója a javító-nevelés különböző szakaszainak (letartóztatás-kihallgatás-tárgyalás-ítélet-javító nevelés) egységes, kriminálpedagógiai irányultságú szemléletét, mint kívánalmat hangsúlyozza. Az intézmény tevékenységrendszerében nagy súlyt helyeztek az oktatásra, mint a diagnosztika igen fontos, első láncszemére. [26]

Ezek a kezdeményezések elsősorban a bentlakásos intézmények hálózatát bővítették, vagy az általuk kimunkált módszerekkel a diagnosztikus és fejlesztő tevékenység színvonalának emeléséhez járultak hozzá. Rendkívül figyelemre méltó azonban az a folyamat is, mely bizonyos ambuláns kezelési formák kialakulásához vezetett.

A "Psychophysikai Laboratorium"-ot Ranschburg saját költségén hozta létre. 1902-től azonban már mint "Állami Gyógypedagógiai Pszichológiai Laboratórium" működött, igaz, változatlanul anyagi gondokkal küszködve. A laboratórium munkatársa dr. Schnell János már korábbi tevékenysége során tapasztalta, hogy "milyen ijesztően nagy a turbulens, figyelmi zavarokkal, félelmekkel küzdő, összeférhetetlen, alkalmazkodni nem tudó, magányos depressziós, vagy a realitástól elzárkózó gyermekek száma", s a "róluk való és idejében történő intézményes gondoskodák még csak fel sem merült". [27]

Az 1934-es év meghatározó változást hozott létre a laboratórium működésében. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium rendelkezése alapján "Állami Gyermeklélektani Intézet"-té szervezték át és a közoktatásügy szervezetébe illesztését szorgalmazták. E tény azért is különös jelentőséggel bír, mert így első ízben létesülnek pszichológiai státuszok a közoktatás intézményi keretein belül. Ezáltal lehetőség nyílik a problémakezelő gyermekvédelem addig hiányzó ágának kialakítására, vagyis a probléma oly módon történő megoldására, hogy a gyermek eredeti élethelyzetében kapja meg a szükséges segítséget.

Az intézet szervezésével párhuzamosan különböző klinikákon is alakultak úgynevezett nevelési tanácsadók [28], valamint a Patronázs Egyesület keretében "kizárólag az értelmileg nem hibás, de lelki konfliktusokkal küzdő és a lelki működéseiben ezáltal súlyosan megzavarodott" gyermeknépesség gondozására. [29]

A fellendülés szakaszának problémakezelő gyermekvédelmét vizsgálva látható, hogy:

- megtörtént egy nyitás a problémamegoldó tevékenységfajták irányába;
- a gondoskodás részlegesen kiterjedt az inadaptált (neurotikus, pszichotikus fejlődésirányú) és a nehezen nevelhető népességcsoportokra;

- a bentlakásos, intézeti nevelési-oktatási formák bővítése és azok diagnosztikus tevékenységének szakszerűsítése mellett megkezdődött az ambuláns gondozási módok kialakítása;
- lehetővé vált a speciális nevelési-oktatási és mentálhigiénés szükségletek részleges kielégítése.

Ennek tükrében megállapítható, hogy a kísérletek a kezdő szakasz hiányzó láncszemének (problémamegoldás) kialakítására történtek, a korábbi intézményfajták megtartása mellett. Ezáltal lehetőség nyílt egy teljesebb, minden speciális szükségletre kiterjedő problémakezelő gyermekvédelmi rendszer kialakítására. Amennyiben ez a fejlődés töretlen lehetett volna, úgy Magyarországon az 1940-es évekre egy - a kor szintjén - közel komplex speciális gyermekvédelmi hálózat jöhetett volna létre.

C, Hanyatlás

A fellendülés szakaszának fejlődését nem lehet egyenletesnek tekinteni. Nem volt időbeni egybeesés a szakma által szorgalmazott bővítési törekvésekben. Ez látható volt a bentlakásos intézményhálózat differenciálódásánál, az ambuláns gondozási formák létrehozásánál. Nem jellemző a szinkronitás a gazdasági feltételek nyújtotta lehetőségek és a korszerűsítési, megújulási próbálkozások között sem. A mentálhigiénés szükségletek kielégítésére tett törekvések például már igen rossz gazdasági körülmények között jöttek létre.

A gyermekvédelmi rendszer hanyatlása sem volt egységes és egyenletes. Abban gazdasági, ideológiai okok sajátos csomópontokat képeztek. A korabeli gyermekvédelmi szakemberek tiszteletre méltó tevékenységét még egyéb események is nehezítették. Így az első világháború következményei, s a második világháború előkészületei.

Vértess O. József és Kármán Elemér intézeteit, a Tanácsköztársaság bukását követően - szocialista jellegűnek tekintett - szemlélete miatt, ideológiai okokból szüntették meg. Általában is támadás indult az úgynevezett "proletárgyermekvédelem" ellen, mondván, hogy az "családellenes, vallási téren közömbös, tehát erkölcsromboló". Meghirdetésre került a magyarországi

gyermekvédelem újjászervezése "a szülői szereteten és a családi összetartozáson alapuló ősi erkölcsi elvek" alapján, abban bízva, hogy az "enyhíti az állami költségvetésre nehezedő nyomást, hatásosan kapcsolódik bele a gyermek és ifjúsági tömegek 'kereszténynemzeti' nevelésébe, elősegíti a háború nyomán újabb bomlasztó hatások alá került család intézményének védelmét, megerősítését". Az 1923. évben egymást követő rendeletek mind ezt a célt szoltálták. [30]

Horváth Kálmán pedig, mintegy az I. Kriminálpedagógiai Intézetet hiányolva, az erkölcsi fogyatékosok gyógypedagógiai védelme érdekében szólva fogalmazza meg a szakszerűbb diagnosztika igényét: "szervezendő volna tehát a gyermekanyag pontos megismerésére és osztályozására egy bizottság, melynek tagjai szakorvosokból, jogászokból és gyógypedagógusokból állnának. [31] E próbálkozások azonban eredménytelenek maradtak.

Az I. világháborút követő évek gazdasági nehézségei a gyermekvédelem meglévő intézményeiben is komoly gondokat okoztak. "Magyarországon a gondozásra szorult koldusszerű ellátásban és felsegítésében merül ki" az igazságügyi gyermekvédelmi tevékenység. [32]

Kármán Elemér tiltakozása:

"El kell szakadnunk mindenféle jótékonyági, emberbaráti és patronáge tevékenységtől és kiépíteni a pedagógia épületét ezzel az új szárnyal." [33] A nehézségek viszont inkább fokozódtak. Az intézetekben mindenütt "a zsúfoltság, a nyomor, az elhanyagoltság és az elhagyatottság uralkodott. Javulás a 20-as évek első felében nem is mutatkozott, sőt, a zsúfoltság tovább nőtt. A gyermekvédelem egészének és minden részterületének sorsa, döntően, az állam pénzügyi politikájától, kormánykörök szemléletének alakulásától, és a tehetősek áldozatkészségétől függött.... Szél Kálmán óta csak hanyatlás tapasztalható e téren". 1929. tavaszán gyermekvédelmünk a "csőd szélén" állt. [34]

A gazdasági nehézségek hatására egészen szélsőséges nézetek is megfogalmazódtak. A korabeli Pénzügyminisztérium például 1926-ban így foglal állást: a gyermekvédelem "nem kizárólag az állam kötelessége, hanem inkább önkormányzati és társadalmi feladat", melyet korábban csak azért vállalt az állam, mert az "autonómikus élet... még nem volt a kulturális és gazdasági fejlődésnek azon fokán, hogy a nemzet életére nagy hatással bíró feladatoknak kizárólagos ellátását megnyugvással az önkormányzatokra lehetett volna bízni". [35]

A 30-as évektől pedig már a fasizmus előszele is rányomja bélyegét a gazdasági-ideológiai, s ezen keresztül a gyermekvédelmi lehetőségekre.

Látható tehát, hogy míg gazdasági oldalról egyenletes romlás, ideológiai szempontból változó mértékű beavatkozás volt tapasztalható, a szakembereknek a problémakezelő gyermekvédelem fejlesztésére irányuló próbálkozásai folyamatosak, szinte töretlennek tekinthetők.

Szakmai oldalról vizsgálódva tehát nem regisztrálható teljes egybeesés a gazdasági lehetőségek és a gyermekvédelem fejlődése között. A fejlődési ívben ugyan tapasztalható törés ideológiai okok következtében, s gazdasági feltételek miatti megtorpanások is, összességében azonban a problémakezelő rendszer az intézmények szempontjából fokozatos bővülést és differenciálódást mutat. (1.sz. táblázat).

Egyfajta törvényszerűség fedezhető fel abban, hogy mikor a speciális nevelési-oktatási szükségletek kielégítése a bentlakásos gondozási formákban ellehetetlenült, az ambuláns tevékenységfajta irányába nyitott a korabeli gyermekvédelem. Csak sajnálni lehet, hogy a gazdasági feltételek ez utóbbi téren intenzívebb fejlesztést nem tettek lehetővé.

Így módfelett sok életképes ötlet és korszerű javaslat csak a tanulmányok szintjén jelenhetett meg.

Amennyiben mód nyílt volna ugyanis e hálózat mennyiségi és minőségi továbbfejlesztésére, úgy a speciális gyermeki szükségletek kielégítése belátható időn belül lehetett volna jó szinten megvalósított. E történelmi korszak problémakezelő gyermekvédelmi rendszere ugyanis rendelkezett a feltétlenül szükséges intézményekkel, vagy legalább azok kezdeményeivel.

Az 1901-től 1945-ig terjedő időszak speciális, problémakezelő gyermekvédelmének megítélésében - mindezek alapján - magam is dr. Csorna Kálmán mértéktartó álláspontjára helyezkedem:

"A talált és elhagyott gyermekek védelmét célzó jogszabályokat, e jogszabályokon nyugvó egész védelmi intézményt és annak gyermekvédelmi kihatásait eleddig számosan vették boncolókés alá úgy orvos-higiéniai, mint szociálpolitikai és jogi szempontból. E bírálatok igen gyakran egyoldalúan dicsérő, nem egyszer azonban egyoldalúan gáncsoló eredményekre jutottak. Az igazság alighanem itt is középu

van. A magyar állami gyermekvédelem kétségen kívül olyan hatalmas és nagy kihatású alkotás, amelyet egyoldalúan gáncsolni és lebecsülni nem lehet. Úgy vélem azonban, hogy éppen úgy az egyoldalúság és rövidlátás hibájába esik az, aki vakon, meggyőződés nélkül csak dicsérni valót talál ez intézményben és annak hiányait, az időmúlás folytán beállott avultságait, nem mindig igazolt eredményeit nem akarja észrevenni. Éppen azért, mert a magyar gyermekvédelem ilyen nagy és hatalmas koncepció, elbírja az az igazmondást, tárgyilagos kritikát is." [36]

*** 1945 - 1990 ***

D, Újrakezdve

A II. Világháborút túlélte, s az újjáépítésbe, valamint az újtípusú társadalom felépítésébe kezdő Magyarország első olyan intézkedése, mely valamilyen mértékben a segítségre szorulókat szolgálta, a 6300/1945. sz. M.E. rendelet. Ez előírta a községi szociálpolitikai bizottságok létrehozását, a megyeszékhelyeken pedig törvényhatósági bizottságok szervezését.

Az 1946-ban kiadott XXIX. sz. törvény kimondta a házasságon kívül született gyerekek teljes jogegyenlőségét, megtartva ugyan magát a fogalmat.

A "menhely" elnevezést a 12050/1948. Korm.sz. rendelet törölte, helyette az "Állami Gyermekvédő Intézet" fogalmát vezette be. Egyidejűleg kiterjesztette az állami gondozás időtartamát a 18 éves kor betöltéséig.

E korszak első Alkotmányának 52.§-a pedig így fogalmaz: "A Magyar Népköztársaság különös gondot fordít az ifjúság fejlődésére és nevelésére, következetesen védelmezi az ifjúság érdekeit". [37]

Az 1945 utáni állapotokat Ferge Zsuzsa így jellemzi: "... a vesztes háború, a lakosság több mint huszadának, a nemzeti vagyon felének pusztulása, a gazdasági-politikai összeomlás, a csillagászati méreteket öltő infláció mellett, a félig romba dőlt országban, az általános hiány közepette mindenki szegény volt..." [38] Mégis a legszegényebbek és legkiszolgáltatottabbak azok a gyermekek voltak, akik árván maradtak, az országban kóboroltak, koldultak, könyöradományokon tengődtek.

Ezen állapotok érthetővé teszik azt, hogy a gyermekvédelem 1945. után még évekig elsősorban szociális irányultságú volt, vagyis azt, hogy újra csak anyagilag, erkölcsileg veszélyeztetett gyermekek megmentése, szociális segítése vált domináns céljává. [39]

E jelentős méretű gyerekcsoport gondozását megvalósító intézmény az 1948-tól fokozatosan kiépített nevelőotthonok hálózata lett, s ezzel párhuzamosan a nevelőszülői rendszer redukálódott.

"Mindenki előtt ismeretes Móricz Zsigmond Árvácskájának sorsa, vagy József Attila élete, ami egészen biztos szerepet játszott abban, hogy a háború után ez a gondozási forma visszaszorult. A második világháborút követően nemcsak ezért, hanem a tömeges árvaság miatt is előtérbe kerültek az intézményes megoldások, a nevelőotthonok építése." [40]

Az 1945 utáni gyermekvédelem filozófiája egyszerűsítve így jellemezhető: az állam gondoskodási szándéka, a múlt hibáinak elkerülésére való törekvés, a védelemre szoruló egyenjogúsítása. Ezek figyelembevételével olyan gondozási forma kialakítása, hol "... a gyermekek életszínvonala elérte a tehetős családok életszínvonalát. A korábban diszkriminált gyermekréteg lehetőséget kapott a pozitív társadalmi mobilitásra". Így hajlok arra, hogy elfogadjam Gáti Ferenc azon érvelését is, mely szerint: "A bentlakásos otthonok gyarapítását tehát nem azért kellett szorgalmazni, mert ideológiai vagy politikai szempontok azt diktálták, hanem azért, mert egyetlen lehetőségként kínálkozott a lelenc-sors megszüntetésére". [41]

Nem vitatható tény, hogy a megelőző korszak nevelőszülői zömében a szegényebb rétegekből kerültek ki. Mint az látható volt, ennek indokolására még különböző elméletek is születtek. A "szegénygondozás"-jellegen való túllépés - e téren - még az olyan országokban sem volt gyors folyamat, melyek fejlődését a miénkhez hasonló alapvető politikai változások nem rázkódtatták meg. Egy francia gyermekvédelmi szakember például így ír nevelőszülői hálózatukat elemezve: "Az állami gondoskodásra szoruló gyermekek: árvák, elhagyottak, az apai önkény miatt családjukat elhagyók, stb. számára az 1950-es évekig parasztsaládoknál való elhelyezés volt előírva...

Az egy-, vagy többgyermekes paraszti családnál való neveltetésük kiegészítő jövedelemhez és ingyenes munkaerőhöz juttatta azokat A menhelyes

gyermekek voltak a munkaerőhiánnyal küzdő paraszti gazdaság leggyakoribb erőtartalékai”. [42]

Gondolom nem szükséges hangsúlyoznom, hogy a szerző nem büszke erre a lassú fejlődésre. Ezért is a magam részéről - a korabeli jószándékot - nem vitatom. A jószándékot követő torzulások azonban nem sokat vártak magukra.

Ez utóbbit megelőzően azonban a problémakezelő gyermekvédelemnek más ágai is kibontakoztak, illetve folytatódtak.

Az “Állami Gyermeklélektani Intézet” újjászerveződött, a “Fővárosi Pedagógiai Szeminárium” pedig, mely korábban az oktatásügy keretében működő lélektani laboratórium volt, “Fővárosi Lélektani Intézet”-té alakult át. Az akkori kultuszminiszter jóváhagyásával az “Állami Gyermeklélektani Intézet” tényleges és célzott fejlesztését kezdték meg annak érdekében, hogy a mentálhigiéniai gondozás intézményhálózatát az egész ország területén kiépítsék. Ennek jegyében az 1945-1948 közötti időszakban sorra alakultak a vidéki gyermeklélektani állomások Eger, Győr, Szombathely, Pécs, Kaposvár, Szeged, Miskolc, Debrecen, Sátoraljaújhely, Hatvan és Kalocsa városokban.

Ugyanekkor társadalmi szervek több budapesti kerületben nevelési tanácsadókat hoztak létre. Ezen intézmények munkájáról a VI. és XIII. kerületi tanácsadók vezetője, Hirsch Margit így ír: “E rendelkezésekre azok a gyermekek kerülnek, akinek személyiségfejlődésében valamilyen zavar állt elő. A tapasztalatok azt mutatják, hogy - leszámítva az organikusan sérült gyermekek számára specializált rendelkezéseket - az itt vizsgált gyermekek személyiségfejlődésében jelentkező zavarok az esetek nagy százalékában végső fokon külső, környezeti ártalom hatására keletkeznek. Mivel pedig a gyermek élettani, érzelmi, társadalmi helyzete folytán mindenekelőtt szüleitől függő szituációban él, e zavarokat kiváltó tényezők felderítése, s a gyermek állapotának helyrehozására irányuló munkában lényeges feltétel a szülőkkel való együttműködés ... szükség van a szülők kisebb-nagyobb mértékű áthangolására is”. [43]

Az erkölcsi fejlődésükben megzavart gyerekek egy része az úgynevezett normál nevelőotthoni hálózatba került, a súlyosabb zavarokkal küzdők és/vagy bűnelkövetők pedig a javítóintézetekbe.

Már e korai fázisban problémaként jelent meg azonban az egyes területek és intézmények különböző tárcákhoz való tartozása, az együttműködés, koordináció

hiánya vagy zavara. Ezért szükségként merült fel egy "... összefogó szerv létrehozása. A Magyar Népköztársaság kormánya 1948-ban bocsátott ki rendeletet a Népjóléti Minisztérium keretében szervezendő" koordinációs tanács létesítéséről. 'Ez a szerv azonban ...hivatását teljes mértékben ellátni nem tudta és szinte észrevétlenül elhalt'. [44]

A felvázoltakból érzékelhető, hogy az újrakezdés problémakezelő gyermekvédelme:

- elsődlegesen a problémák súlyosbodásának és halmozódásának megakadályozására irányult, kisebb részben azonban igyekezett a problémamegoldó tevékenységek kialakítására is;
- hangsúlyosan a veszélyeztetett (anyagi és erkölcsi) a fogyatékos, beteg és az inadaptált (antiszociális fejlődésirányú) népességcsoportokat célozta meg, s kisebb mértékben és esetlegesebben a nehezen nevelhetőket, s az inadaptáltak másik két alcsoportját (neurotikus, pszichotikus fejlődésirány);
- preferált gondozási formája a bentlakásos intézeti nevelés, még szülőpótlás céljából is, az "impulzivitás" hibáját tehát változatlanul őrizve, sőt olykor fokozva;
- elsősorban a speciális egészségügyi és szociális szükségletek kielégítésére törekedett, részben azonban a speciális nevelési-oktatási és mentálhigiénés problémák kezelésére is.

Ennek tükrében látható, hogy az újrakezdés problémakezelő gyermekvédelmének hiányzó eleme a hátrányos helyzetű népességcsoportról való speciális gondoskodás, s a nehezen nevelhető gyermekekkel való kismértékű és esetleges foglalkozás. Megállapítható ugyanakkor, hogy ebben a szakaszban megvan a szándék a komplexebb problémakezelő rendszer kialakítására, ezen feladatok állami felvállalására. S nem hanyagolható el az a "filozófia" sem, hogy e rendszernek olyannak kell lennie, mely lehetővé teszi a gyermekek számára a társadalmi mobilitást, a megbélyegzések elkerülését, a teljes jogegyenlőséget. Ez pedig - elvben - több szempontból is szakítás az 1945 előtti "szegénygyermekvédelmi szervezet", "szegénységélyezés" úgynevezett karitatív rendszerével.

E, Hitektől gúzsba követ

Az ötvenes éveket különböző szempontú megközelítésekkel már sokan elemezték és minősítették. Anélkül, hogy ezek részletes imsertetésére kísérletet tennék, csak néhány meghatározó csomópontot, ha úgy tetszik hitet, emelek ki:

- az épülő újfajta társadalmi rend jóságába vetett hit a kapitalista társadalmakkal szemben;
- automatizmusnak feltételezése, hogy az emberek morálisan-intellektuálisan jobbra válnak;
- melynek következtében a gyermeknevelés feltételei és lehetőségei optimálisak lesznek;
- s aminek eredményeként e magasabbrendűnek vélelmezett társadalomban megszűnnek a gyermekvédelmi problémák, nem lesznek neurotikus, antiszociális, s talán beteg, fogyatékos gyermekek sem;
- s mindezért gyermekvédelemre, gyermekvédelmi intézményekre csak átmeneti ideig lesz szükség, stb.

Ezen elgondolásokat, mint hiteket minősíteni nem kívánom. Úgy vélem ahhoz sem kellő korismeretem, sem etikai alapom nincsen. Megemlítem viszont mint történeti érdekességet, hogy ez a fajta hit vagy reménykedés nem egyedülálló a magyar gyermekvédelemben. "1913-ban ezt írták a katolikus gyermekvédelem képviselői: Ha minden család felneveli gyermekét, és ehhez még a legelkeseredettebb helyzetben is ragaszkodik; és ha megszűnik a családi életen kívüli együttélés... akkor önmagától elesik annak szüksége, hogy a gyermekvédelem és nevelés a mai mértékben nehezedjék az államra és a társadalomra... A legideálisabb állapot tényleg az lenne, ha fölöslegeseek lennének a korunkban annyira igényelt gyermekvédelmi intézmények". [45]

Talán ezek a más alapon ugyan, de újraéledő hitek is közrejátszottak abban, "hogy a gazdaságpolitikának szolgamódon rendelődik alá a szociálpolitika, az iskolapolitika, a családpolitika". [46]

E dogmákká merevedett vagy erőltetett hitek okozhatták azt is, hogy a gyermekvédelem szempontjából fontos társadalomtudományok egy részének (pszichológia, szociológia) száműzetés lett a sorsa, a gyógypedagógia hatókörét pedig korlátozták a csak és kizárólag organikus károsodást szenvedett gyermekek gyógyító-nevelésére. Ezáltal a gyermekvédelmet - különösen annak bentlakásos rendszerét - a szocialista pedagógia vette gondozásba, vezéreszméjévé a Makarenkó-i modellt téve.

Az 1952. évi családjogi törvény megerősítette az intézeti gondozás hangsúlyát hiszen a gyámhatóságok a problémamegoldáshoz más eszközökkel nem is igen rendelkeztek. Ugyancsak ebben az időben váltották fel az "elhagyott gyermek" elnevezést az első megközelítésben kétségtelenül szebben hangzó "állami gondozott"-ra. E kifejezés ugyanis azt hivatott sugalmazni, hogy a Magyar Népköztársaságban senki nem lehetett elhagyott, "csupán" állami gondozott. Az e fogalomra a későbbiek során ráakódott stigmáért természetesen csak az ötvenes évek nem tehetők felelőssé. Az e jelenség értelmezéséhez szükséges összefüggéseket legalább annyira kell az előítéletrendszerben keresni, mint egyéb társadalmi-, gazdasági-, ideológiai összetevőket.

"1953-ban pártállásfogalás, majd 1954-ben minisztertanácsi határozat született a gyermekvédelmi intézményeknek az oktatásügy irányítása alá helyezéséről. Ezzel a határozattal kezdődött meg tulajdonképpen a gyermekvédelem egységes irányítása", és pedagogizálódása - tehetjük hozzá joggal. A történeti áttekintést végző Krajcsovics szerint is "1955-re megérték az anyagi és pedagógiai feltételek annak kimondására, hogy a gyermekvédelmi intézmények nevelő jellegű intézmények. Ez minőségileg újat, a régi gyakorlattól eltérőt jelentett, amikor is a gyermekvédelem főleg jogi és adminisztratív tevékenységre szorítkozott" [47] - és persze egyfajta szociális gondozásra.

A pedagogizálódás, vagyis a világi pedagógia térnyerése a gyermekvédelemben, a szociális gondozás rendszerében önmagában pozitív folyamatnak tekinthető, fejlődésként értelmezhető. Az európai szociálpedagógia alakulását elemző Heinrich Tuggener e fordulatot a 30-as évekre teszi, mikor is "...az eredetileg vallásos célfogalmakat is új világi- humanisztikus etikának megfelelőekkel kell felváltani. Így a vallásos-teológia 'üdv' fogalom helyébe célként a 'jólét' fogalma lép..." [48]

Vagyis a változás alapvetően két dolgot jelent: a gyermekvédelem túllépi a korábbi szegénységélyezési, szegénygondozási karitatív fejlődési fokot, s megindul a segítségnyújtás professzionalizálódása.

A pedagógia térnyerése a fejlettebb európai országokban eltérő időpontokban ugyan, de az 1940-es évek közepéig, végéig megtörténik. A hazai pedagógizálódás - az idői közelséget figyelembe véve - akár esélyt is adhatott volna a hátrányok lefaragásához, az európai trendekhez való felzárkózáshoz. Esetünkben azonban erről szó sem volt. Kétségtelen tény ugyan, hogy a szegénygondozás gyakorlatát több szempontból sikerült túllépni, hiszen a nevelőotthonok, az adott gazdasági körülmények figyelembevételével, a gyermekek vegetatív ellátást az átlagosnál valamivel jobb szinten valósították meg. A tanulás lehetősége pedig minden gyerek számára adottá vált. A professzionalizálódás folyamata azonban a már jelzett tudományokkal kapcsolatos ideológia miatt eltérően alakult, pontosabban az, mind a mai napig - lényegében - meg sem valósult.

Az ideológiától áthatott pedagógia térhódítása olyan nehezen korrigálható hibákat vitt be a gyermekvédelembe, mint például az átmenetek-élethelyzetváltások indokolatlan gyakorisága, a közösségi nevelés jelentőségének eltúlzása, illetve annak inadekvát helyzetekre erőltetése, vagy akár az iskolai pedagógusok családgondozói - családnevelői (vélt) kompetenciával való felruházása, a nevelés lehetőségeinek eltúlzása, misztifikálása.

A pedagógiai elem természetesen csak egy tényező a korabeli ideológia, s a társtudományok elhallgatottsága mellett, így a jelenségért magáért felelőssé csak mértékkel tehető. Nem hagyható ugyanis figyelmen kívül, hogy az optimális problémakezelésre - önmagában - nem is lehettek esélyei.

Az ötvenes éveknek a problémakezelő gyermekvédelemben tapasztalható következményei - alapvető ideológiai meghatározottságuk miatt - könnyen összefoglalhatók:

- a problémamegoldó tevékenységfajták teljes visszaszorítása (a gyermeklélektani intézetek többségét már 1949-ben bezárták);

- a gondoskodás visszaredukálása a századfordulós szintre, vagyis az anyagi és erkölcsi szempontokból veszélyeztetettekre, az inadaptáltak csoportjából az antiszociális fejlődésirányúakra, s a beteg és fogyatékos gyermekekre;
- szinte az összes probléma bentlakásos intézeti formában való kezelése azok differenciálódása nélkül, a közösségi nevelés erejében bízva (ezen szakasz eredménye az 1957-ben létrehozott, s az idő tájt mintegy 900 gyereket befogadó főtí gyermekváros);
- a speciális egészségügyi és szociális szükségletek kielégítésére törekvés dominanciája, a speciális nevelési-oktatási és mentálhigiénés szükségletek szinte teljes mértékű háttérbe szorítása (ha csak nem tekintjük ilyen ellátást megvalósítóknak a nevelőotthonok egy részének belső iskoláit, melyek valódi korrekciós profilt a mai napig is csak elvétve és inkább csak részlegesen alakítottak ki).

Az 50-es évek hitei tehát egyrészt sajátos visszarendeződést idéztek elő a problémamegoldó gyermekvédelmi rendszerben, másrészt pedig speciális változásokat.

Az 1945. utáni, rövid ideig tartó fellendülésben, vagy legalább is az arra való törekvésben ideológiai okok miatti törés keletkezett, visszaszorítva a területi gondozás kezdeményeit, s megkezdve a sokfunkciós állami bentlakásos intézeti hálózat kialakítását.

Lehetővé vált ugyanakkor, sőt szorgalmazták is a szegénygondozás túllépését, s a gyermekvédelmi intézmények nevelő jellegének hangsúlyozását. Ideológiai okokból elzárkózás volt tapasztalható azonban bármiféle szociális szakma és szakképzés kialakításától. Ezáltal a gyermekvédelem - mintegy a 60-as évek végéig - a szocialista (magyar) pedagógia hatókörébe került.

Mindezek által problémakezelő gyermekvédelmi hálózat címen olyan sajátos zárt rendszer alakult ki, melyben a problémák súlyosbodását és halmozódását alig lehetséges megakadályozni, s mely mint merev struktúra hosszú ideig ellenállt mindenfajta változásnak, változtatási igénynek.

F, A tévedésre ráébredve

A tényekkel való szembenézésre, a devianciákkal való tartós együttélés feltételeinek megteremtésére viszonylag későn, az 1970-es évek közepétől mutatkozott késznek a társadalomirányítás.

A gyermekvédelem, s a pedagógiai legalább részben hamarabb eszmélt ideológiai elvárásoltságából. A nevelőotthoni gyerekek első generációinak társadalmi beilleszkedési zavarai ugyanis gyorsan megkérdőjelezték a bentlakásos intézeti neveltetési formák jóságát. Gáti Ferenc már 1960-ban így ír:

“... az állami gondozásba vétel okainak tömeges módosulása, melynek következtében veszélyeztető mikrokörnyezetből halmozott sérüléseket mutató gyerekek kerültek a nevelőotthonokba... következményesen igényelte volna a nevelőotthonok korszerűsítését, a nevelőmunka adekvátabbá tételét, az intézményekben dolgozó szakemberek folyamatos továbbképzését”. [49]

Majláth György pedig két évvel korábban hívja fel a figyelmet azokra az okokra, melyek az Országos Gyermek- és Ifjúságvédelmi Tanács (OGYIT), mint a Minisztertanácsához tartozó legmagasabb társadalmi fórum életrehívásához vezettek. Az okokat így összegzi: “A nevelés munkája, a gyermekek és fiataalkorúak személyiségének helyes alakítása, formálása több területen nem a kívánt irányban haladt. Az ilyen tünetek jelentkezése nemcsak az államilag fenntartott otthonokra és intézményekre, de számos családra is jellemző. A gyermekekkel való bánásmód még ma is több helyen igénytelenül folyik, beleértve egyes gyógypedagógiai létesítményeket is.” [] Ezért is az OGYIT legelső tevékenységei között szerepelt egy országos mentálhigiénés hálózat kialakításának szorgalmazása.

Ebben az időszakban kezdődik meg a korábban száműzött szaktudományoknak, ha nem is a rehabilitálása, de legalább működésük részleges engedélyezése. Így már kimondhatóvá válik, hogy szükséges a pedagógiai, pszichológiai szemlélet kiterjesztése a gyermekvédelem minden területére, ezen keresztül elemezhetővé lesz a nevelőotthoni nevelés mint életforma.

Megkezdődhet a közösségi nevelés egyeduralmának lebontása, az otthonosság kialakítása kérdésköreinek elemzésén keresztül. Sőt megfogalmazhatóvá lesz, hogy “társadalmunkban a gyermekvédelemben elsőrendűvé a megelőzést szolgáló

tanácsadó, felvilágosító munka, a megoldást nyújtó intézményrendszer bővítése és szükség esetén az utógondozás válik”. [51]

Bizonyos mértékű törekvések fedezhetők fel a szakmásodás terén is. 1959-ben kialakítják a nevelőotthoni szakfelügyelői rendszert. 1960-ban rendelet írja elő a gyermek- és ifjúságvédelem oktatását a pedagógusképző intézményekben és az állam- és jogtudományi karon. 1962-ben Fóton gyermekfelügyelői szakközépiskola kezdi meg működését. 1969-ben pedig beindul az első igazán a területre célzott főiskolai szintű képzés, a “Nevelőtanár Szak” a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán.

1968-tól következik be a problémakezelő bentlakásos gyermekvédelmi hálózat újabb tagolódása. A korábbi oktatásközpontúság most kiegészül egyfajta sérülésspecifikus elemmel, mely azonban - egyelőre - nem jelent egyebet, mint a normál nevelőotthoni környezetben súlyos beilleszkedési zavarokat mutatók speciális otthonokba és intézetekbe történő tömörítését.

E szakaszban a gyermekvédelem irányításában egyfajta államosítás megerősödése tapasztalható. Az OGYIT-ot, mint társadalmi koordinációs szervet, már 1961-ben megszüntették.

Mintegy annak pótlására 1970-ben létrehozták az Országos Ifjúságpolitikai és Oktatási Tanácsot (OIOT), a kormány tanácsadó, koordináló, kezdeményező és ellenőrző testületét. Az 1971. évi IV. törvény az ifjúságról újra deklarálja, hogy a gyermekvédelem állami feladat, s a gyermekvédelmi tevékenységet kiterjeszti a hátrányos helyzetű gyermekekre is, elsősorban szociális és tanulási feltételeik általános javítását megcélozva, hogy veszélyeztetettségük kialakulása megelőzhető legyen. Szó van e törvényben a veszélyeztetettség okainak feltárásáról is, de - nézetem szerint - nem társadalompolitikai, szociálpolitikai értelemben.

Gönczöl Katalin a gyermekvédelemben “létező” szocializmust olyan formációként jellemzi, mely “saját rendszerét lezártak, befejezettnek tekintette”, ezért “automatizmusokban bízott”, így a “felmerülő problémákat már csak válságkezeléssel orvosolhatta”, s mely gyakran az “állami túlvállalások” hibájába esett. [52]

Ebből a nézőpontból vizsgálva gyermekvédelmünket, megállapítható, hogy az társadalompolitikai, szociálpolitikai kontextusából kiragadott alrendszerként nem

tett egyebet, minthogy önmagába zárulva, mintegy önálló rendszerként kezdett működni, leképezve korának szinte összes hibáját.

A gyermekvédelemben működő automatizmusok könnyen kimutathatók. Az első automatizmus: hit a szocializmus embereket jobba tevő erejében, s ezáltal a gyermekvédelmi problémák kihalásában. A további automatizmusok: az állami gondozás jóságába vetett hit (ily módon ugyanis a gyerek elzárható a káros hatásokat közvetítő családjától - így olyankor is ezt a megoldást alkalmazták, amikor az nem volt feltétleneül szükséges); annak feltételezése, hogy a közösségi nevelés, mint forma, automatikusan termeli ki a jobb közösségi beállítódású (szellemű) embereket; a gyermekvédelmi intézmények és a benne dolgozók abszolút jóságának és tisztességének vélelmezése (ezért negligálódhatott olyan fontos kérdés, mint például a társadalmi kontroll bevitele a rendszerbe, vagy a GYIVI igazgatók alapvetően névleges gyámi funkciója); de ilyen automatizmusnak gondolom azt a hitet is, mely úgy véli, hogy a gyermekvédelem összes problémája megoldható egyszerű, erkölcsös, gyermekszerető emberekkel (hiszen csak pótolni kell azt a szeretetet, melynek nyújtását a rossz szülők elmulasztották, s akkor a gyerek önmagától is megjavul), s így a professzionalizálódás kérdései lényegteleníthetők. Csak a legmeghatározóbbakat emeltem ki, a sor folytatható lenne egészen az olyan szakmai eltévelyedésekig, mikor is a nevelési tanácsadó pszichológusa úgy véli, azzal a gyerekkel, kivel ő egy terápiás-párkapcsolatban jól tud együttműködni, a pedagógusnak is tudnia kellene bánni. S így a két szakma közötti együttműködés helyett egymásra mutogatás, felelősség el- és áthárítás jön létre.

Ezen automatizmusok működtetése és működése mindenképpen oda vezet, hogy a problémák észlelése jelentősen késik, hiszen az elhárításnak határozott ideológiája van (a mi társadalmunkban ilyesmi nem létezhet, hozzánk ez be nem gyűrűzhet, stb. - jól tetten érhető volt ez például a kábítószer kérdés hosszú ideig tartó elfedésénél).

Ez az elhárítás oly erős, hogy a problémákra rámutató, vagy rámutatni kívánó szerveket inkább államosítják (látható volt ez az OGYIT-nál), a tanulmányokat, vizsgálati adatokat pedig titkosítják, belső használatú, csak a szűk politikai-szakmai elit számára hozzáférhető anyagokká teszik. Innentől szinte természetes, hogy bármiféle intézkedés csak akkor történik, ha a problémák mennyiségi halmozódása, minőségi súlyosbodása eléri azt a kritikus pontot, mikor már

robbanással fenyeget. Az ekkor gyorsan adott válasz azonban nem is lehet átgondolt, csupán csak válságkezelő.

A társadalompolitikai, szociálpolitikai koncepcióknak szinte a hiányában kialakított ilyenfajta válságkezelő gyakorlat a gyermekvédelemben három alapvető következménnyel járt.

- Az akut problémákra átgondolatlanul hoznak létre különböző problémakezelő hálózatokat, melyek együttműködése igen esetleges, s így hatékonyságuk, a jelentős anyagi ráfordítás ellenére is, igen alacsony.
- Ezt igazán markánsan a 70-es évek után lehet látni. Addig a bentlakásos intézeteken kívül csak a gyermekideggondozó hálózat alakult ki, mintegy a mentálhigiénés szükségletek kielégítésére. 1970-től azonban sorra alakulnak a különböző intézmények: pártfogói hálózat, pályaválasztási tanácsadók, nevelési tanácsadók (majd ezek bővítése 1973-tól családgondozó státuszokkal is a szociális jellegű családgondozói feladatok ellátására), a bentlakásos otthonok utógondozói hálózata, majd később családgondozói státuszai, a gyermekkórházak speciális osztályain foglalkoztatói - utógondozói munkakörök kialakítása, krízisintervenciós és tartósabb kezelést biztosító osztályok a súlyos pszichés problémákkal küzdő gyermekek és fiatalok számára, dorg-ambulanciák, SOS telefonszolgálatok, családsegítő központok, iskolapszichológusi hálózat (legalább a kísérlet szintjén) stb. - mindet szinte lehetetlen felsorolni.
- A bentlakásos intézeti rendszer is tovább differenciálódik. A zárt jellegű és félzárt intézete, otthonok után létrejön a szenvedélybeteg fiatalok speciális otthona, s vannak nevelőotthonok, melyek a túlkoros fiatalok nevelésére-oktatására-szakképzésére profilírozódnak.
- Kísérletek történnek a magatartászavarral küzdő gyermekek nevelőotthonainak kialakítására is, stb.
- A válságkezelő gyakorlat egyértelmű következménye az is, hogy a tényleges megelőzésre sosem jut pénz, idő, energia, hiszen a minden problémát egy rendszeren belül kezelni akaró, s ezért a problémákat még újra is termelő gyermekvédelem kapacitás gyorsan kimerül.

- A valódi szociálpolitika hiánya, az akut problémák kezelésére való berendezkedés azt is eredményezte, hogy a gyermekvédelemnek sosem alakult ki igazi ütőképes és átfogó koncepciója, azt mindig is esetlegességek, egyes részterületek túlhangsúlyozása (például a bentlakásos gondozási formáké) jellemezte, valamint az, hogy a céladekvát szociálpolitikai elemeket is pedagógiaiakkal igyekezett kiváltani.

Az állami túlvállalás e rendszeren belül nem csak abban nyilvánul meg, hogy indoklatlanul könnyen él az állami gondozásba vétellel, mint problémakezelő módszerrel, hanem abban is, hogy alapvetően nem tart igényt segítségre. Azt csupán olyan esetekben engedélyezi, hol az ideológiai befolyásoknak már alig van gyakorlati jelentősége (például súlyos fogyatékosok, pszichotikusok gondozása, vagy a közelmúltban beindult drogos fiatalokkal való foglalkozás). Így ésszerűtlenül vállal fel jóval nagyobb terhet, mint amely feltétlenül szükséges, mint amellyel egyedül megbízkózni képes. De állami túlvállalásnak gondolom azt is, ami e területen igen erőteljesen jelent meg, s tulajdonképpen tart a mai napig is, s amely a szaktudományok - ugyan már lényegesen finomabb - elutasításából adódik. Így ugyanis állami-politikai-irányítási koncepciót és módszereit szinte zavartalanul, önmagába zártan formálja, s juttatja el az ugyancsak egyre inkább önmagába záruló gyermekvédelmi rendszerbe.

Mindezek együttesen pedig e rendszert olyan túlvállalásba viszik - akarata ellenére, vagy hogy ezt észlelné - amely a gyermekvédelmi problémákra a megoldást elsősorban a speciális gyermekvédelmi hálózatban véli megtalálni.

A válságkezelésre és túlvállalásra való berendezkedés a gyermekvédelem egy-egy hálózatán belül is jól érzékelhető. A nevelőotthonok feladatrendszere például eleve túlméretezett, hiszen szülőutánpótlást, korrekciós nevelést, tanulmányi hiányok felzárkóztatását, stb. várja el egyetlen intézménytől, s azon belül is elsősorban egyetlen embertől, a nevelőtanártól. Ez olyan túlvállalás, mintha a szülőktől azt várnánk, legyenek még mellékesen tanárok, pszichológusok is, ha a gyerek szükségletei úgy igénylik. E túlvállalással eleve biztosított, hogy a problémák korai jelzését - mikor a baj még könnyen orvosolható lenne - e rendszer érzékelni nem tudja. Mikor pedig a problémák már kellő mennyiségben és minőségben felhalmozódnak, következik a válságkezelés, vagyis a gyerek továbbküldése egy még zártabb rendszerbe.

A nevelőintézetek kezdetben kevésbé érzékelték növendékeik későbbi társadalmi beilleszkedési nehézségeit, hiszen viszonylag könnyen lehetett őket munkábaállítani, s munkásszllásokon elhelyezni. Feladatukat így ellátva, kevésbé tapasztalhatták az állami gondozottak lakásszerzési törekvéseinek kilátástalanságát, s szinte teljes szociális és pszichés bizonytalanságukat. A probléma-észlelés itt is megkésve történt, mikor már újságcikkek jelentek meg helyzetük tarthatatlanságáról. Ekkor megkezdődött a nevelőintézetek újabb túlvállalása. Én legalább is annak látom a nevelőintézetek mellett alakuló utógondozó otthonok, garzonházak kezdeményeit. Nem a szándék nemességét vitatom, s nem akarom lebecsülni sem ezen erőfeszítéseket. Csupán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy ez a nevelőintézeti hálózat részéről egy olyan túlvállalás, mely e problémát egészében megoldani úgysem tudja. Azt csupán csak egy-két évvel későbbre halasztja. Egyébként tiszteletreméltó próbálkozásával a problémát tompítja, s ezzel legalább is nem segíti a valódi szociálpolitikai válasz kikényszerítését. Másodlagos eredményként pedig túlterheli a gyermekvédelemért felelős tárcát mind anyagi, mind szakmai értelemben.

E jelenség, az önmagába zárkózás, az önerős megoldási szándék a gyermekvédelmi intézmények számos fajtájára jellemző. Így e területre is érvényes Gönczöl Katalin megállapítása: "A negatív jelenségekkel való szembenézés hiánya vagy hiányos volta okozta azt is, hogy a szaktudományok és szakintézmények hosszú időre elkülönítették egymástól a deviáns jelenségeket. Az öngyilkosságot, az alkoholizmust, a bűnözést szeparáltak, a hagyományos szakmai kezelés keretei között tartották, nem érzékelhették közös társadalmi gyökereiket s ezzel maguk is akadályozták egy átfogó társadalompolitika kialakulását". [53]

Magyarország jelenlegi problémakezelő gyermekvédelmi rendszere a következő népességcsoportokra terjed ki: fogyatékosok, nehezen nevelhetők, inadaptáltak (neurotikus, pszichotikus, antiszociális fejlődésirány), betegek (tartósan károsodottak), hátrányos helyzetűek, veszélyeztetettek, vagyis minden olyan gyermekcsoportra, mely a Gyermeki Jogok Konvenciójában szerepel.

A szükségletek oldaláról vizsgálódva ugyancsak egyfajta összhang található a konvenció által javasoltak, s problémakezelő gyermekvédelmi rendszerünk speciális szükséglet-kielégítő törekvései között.

Valamilyen formájú és mértékű választ ma már tud e speciális hálózat adni az eltérő nevelési-oktatási, mentálhigiéniai, szociális és egészségügyi szükségletekre egyaránt (2.sz. táblázat).

E válaszok azonban az esetek egy részében nem, vagy csak esetlegesen terjednek ki a teljes népességcsoportra inadekvátak a szükségletek szempontjából. Ezen funkciózavarok felszámolása nélkül pedig e rendszer működése az új társadalmi rendben, egy remélt jobb megelőző gyermekvédelem mellett sem lesz hatékonyabb.

A funkciózavarok - vizsgálódásom szerint - a következő alapvető okokra vezethetők vissza:

1. A teljes gyermekvédelmi rendszeren belüli hangsúlyeltolódás a problémakezelő gyermekvédelemre, a megelőzés kérdéseinek részbeni negligálásával, illetve automatizmusokra bízásával.
2. A problémakezelő rendszer kettős túlvállalása. Egyrészt a szociálpolitikai jellegű feladatok átvételével, másrészt pedig azzal, hogy a szociális jellegű szükségletek kielégítésére létrehozott hálózaton belül - más szaktárcák tehermentesítésével - törekedett a speciális nevelési-oktatási, mentálhigiénés szükségletekre adott válaszok kialakítására.
3. A speciális megelőzést lehetővé tevő (területi) problémamegoldó hálózatok megkésett és ad hoc jellegű létrehozása.
4. A problémák súlyosbodását és halmozódását megakadályozni szándékozó (bentlakásos) intézményhálózat részben szükségletinadekvát differenciáltsága (csecsemőotthon, óvoda otthon, stb.), másrészt viszont differenciálatlansága (magatartási zavarok miatt állami gondozásba vett gyerekek szülőpótlást megvalósító otthonokba helyezése).
5. A rendszer egyes elemeinek egymástól szinte független, önálló működtetése a nélkülözhetetlen kapcsolódási pontok és egymásraépülés kialakítása nélkül.

Mindezek másodlagos következménye olyan kezelő-rendszerek kialakulása, melyek egyetlen népességcsoport maradéktalan ellátására sem képesek. Ezen állítást a 3. sz. táblázat szemlélteti. A tevékenységfajták kialakultsága, s megvalósultsága mértékének megítélésében maximálisan jóindulatú megközelítés vezérelt.

A "létező" szocializmus problémakezelő gyermekvédelmi hálózata tehát egy egyenetlen fejlődést mutató rendszer. Fejlődését a gazdasági feltételek előnyös változása ellenére ideológiai tényezők lassították. Fejlődésirányát ideológiai és szakmai kettős törés befolyásolta kedvezőtlenül. Ennek következtében sajátos ellentmondás regisztrálható a gyermekvédelmi szándék és gyakorlat terén. A szándék - elviekben - a jóléti gyermekvédelem megvalósítása. A gyakorlat pedig a problémamegelőző és problémamegoldó gyermekvédelem csak részleges kialakultsága és hangsúlytalansága, s a problémakezelő hálózatok szétaprózottsága, részleges inadekvátsága. Így ahhoz, hogy hazánkban a szó valódi értelmében vett problémakezelő gyermekvédelmi rendszerről beszélhessünk, elengedhetetlen a jelenlegi hálózat bővítése és racionalizálása ideológiamentes, az európai gyakorlatban már kikristályosodott szakmai szempontok figyelembvételével. Ez utóbbi azért is hangsúlyozandó, hogy esélyünk nyíljon az előkészületben lévő Európai Konvenció a Gyermek Jogairól elnevezést viselő egyezményhez való csatlakozáshoz [54].

Az 1945 utáni korszak alapvető gyermekvédelmi céljának jósága, a gyermekvédelmi szakemberek jószándékú törekvései - a történelmi összefüggések figyelembvételével - aligha vitatható.

A hiteket, visszamenőleg, lehetetlen objektíven értékelni. A szakemberek küzdelme pedig, éppen az ideológiai nyomás miatt, nem lehetett sem töretlen, sem a befektetett energiákkal arányosan hatékony.

I/3. MAGYARORSZÁGI GYAKORLAT

A vázolt fejlődési vonulatot szem előtt tartva vizsgálva a hazai gyakorlatot az elmaradások, illetve eltérések könnyen regisztrálhatók.

Az alkalmazkodási elméletek uralta első generációs javítóintézeteink részben a Wichern-i mintát követve a családi rendszerű nevelés megvalósítására törekedtek. Ennek, valamint az uralkodó, valláserkölcsei oktatást előtérbe helyező szemléletnek a jegyében fogalmazódott meg ezen intézetek szabályzata. Ebből csak a pedagógiát alapvetően meghatározó részeket emelem ki:

"19. § A javító intézetek feladata a kebelükbe befogadott egyéneket vallásosságban és polgári erkölcsökben nevelni, iskolai oktatásban részesíteni s őket komoly munkássághoz s illemes magaviselethez szoktatni. A főszó azonban a valláserkölcsei oktatásra fektetendő.

20. § A javító intézetek igazgatója és felügyelő személyzete sohasem tévessze szem elől azt, hogy az intézet nem büntetés végrehajtására rendelt hely, s hogy ennél fogva az ifjak nem bűnhődés, hanem elhanyagolt vagy megromlott erkölcsök megjavítása és fejlesztése végett vannak felügyeletükre és őrizetükre bízva. Azért ezen ifjak nem is 'foglyok'-nak, hanem 'növendékek'-nek neveztetnek." [55]

A szabályzat e két pontja már tartalmazza azt az ellentmondást, melyet a reszocializációs tevékenységet megvalósító intézményekben mindmáig nem igazán sikerült feloldalni, vagyis az összetett nevelési feladatok igényét s a nem büntető, de mégis szabadságkorlátozással járó nevelési keretet.

A korabeli reszocializáció tartalmának megismerését Kun - Ládai elemzése jól segíti.

Az intézetek bíróilag elítélt és erkölcsi romlásnak kitett gyermekeket és fiatalokat neveltek 7-18 éves, szakmaszerzési szempontok figyelembevételével maximum 20 éves korig. A szerzők e két külön népességcsoport együttes kezelését kifejezetten a gazdasági kényszerrel magyarázzák, szakmai szempontokból azt helyesnek nem tartják.

A reszocializációs feladatok megoldásában családfők, családfősegédek, lelkesek, orvos, gondnok, írnok, munkavezetők, felügyelők és szolgaszemélyzet vettek részt. A családfőktől jellemzően a tanítói képesítést igényelték.

Az elviekben 20 főben maximalizált családokban a családfő együtt él növendékeivel, s a kezdeti időszakban a munkavezetővel felváltva éjszaka a gyerekek hálójában alszik. A családfő feladata a növendékek iskolai oktatása is. Így tehát e korabeli rendszerben a reszocializációs folyamat központi alakja a családfő, aki egyfajta szoros és szinte teljes együttélésben szülőt pótolva gondoz, tanít, nevel. Nyilvánvaló, hogy e sokoldalú megterhelés adta e munka karitatív jellegét, s okozta a későbbiekben e szisztéma felbomlását.

A családfők minél erőteljesebb hatás-lehetőségét biztosították az egymástól elszigetelt családok, a külön játszóterek, a tanulásban sem keveredő csoportok, de az ellenőrzés olyan sajátos lehetőségei is, mint például az egész éjjel gyengén megvilágított hálóztermek.

A valláserkölcsi oktatás-nevelés, a jellem pedagógiai eszközökkel való formálásának igénye és hangsúlya határozták meg a növendékek családokba történő beosztását: kor, erkölcsi állapot, s az utóbbi tüneteként felfogott magatartás szerint.

A munkáltatás kezdetben a valláserkölcsi oktatás kiegészítőjeként a "jellemképzés" egyik eszköze volt. A társadalom szerepének felismerése az oki összefüggésekben ezt rövid időn belül módosította a szakképzés fontosságának irányába annak érdekében, hogy a fiatal jobb társadalmi rétegbe legyen juttatható. E szemléletváltozásnak tudható be, hogy például az aszódi intézet már 1980-ban a kocsigyártás terhén elért sikereiről számolhat be abban a reményben, hogy ezek a sikerek "alkalmasak arra, hogy még azt is, aki a javítóintézetekkel szemben elfogultsággal viseltetik, gondolkozóba ejtsék s a javítóintézetek felől való behatóbb tájékozódásra késztessek." [56] A későbbi eredményes társadalmi beilleszkedés esélyeinek növelését szolgálta a munkavégzésre kialakított bérezési rendszer is.

Mindezek alapján elmondható, hogy a kezdeti zártintézeti reszocializációs tevékenység középpontjában a jellemnevelés és valláserkölcsi oktatás, valamint a munkáltatás és szakképzés áll. Mindez pedig egy erősen szociál-patriarhális környezetben, mint zárt keretben. E zárt keret egyetlen ponton való minimális

nyitására azért találhatók utalások a korabeli dokumentumokban. Példa erre az aszódi intézet igazgatóságának 1887-ben írt jelentése a szakminisztériumnak. Ebben egy két éven át eredményesen tanuló, rendesen viselkedő, 18. életévét betöltött növendék kísérleti kihelyezését javasolják, s az igazgató jelzi azt is, hogy "a növendék anyja beleegyezésével jártam el az ügyben", vagyis a reszocializációs folyamatban a fiatal eredeti családja is kapott valamelyest szerepet. [57]

A fokozatosan romló gazdasági helyzet azonban a későbbiekben - a humanizálási folyamat értékelésénél már jelzett - szemléletváltozást hozta az egyéni hiba túlhangsúlyozásával.

Ennek következtében is megnövekedett a munkáltatás és a lehetőség szerinti szakképzés jelentősége. Legfontosabb céllá ugyanis az vált, hogy a fiatal minél rövidebb időn belül önfenntartóvá váljon. Ennek érdekében még a családokba történő beosztás korábbi rendezőelve (magaviselet) is megváltozott, s a munkáltatás, szakképzés alapján szerveződtek a csoportok.

A családok jellemző létszáma (20-30 fő) jóval meghaladta a szabályzatban maximalizáltat. Az oktatás viszont részben legalább is professzionalizálódott. Már nem a nevelők, hanem e célra szerződtetett tanárok tanították a növendékeket az elemi iskolai tanrend és az ipari iskolai tanrend szerint. S mivel jellemzően minden növendék iskolába járt, így mód nyílt arra, hogy a nevelők heti két szabadnapot kapjanak. Ezáltal a nevelők korábbi szoros és szinte teljes együttélése növendékeikkel jelentősen megváltozott.

Az 1921-ben felügyeleti vizsgálatot végző dr. Tóth Béla e változásokat így értékeli:

"A családi rendszer - azt lehet mondani - ma már csak névlegesen van meg".

A közvetlen gondozó munka romlását az alábbiakkal jellemzi: "A növendékek rövid alsó nadrágban és vászon nyári felső nadrágban jártak a legszigorúbb téli hidegben, fehérnemű váltás 3-4 hetenként történik, az ágyakon lepedő nincs... A legenyhébben embertelennek kell neveznem azt az eljárást, hogy a szegény gyermekeket a dermesztő hidegben tartják (ti. zárkában, hol a hőmérséklet a vizsgálat idején 6-9 C⁰ között volt), azok egész nap fogvacogva szenvednek nyomorúságos helyzetükben." A javítóintézetek nevelési légköréről pedig javaslatai adnak jellemző képet: "A régi intézetekben meggyökeresedett brutális szokást csak erélyes intézkedésekkel lehet véglegesen kiírtani, akár

felhatalmazandó volna az igazgató, hogy minden kézzel adott bántalmazás esetén ütésenként 50, pálcával vagy más eszközzel történő bántalmazás esetén pedig ütésenként 100 K-val büntesse az alkalmazottakat." [58]

Egy 1926-ból származó dokumentum a kihelyezett növendékek felszereltségét minősíti ily módon: "...növendékeink kihelyezésük alkalmával csak a legszükségesebb egy rend használt ruhával és cipővel vannak ellátva. Ezen felszerelésük legfeljebb csak 2-3 hónapra elegendő munkaruha. Így tehát ruházatuk igen silány és kívánatos lenne jobb felszereléssel való ellátásuk.....a nagyméltóságú m.kir.Igazságügyminisztérium által engedélyezett növendék segély alapból 1-1 növendék átlagosan 70-80,000 korona pénzsegélyben részesül.... növendékeink csak a fentvázolt módon részesülnek segélyezésben, társadalmi úton pedig egyáltalán nem". [59]

Mindezek tükrében nem lehet csodálkozni azon, hogy a korszerűbb tanok hazai itnézményeinket elkerülték, s hogy a jellemformálást változatlanul szociális (gondozási) és főként oktatási nevelési kérdésként kezelték. Kármán Elemér pedig már 1922-ben így figyelmeztette a szakembereket: "Az erkölcsi oktatás majdnem indenütt túloz abban, hogy a szeretet, a tisztelet, a kötelesség, az erény, a gonoszság, a gyűlölet, az engedetlenség és a bűn fogalmát elméletileg akarják a gyermekkel megértetni, s azt hiszik, hogy ez a gyermek viselkedésére hatással van. Igen természetes az, hogy a gyermeknek sokkal nagyobb érdeklődése van konkrét dolgok iránt és ezt kell a gyermek erkölcsi nevelésénél is felhasználni. [60] A haladó gondolkodású szakember munkássága és intelme azonban kevésnek bizonyult az ontológiai gondolkodás meghaladásához, sőt ahhoz is, hogy a folyamat romlását megakadályozza.

A zártintézetek 40-es évekbeli helyzetét jól jellemzi az a dokumentum, amely arról számol be, hogy 1942-ben meghalt a növendékek 1,33 %-a, s ez az aszódi intézet esetében nyolc főt jelentett. [61]

A pedagógia számára ugyanakkor fontos mutató az is, hogy az elődök a következő adatokat tartották fontosnak bejegyezni "a növendékek személyi viszonyai"-ról: "Szülőhely (városi, vidéki, megszállott területi, külföldi); Utolsó lakóhely (bontása mint az előbbi); Származás (törvényes, törvénytelen); Életkor (12-15; 16-18; 19-20); Vallás; Anyanyelv; Értelmi képzettség (járt iskolába, nem járt iskolába); Előélet (bünetve volt - rendőrileg, bíróilag - büntetlen előéletű); Családi állapot (a szülők közül életben van - mindkettő, csak az atya, csak az anya, egyik

sem); A szülők vagyoni állapota (vagyonos, némi vagyonnal bíró, vagyontalan); A tartási költség megtérülése (egészben, részben, nem térül meg)."[62]

Mindezek alapján a javítóintézetek ezen első szakaszáról megállapítható, hogy azok tartalma alapvetően nem változott. A reszocializációs tevékenység mindvégig a szociális és a nevelési- oktatási szükségletek valamilyen mértékű és hangsúlyú kielégítését jelentette, valamint egy alap egészségügyi ellátást. A mentálhigiénés szükségletek irányába való fordulás hazánkban elmaradt, s így - a szülőpótló gondozás rendszerében regisztráltakhoz hasonlóan - 1945 előtt nem kezdődhetett meg a terápiás elméletek meghatározta második generációs javítóintézetek kialakulása sem.

1945 után a zárt jellegű intézetek büntető jellege egy átmeneti időre még fokozódott is. E jelenséget a szocialista kriminológia fejlődését elemző és értékelő Günther Kaiser azzal magyarázza, hogy az "utópiának ez a modellje (ti. a szocializmus), mely nem ismeri el a konfliktust, egy olyan zárt rendszer, melyben a törvénysértő csak szociálpáthológiai eset vagy politikai ellenség lehet". [63] Így pedig a büntetés és/vagy kényszergyógyítás igénye természetesen indokolható.

Ez a szemlélet a javítóintézetekben meglehetősen kedvezőtlen helyzetet teremtett. A rákospalotai intézet igazgatója ezekre az időkre így emlékszik vissza:

"Nagyon komor benyomást keltettek bennem a szürke, rosszallagú épületek, a lakóhelyiségek és tantermek barna ajtajai, szürke olajlábazatai, a hézagos padlók, a rozsdás vaskályhák, az emeletes vaságyak, a feketére festett árkádsorok. A tanműhelyben női szabóság működött és cipőbélésanyagot gyártottak hangos szövőgépeken a növendékek. Öltözetüket egy fekete posztókabát (MTH-uniformis), egy szürke szoknya, két flanelblúz, két pár szürke harisnya, egy pár fekete magasszárú cipő, két váltás fehérnemű képezte. Kétműszakos oktatás folyt az intézetben. A tantermek egymásba nyíltak, a gyerekek és tanárok egymás munkáját ezzel zavarták". [64]

A zárt jellegű intézetek reszocializációs tevékenységrendszerében érdemi változások csak az 1950-es évek közepétől s főként a 60-as évektől történtek. A javítóintézetek esetében ez egyrészt az átnevelés, mint pedagógiai cél formájában jelent meg, másrészt pedig a Makarenkó-i elvek szerint szerveződő bentlakásos intézeti pedagógiához való minimális közelítésben.

A már hivatkozott Kaiser elemzésében úgy ítéli meg, hogy a 60-as évektől a szocialista kriminológia törekvései erőteljesek voltak a szakmai közeledésre, de a marxista-leninista metodikai alapok miatt szűk volt a szakemberek mozgástere. "Ugyanakkor keleten lényeges intézkedések történnek a szocializációs folyamat végrehajtására és az alkalmazkodás társadalmi értékítéleteknek megfelelővé tételére". [65]

E szempontból is vizsgálva a hazai kriminológiai tanulmányokat, kiemelkedő jelentőségűnek vélem Szabó András munkásságát. Már 1964/65-ben a következőket írja:

"A fiatalkorúakra érvényes büntetőjogi szabályok homlokterében a nevelés gondolata áll". A "nevelés fontossága" azonban "nem jelenti a kényszer megszüntetését, vagy helyettesítését a 'tisztá nevelés', a kényszermentes nevelés eszközeivel, de biztonsági intézkedések bevezetését sem vonja maga után. [66]

A büntettesek "erkölcsi" személyiségéről, s az ebből adódó kriminálpedagógiai eljárásokról írva Szabó András tulajdonképpen a methaligiénés szükségletek kielégítésének igényére hívja fel a figyelmet, s ily módon - szakmaelméleti oldalról - lépéseket tesz a treatmenthez való felzárkózásra. E tanulmányban ugyanakkor már olyan elemek is találhatók, melyek a bűnelkövető szűkebb-tágabb társadalmi környezetének figyelembevételére ösztönöznek, s így a funkcionális gondolkodás irányába való elmozdulást jelzik. Például az érzelmi gondozás fontosságának hangsúlyozása mellett felhívja a figyelmet a családdal való kapcsolat ápolásának szükségességére, s javasolja a művészi-élményszerű rendezvények bevitelét a "reedukáció" gyakorlatába. A humanizlási folyamattal kapcsolatosan úgy vélekedik, hogy az akkor valósul meg, ha minél szorosabb lesz a büntetőintézetek és a szabad élet kapcsolata, s ha ezen intézmények életrendjét a szabad társadalomban uralkodóéhoz tesszük hasonlóvá. Az egyéniesítés feltételeiről pedig - az akkori gyakorlathoz képest ugyancsak előremutatóan azt írja: "Az egyéniesítés alapjában véve tipizálást, vagyis a merőben egyedi sajátosságokon túlmutató, csoportba sorolást jelent... A járható út tehát a homogén csoportok kialakítása". [67]

A büntetésvégrehajtás gyakorlata csak igen lassan követte és követi a korszerű kriminológiai, kriminálpedagógiai elveket hazánkban.

A javítóintézetek viszonylatában ugyanakkor rendkívül érdekes kérdés, hogy a bentlakásos intézetek kezdeti modellje, a Makarenkó-i mint amennyiben érintette az átnevelés gyakorlatát. Ennek bemutatását az Aichorn-i és a Makarenkó-i modellek fő alapelemeinek összevetésén keresztül kísérelem meg:

1. Aichorn identifikációra alkalmas pozitív referencia személyről ír és nevelőkben, intézeti dolgozóknak gondolkodik. Makarenkó maga a központi modell, s a nevelők az ő közvetítői, bár természetesen valamilyen mértékű vonatkoztatási szerepet ők is betöltenek. Ezért fontos, hogy teljesen egyetértsenek a vezető nevelési elveivel.
2. Az analitikus megközelítésben kiemelt a szükségletek pontos diagnózisa, vagyis a szocializációs folyamat, s a fiatal személyiségének alapos vizsgálata. A szocialista pedagógus a múlt jószándékú figyelmen kívül hagyását, s a jövőre tekintő pedagógiai tervezést tartja célszerűbbnek.
3. A nyugati modell az optimális tárgyi környezet igényével épül fel, a keleti az elemi szükségletek kielégíthetőségétől az egyre jobb intézményi távlatok felé.
4. A terápiás elméletek szükségszerű hatásaként a terápiás légkör és a gyógypedagógiai élethelyzet válik fontossá az egyikben, míg a másik a pedagógus irányítása alatt álló egységes, teljes hatásrendszerre, az úgynevezett közösségi organizmusra alapoz.
5. A mentálhigiénés szükségleteket előtérbe helyező rendszer kiemelten kezeli a speciális (pszichológiai ismeretekkel integrált) nevelői szaktudást, a nevelési-oktatási szükségletekre hangsúlyt helyező pedig a speciális pedagógiai igényt lényegteleníti, s az átnevelést a jól megszervezett "normál" pedagógiai környezetre, mint automatikusan pozitívan ható közösségi közegre bízta.
6. A két modell egymáshoz leginkább közelítő eleme a megfelelő mennyiségű és minőségű nevelői aktivitás, a nevelői vezetés céltudatosságának igénye a spontaneitás és intuíció fontosságának hangsúlyozása mellett.

A hazai zárt jellegű intézetekben a szabályzat vagy rendtartás mindig is biztosította a vezető kiemelt szerepét, de nem a Makarenkó-i értelemben, hanem

inkább az egyszemélyi hatalom megtestesítőjeként. E tény pedig az első generációs intézeti jelleg megőrzésére utal.

Az Aichorn által igényelt pontos szükséglet - diagnózis gyakorlata nem alakult ki, viszont nem uralkodott el a múlt történéseinek negligálása sem.

Az optimális, illetve az elemi szükségletekből fejlődő környezet szempontjából elmondható, hogy a hazai intézetek e kettő határán állnak, de még ma is jelentős összegeket igényelne az adekvát tárgyi feltételek megközelítése.

Az intézetek atmoszféráját az elemzett időszakban és jelenleg is sem a terápiás légkör nem jellemzi, sem az egységes nevelői hatásrendszerre való törekvés. Helyette inkább megvalósul a kétarcúságot őrző, a jutalmazás-büntetés rendszerére építő, elsősorban az intézmény rendjéhez, elvárásaihoz való alkalmazkodást igénylő "büntetőpedagógia".

A terület speciális pedagógia igénye a vázolt szakaszban meglehetősen negligálódott, a normál pedagógia ez irányba mindmáig nem nyitott, viszont az intézetek többségében tanítók és tanárok látnak el nevelői feladatokat. E téren csak a 70-es, 80-as évek hoztak minimális változást a gyógypedagógia területéről a pszichopedagógia szak keretében.

Az előbbiekből pedig szükségszerűen következik hogy mindkét szakmai előd által fontosnak ítélt tudatos nevelői munka aligha várható el a speciális ismereteket valamilyen mértékben csak a műhelymunkában, keserves kudarcok árán megszerzett pedagógusoktól, képesítetlen gyermekfelügyelőktől.

Így az mindenképpen megállapítható, hogy a javítóintézeti pedagógiára mind Aichorn modellje, mind a Makarenkó-i minta csak kevésbé hatott. Helyette regisztrálható viszont a pedagógia gazdaságpolitikai érdekeknek való alárendelése, a munkáltatás, a szakképzés túlhangsúlyozásával olyan mértékben, hogy a javítóintézetek a 60-as évek közepéig a Munkaerőtartalékok Hivatalának és a Munkaügyi minisztériumnak fennhatósága alá kerülnek. [68] A reszocializáció hangsúlyának áthelyezését számos korabeli jegyzőkönyv is mutatja. [69] De ezt tanúsítja a dolgozók általános iskolai tantervének és tananyagának bevitele is a rendszerbe, hiszen csak így válik lehetségessé az általános iskolai tanulmányaikban jelentős hányadukban elmaradt, túlkoros fiatalok hiánypótló-felzárkóztató oktatása és egyidejű szakképzése.

A funkcionális vonulat hatására ezen intézmények is nyitnak a családok, a fiatal szűkebb-tágabb társadalmi környezete felé, humanizálják életterüket, s valamelyest életrendjüket is. A "zárttságot elviselni nagyon nehéz. A látogatók, az előre bejelentett, de még inkább a meghívott vendégek fogadása színt, értelmet hoz a mindennapi munkába" - írja Tóthné Molnár Mária 1983-ban [70]. De a dokumentációkban fellelhetők olyan anyagok is, melyek humánusabban fogalmazzák meg a fiatal kötelességeit, sőt már jogait is, vagy például a zárka megszüntetését tervezik. [71] Mindezek összegzéséként az biztos állítható, hogy törekvések vannak a szociális szükségletek jobb szintű kielégítésére ezen intézményekben.

A mentálhigiénés szükségletekre adott válaszok ugyan még mindig erőtlennek tekinthetők, de e téren mégis többirányú nyitást jeleznek, egyrészt a halmozott sérülések kezelése, másrészt a személyiségfejlesztés terén. Így például az aszódi intézet pszichopedagógiai és korrekciós-intenzív foglalkoztatást megvalósító csoportjai, a zalaegerszegi elgondolások és próbálkozások a terápiás légkör némely elemének bevezetésére, az erkölcs élethelyzeteken keresztüli fejlesztésére, a kalocsai intézet szökés-vizsgálatok kapcsán feltárt összefüggései és javaslatai, vagy a rákospalotai intézet kreativitás fejlesztést célzó szakkörei, stb. [72]

A mentálhigiénés szükségletek jelenleginél célzottabb kielégítése viszont azért is sürgető feladat, mert a 70-es évektől egyre inkább két népességcsoportot fogadnak be ezen intézmények: fiatalkorú bűnelkövetőket, s az állami gondozás rendszeréből pedig az antiszociális fejlődésirányúnak minősített súlyos beilleszkedési zavarokkal küzdő fiatalokat. Ez pedig jelentős módosulás a korábbi kategóriákhoz képest (bűnelkövetők, erkölcsi fejlődésükben veszélyeztetettek).

A speciális nevelési-oktatási feladatok ellátásában viszont jelentős változásokat idéznek elő gazdaságpolitikai összefüggések. Az extenzív gazdaságfejlesztési szakasz befejeződésével ugyanis egyre nehezebb ezen fiatalok munkáltatása. Már szakképzésüknek sincs össztársadalmi jelentősége. A minimum egy évre korlátozódó javító-nevelés is ellenható tényező. A megváltozott helyzetre adandó speciális pedagógiai válasz pedig még mindig hiányzik. Próbálkozások történtek ugyan például a belső iskolává válásra, az egyéni felzárkózásra, a dolgozók iskolája tantervének minimális meghaladására, valódi változásokat azonban ezek a belső kísérletek nem tudtak előidézni. [73] Így e terület fejlesztése a másik igen fontos feladat.

Az egészségügyi szükségletekkel kapcsolatosan mind a bentlakásos nevelőotthonok, mind a javítóintézetek viszonylatában elmondható, hogy jószerivel csak az alapellátásokra szorítkoznak. Alig találhatók olyan anyagok, vagy kezdeményezések, melyek azt jeleznék, hogy e téren is megindult volna a nyitás a sérülésspecifikus egészségügyi szükségletek irányába. Maguk az intézményi orvosok is érzékelik a "gyermekvédelmi orvos-tan" hiányát, kialakulatlanságát. [74] Ezért remélni lehet, hogy a korszerűsítési törekvések elérik ezt a területet is.

Mind az eddigiekből megállapítható, a zárt jellegű intézetek világában is van törekvés a harmadik generációs intézetek felé való elmozdulásra, a belső élet humanizálására. Ugyanakkor azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy e téren, bűnözés és a szökések helyzetének is a függvényében visszatérően üti fel fejét a szigorítás, a fokozott zárás, az őrzési jelleg erősítésének igénye is. [75]

Úgy vélem ez a veszély mindaddig fennáll, míg az alapvetően azért még mindig első generációs bentlakásos otthonok és zártintézetek nem korszerűsítik módszertárukat. Az ugyanis ma még tény, hogy utóbbiakban például az egyéniesítés, a homogén csoportok létrehozása terén sok változás nem történt. A csoportbeosztások rendezőelve változatlanul hol a magatartás, hol pedig a munkabeosztás. Csupán a halmozottan sérültek különülnek el e rendszerekben. Az iskola a munkáltatás és szakképzés háttérbe szorulását követően sem módosította az idői kereteket, s nem alakította ki a speciális oktatóprogramokat. A pszichológia diagnosztikus és fejlesztő tevékenységrendszer alapvető bővítést igényel. Az orvoslás pedig a specilis vizsgálóeljárások gyakorlatának kialakítását.

Mindezen metodikai és módszerbeli hiányosságok mellett nem csodálható, hogy ezen intézmények 1969-től változatlan rendtartással működnek, hogy annak korszerűsítését a terület nem kényszerítette ki, javaslatokat téve a reszocializáció átnevelés célkitűzésének és tartalmának megváltoztatására.

I/4. RESZOCIALIZÁCIÓ

A zárt jellegű intézetek belső világának alapvető változásai a befogadott népességről való gondolkodásban, a fiatalok speciális szükségleteire adott szakmai válaszok jellegében, illetve azok céladekvátságában értékelhetők. A javító-nevelést megvalósító intézmények, mint zárt rendszerek, jellemzően halmozottan sérült fiatalokat fogadtak be és fogadnak be. Így bennük - elviekben - lehetőséget kellene teremteni mindenfajta speciális szükséglet szakszerű kielégítésére annak érdekében, hogy reszocializációjuk eredményességének esélyeit megteremthessük. E szempontból vizsgálva a javító intézetek fejlődési szakaszait a következők állapíthatók meg:

- Az alkalmazkodási elméletek által meghatározott zártintézetek a hangsúlyt a szociális szükségletekre helyezték, vagyis a közvetlen gondozásra, s a későbbi társadalmi visszaillesztés mukáltatás és lehetőség szerinti szakképzés általi segítésére. E mellett a nevelés fő célja az "erkölcsileg fogyatékos" fiatal erkölcsének megjavítása, társadalomellenes viselkedésről való leszoktatása volt. Utóbbiak fő és magasabbrendűnek vélt pedagógiai módszere és elve a valláserkölcsei oktatáson keresztül az "Atyával" való identifikáció lehetőségének nyújtása volt, másrészt pedig a mindennapos kondicionálás és figyelmeztetések, jutalmazások-büntetések rendszerén keresztül.
- A terápiás elméletek, a treatment ideológia hatására a zárt jellegű intézetek második generációjában a hangsúly a mentálhigiénés szükségletekre helyeződött. Célá a személyiségfejlődésükben megzavart, károsodott fiatalok átfarmálása, gyógyítása vált. Nevelési elve a szülőpótló személylyel való identifikáció fejlesztő ereje volt, főbb módszerei pedig a mentálhigiénés programok, az oktatás és nevelés.
- A harmadik generációs intézetek a hangsúlyt újra a szociális szükségletekre helyezik, de már nem csak a közvetlen gondozási és a reintegrációt segítő képzési feladatokban gondolkodnak a szakemberek, hanem a fiatalot körülvevő teljes rendszerben. E megközelítésben a reszocializálandó fiatalok nem erkölcsi fogyatékos, nem is gyógyítandó személyiségű, hanem csak az őt ért ártó hatások következtében fejlődésében, szocializációjában megzavart. Így fő célá az ártalmak rendezése, s a különböző fejlődési-fejlesztési lehetőségek nyújtása válik. A nevelés elve a referencia személyektől való tanulás, a

referencia személyek és csoportok befolyásolása, felhasználása. Módszerei a környezetbefolyásolás, szocioterápiás programok, egyedi szükséglet szerinti egyéb terápiás lehetőségek, s a nevelés- oktatás- képzés.

Ezek alapján látható, hogy az első szakasz intézeteinek célkitűzése egyrészt ugyan leszűkített, másrészt viszont maximalista, gondozási elve nem sérülésspecifikus, módszerei csak részben céladekvátak.

A második generációs intézetek célkitűzése változatlanul túlzottnak minősíthető, elve és módszerei viszont csak annyiban inadekvátak, hogy kényszernevelés alatt álló egyénekre irányulnak.

A harmadik generációs intézetek célkitűzése részben redukált, másrészt összetettebb, elve több hatótényező figyelembevételét teszi lehetővé, módszerei pedig sokirányú, pozitív befolyásolás kialakítását biztosítják.

Ennek tükrében vizsgálva intézeteinket látható, hogy a célkitűzés nálunk változatlanul túlzó (átnevelés, illetve a hasonló igényekkel felruházott nevelés), a legfontosabb elv (az alkalmazkodás elérése a jutalmazás-büntetés rendszere által) nem igazán sérülésspecifikus, fő módszerei pedig (nevelés, oktatás, kondicionálás) az első generációs intézeteket idézik. Mint ahogy ezt mutatják a szükségletek változó hangsúllyal is. Így ma már elengedhetetlennek tartom a funkcionális gondolkodás irányába való elmozdulást egyrészt mint bentlakásos rendszer oldaláról, másrészt pedig a reszocializációs fogalomrendszerének és tartalmának újraértelmezése révén. Ez utóbbit annak érdekében is, hogy a reszocializáció valódi folyamatjellege kialakítható legyen.

Az első megközelítés igényli az intézetbe befogadott népesség, s a benne zajló történések alapos megismerését és megértését. Ploeg ezt így fogalmazza meg: "Aki lényeges, főbb vonalakban meg tudja adni, hogy az otthonon belül milyen fiatalokat kell kezelnie, jelentős lépéssel kerül közelebb a 'fekete doboz' megismeréséhez. Vagyis a népesség jellemzőinek feltárása a korszerűsítés elengedhetetlen felétele."

Az intézetek helyének, szerepének a büntetési jelleg oldaláról való átgondolása nem csak szabadságjogok indokolatlan korlátozását tiltó ENSZ egyezmények miatt nélkülözhetetlen, hanem elsősorban azért, mert ezen intézmények fiatlakorúakat fogadnak be, s számukra ez jelenti az utolsó esélyt inadaptációs

folyamatuk megállításához, sőt lehetőség szerinti visszafordításához, így nekik gyermeki mivoltukban van joguk az optimális fejlesztőhatásokhoz az ellenérzéseket kiváltó, mélyítő kényszernevelés helyett. E kérdés még azért is fontos, mert a kriminológia bizonyos területeinek fejlődése ma is ugyanúgy előremutat, mint a 60-as években, így a kriminálpedagógia és például a büntetőjog közötti szinkronitás még akár fokozódhat is. [76] A tettarányos büntetési elv ismételt előtérbe kerülése, dekriminalizációs törekvések - végrehajtási oldalról - egyrészt a tisztább profilú intézeteket, másrészt az alternatív büntetési formák, sőt a büntetés alternatívái gyakorlati feltételeinek kialakítását követelik. Ez utóbbi pedig - fiatalok esetében - komoly humanizálási lehetőséget rejt magában.

A harmadik megközelítéshez többirányú elmozdulásra van szükség.

A reszocializáció már mintegy teljes évszázada változatlanul olyan nevelésként definiálódik, mely bár alapvetően fontos, a büntetésnek azonban alárendelt (fiatlakok esetében is). E szemléletből logikusan adódhatott az is, hogy a treatment, mint első próbálkozás a segítő foglalkozások büntetésvégrehajtásba történő bevitelére, alárendelődött a büntetési funkciónak, vagyis a terápiát megpróbálták a büntetésre ítétekre rákényszeríteni. Sebastian Scheerer egy másik alakuló fejlődési iránynak a büntetőjog jogvédelem területek (környezet, népesség, kriminálpolitika) felé történő nyitását látja.

Ez utóbbiból is következő alternatív büntetési formák, sőt a büntetés alternatíváinak igénye pedig feltétlenül szükségessé teszi a reszocializáció definíciójának e ponton történt differenciálását, finomítását.

A reszocializáció változó meghatározásának másik állandó jellemzője az, hogy mindig a zártintézet keretei között maradt, annak feltételein belül próbált különböző hangsúlyáthelyezésekkel adekvátabbá válni. Az ebből is adódó sajátos ellentmondásra Hans Joachim Schneider már 1974-ben felhívja a figyelmet. Szerinte a büntetésvégrehajtási folyamat az ítélettől a reintegrációig a fiatalok degradálásához és degradálódásához vezet. Ezért, mintegy ezt ellensúlyozandó, az intézeti reszocializáció során szociális státuszok emelésével kell őket bátorítani. A büntetésvégrehajtás folyamat jellegéből viszont - nézetem szerint - annak kell következni, hogy a reszocializációt is folyamatként kezeljük, s ne korlátozzuk az intézetben eltöltött év(ek)re. Ez utóbbi azonban nem a büntetés meghosszabbítását kell hogy jelentse, hanem a reszocializáció elő- és utófázisában működtetett segítő programok sorát. Ilyen módon, több más előnye mellett, könnyebben lenne elérhető a fiatalok szociális státusza romlásának megakadályozása is.

A reszocializáció definíciójával, értelmezésével kapcsolatos nehézségek harmadik sarkallatos pontját egyrészt abban látom, hogy a kriminológia, kriminálpedagógia célmeghatározásában a pedagógiától átvette az "ideális embereszményt" mint nevelési célt. Ebből adódik a "megjavítás", "átnevelés-átformálás", "a társadalom erkölcsös, hasznos tagjává válás", stb. gondolatsor.

Holott ez a reszocializációs gyakorlatban teljességében csak elvétve sikerül. Így e nevelési célkitűzést kudarcra ítélt túlvállalásnak tartom. Helyette - fejlődéstani, fejlődéslélektani szempontok figyelembevételével is - egy redukált és sérülésspecifikusabb célmeghatározást vélek adekvátnak. Az értelmezéssel kapcsolatos probléma másrészt az, hogy a reszocializáció tartalmi elemeinek kimunkálásánál viszont a szakemberek - a büntetési tételek mintájára - szűkítenek, s az átnevelés mindenkre érvényes fix pilléreit határozzák meg. Így marad szinte száz éve változatlan a munkáltatás, oktatás, erkölcsi nevelés, mint fő pedagógiai tartalom és módszer, nálunk különösen, de a fejlettebb nyugat-európai országokban is csak szűkkörű választási lehetőségek vannak a folyamatba beépítve. A reszocializáció tartalmának differenciálását, a választási lehetőségek kialakítását azért gondolom jó iránynak, mert ezáltal enyhül a nevelés kényszerjellege, jobban motivált a fiatal az általa ugyan kényszerből, de mégis önként választott és vállalt reszocializációs programok végigvitelére. Az alternatív, egyéniesített reszocializációs tartalom kialakítását - különösen fiatakorúak esetében - alapvetően az is indokolja, hogy a gyermekek fejlődési üteme és minősége eltérő, de eltérő inadaptálódásuk folyamata, s annak oka is. A bűnök-tan az oki összefüggések sokrétűségének felismeréséhez korán eljutott. Nem szentelt viszont nagyobb figyelmet az e téren tapasztalható szignifikancia hiánynak. Bizonyos együttjárások ugyanis, mint például a hátrányos helyzet és a bűnelkövetés nagyobb mértékű előfordulása, önmagában még nem mutatói az adott egyén szempontjából optimális reszocializációs tartalomnak. Az egyéniesítést tehát nem csak és nem feltétlenül a kriminológiai vagy kezelhetőségi szempontok alapján összellített homogén csoportokon keresztül kell és lehet megközelíteni, hanem a reszocializáció tartalmának egyéniesítésével.

A hazai reszocializációs definíciókkal kapcsolatos problémák szakmai körökben közismertek, így azok meghaladásának igényét nem érzem szükségesnek tételesen bizonyítani. Az általam tanulmányozott más országbeli irodalmak, azon túl, hogy jelezték az e téren uralkodó miénkhez hasonló bizonytalanságot, jó támpontokat adtak ahhoz, hogy kísérletet tehessek egy több pedagógiai megfontolás figyelembevételét lehetővé tevő reszocializációs vázlat megfogalmazására.

Az áttanulmányozott irodalmak alapján arra a meggyőződésre jutottam, hogy olyan definíció és hozzátartozó értelmezések szükségesek, melyek lehetővé teszik:

- az adekvát (redukált és sérülésspecifikus) célmeghatározást;
- a büntetés alternatíváinak a rendszerbe történő bevitelét, vagyis adott esetekben a nevelésnek a büntetés elé helyezését;
- az ambuláns és bentlakásos gondozási formák működtetését;
- a folyamat jelleg kialakítását;
- a reszocializációs folyamat egyéniesítését.

Ezen szempontok alapján, fiatalkorúak esetében, elsődlegesen az ő érdekeiket szem előtt tartva, az alábbiak szerinti módosítást vélem célravezetőnek.

A fiatalkorúak reszocializációja olyan komplex és speciális nevelési (fejlesztési) folyamat, melynek célja az antiszociális fejlődésirányú vagy bűnelkövető fiatalok speciális szükségleteinek (szociális, nevelési-oktatási, mentálhigiénés, egészségügyi) teljeskörű és célszerű kielégítése által szocializáltsági szintjük javítása, s ezen keresztül társadalmi integrációjuk, reintegrációjuk esélyeinek növelése.

A reszocializáció ambulanter formában és intézeti keretek között valósul meg.

A reszocializáció komplexitását az adja, hogy a diagnosztikus tevékenység kiterjed minden lényeges változóra és megváltoztatandó elemre, így az addigi szocializációs folyamatra, a szűkebb-tágabb társadalmi környezetbe, a személyiségállapotra, a (re)integrációs perspektívákra. Célszerűségét pedig az jelenti, hogy a nevelési (fejlesztési) tervek egyéniesítettek a diagnosztikus adatok alapján elhelyezett elsődleges fejlesztési hangsúlyok és kiválasztott módszerek által.

A reszocializáció speciális nevelési (fejlesztési) jellege az érintett népesség sérülésspecifikus szükségleteiből, s azok kielégítésének speciális módszerigényéből adódik.

A reszocializáció egyéni és csoportprogramokon keresztül, a fiatal szűkebb-tágabb társadalmi környezetének bevonásával valósul meg.

A reszocializáció folyamat jellegét az adja, hogy három egymáshoz jól és szükség szerint illeszkedő gondozási szakaszból áll:

- előgondozás,
- intenzív gondozás,
- utógondozás.

A reszocializációs gondozást igénylő fiatalok szocializációs hiányai vagy zavarai az elsődleges (család), a másodlagos (iskola, tágabb társadalmi környezet) szocializációs közegek mulasztásaiból, káros hatásaiból, esetleg a fiatal kedvezőtlen alkati adottságaiból következnek. Így a kezelendő problémák, tünetek jellemzően a következő négy fő területen jelentkeznek:

- kapcsolatrendszerbeli problémák,
- viselkedészavarok,
- teljesítményzavarok,
- iskolázottság-műveltségbeli elmaradások.

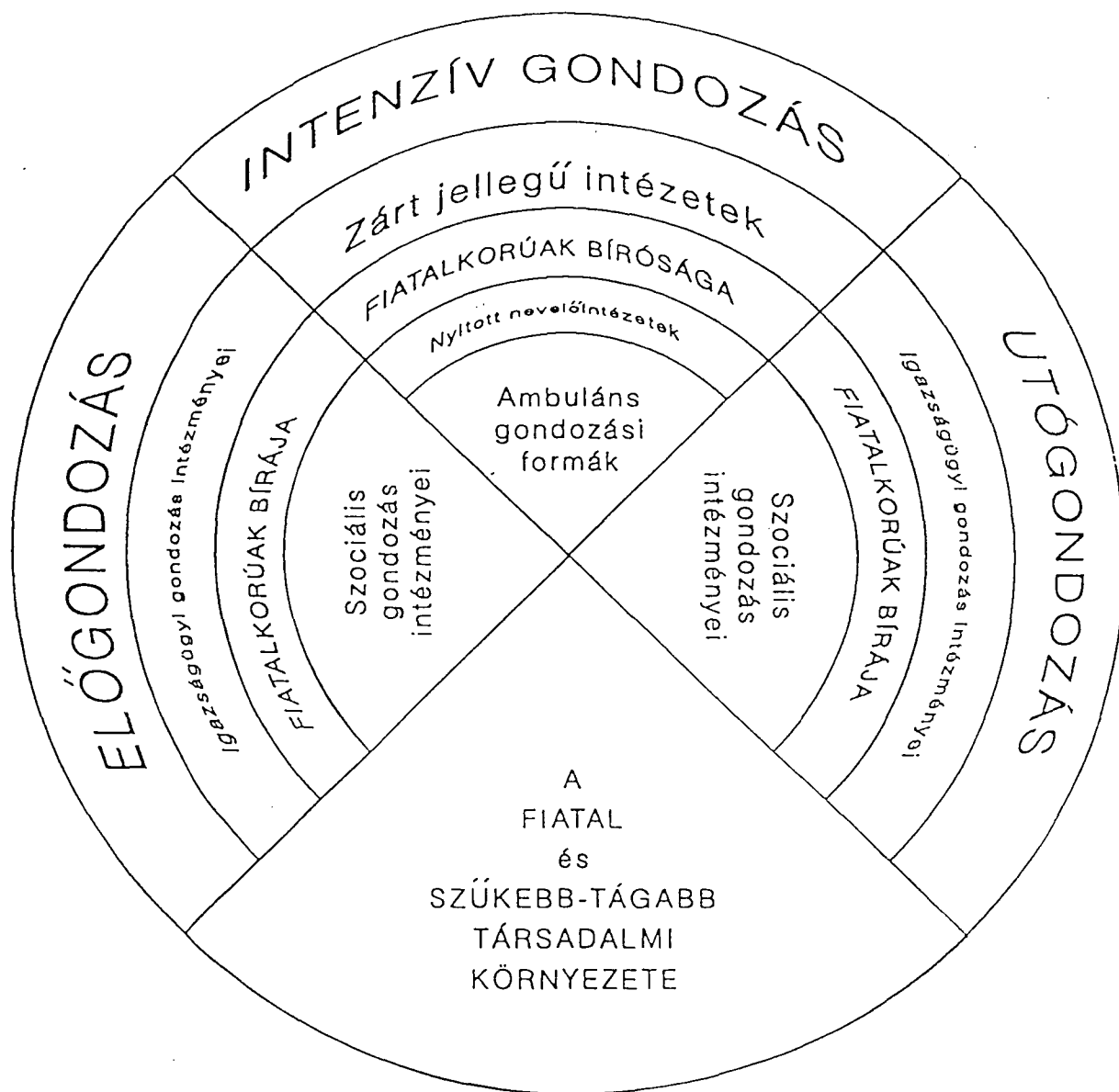
A főcsoportokon belül azonban a kezelendő tünetek számos kombinációban nyilvánulnak meg. E tény alapvetően igényli egyrészt a gondozás komplexitását, másrészt a többféle reszocializációs formát, módszertani oldalról pedig a speciális pedagógiai képességfejlesztést és oktatást, továbbá a mentálhigiénés és segítő programok különböző változatait.

Mindezek alapján a fiatalkorúak reszocializációja korszerűbb rendszerének kialakításához a következő szempontokat kell még figyelembe venni:

- a rendszer minden részleges önállósággal rendelkező eleme jellemzően halmozottan sérült fiatalokat kezel,
- ebből következően minden elemének sokfunkciósnak kell lennie, hogy képes legyen az összes speciális szükséglet akár egyidejű kielégítésére is;
- s rendelkeznie kell azokkal a kapcsolódási pontokkal, melyek a reszocializáció folyamat jellegének kialakításához szükségesek.

Az alábbiakban az általam felvázolt, mindezen összefüggések figyelembevételére törekvő modellt mutatom be.

A reszocializációs gondozás intézményrendszere



E rendszer előnye a sokféle gondozási lehetőség, mely a jelenleginél lényegesen jobban képes alkalmazkodni a probléma súlyához, a fiatal személyiségállapotához és a szűkebb-tágabb társadalmi környezete által nyújtott fejlesztési lehetőségekhez.

Kísérletet tettem arra, hogy ábrázoljam a fiatal mozgását a rendszerben, de az - éppen a sokféle lehetséges út miatt - nehezen szemléltethető. Így csak a főbb szinteket próbálom megfogalmazni:

1. *Szociális gondozás szintje:*

Az enyhébb tüneteket mutató és/vagy 16. életévét be nem töltött fiatal problémái kezelhetők a szociális gondozás rendszerén belül. A kezelés már az előgondozás szintjén akár rövidre is zárulhat, de folytatódhat a reszocializáció ambuláns formáiban vagy a nyitott nevelőintézetekben. Ezekből a fiatal utógondozással vagy akár anélkül is visszatérhet korábbi helyzetébe. Ez a szint nem igényli a fiatalok bírójának részvételét.

2. *Bírói intézkedések szintje:*

A második szint viszont már a fiatalok bírójának alaphatáskörébe tartozna. Szerepe azonban inkább a pszichikai hatások fokozása, amennyiben ő ajánlaná az ambuláns, illetve nyitott intézeti gondozási formát, de még mindig a szociális hálózat követő figyelme mellett. Ez az alrendszer is több variációs lehetőséget rejt magában pl. az utógondozás szükségessége vagy sürgőssége révén, de a probléma-rendeződés függvényében is. Ezen a szinten lennének kezelhetők a súlyosabb tüneteket mutató, de 16. életévüket be nem töltött, valamint a 16-18 év közötti, de enyhébb zavarokkal küzdő fiatalok.

3. *Igazságügyi gondozás szintje:*

A súlyosabb bűncselekményeket elkövető, bíróság által zárt jellegű intézeti gondozásra ítélt 16 év feletti fiatalok kezelésének alrendszere (pártfogói) elő- és utógondozással.

A rendszer három szintjének előnye, hogy a 18 év alatti fiatal lehetőséget kap általa a bírósági út elkerülésére, problémái rendezéséhez adekvát szakmai segítség igénybevételére, s ezáltal esélyt inadaptációs folyamatának megállapítására, illetve visszafordítására.

A reszocializáció ezen szisztémájának kialakításához azonban szakítani kell néhány elavult szemlélettel, s gondolkodásunk középpontjába a gyermeket helyezve kell kialakítani az ezzel kapcsolatos legfontosabb elveket.

Gyógypedagógiai ismereteim és jelen elemző munkám engem a következő alapelvek megfogalmazására készítetnek:

A fiatalkorú nem bűnöző, hanem olyan gyermek, kit szocializációs folyamatának nehézségei és/vagy személyiségfejlődési zavarai a bűnelkövetés útjára vezettek.

A fiatalkorúak reszocializációjában éppen ezért nem a büntetés az elsődleges, hanem a segítség igényével fellépő nevelő-fejlesztő gondozás, mint esélyt adó szolgáltatás.

A fiatalkorúak reszocializációs gondozási formáinak és módszereinek éppen ezért olyanoknak kell lenniük, melyek a degradálási-degradálódási folyamat beindítása és fájdalomkózosás nélkül segítik őt arra az útra, melyen emberi méltóságát megőrizheti.

A reszocializációs gondozás korszerűbb, humanizáltabb formáinak kialakítása viszont csak úgy válhat reális lehetőséggé, ha gyermekvédelmi rendszerünk képes lesz a gyors változásra, az európai trendekhez való felzárkózásra.

I/5. AZ INTENZÍV RESZOCIALIZÁCIÓS GONDOZÁS INTÉZMÉNYEI

Az intézet

A bentlakásos intézetekről Janus Korczak 1920-ben így vélekedett:

"Az internátus olyan klinika, ahol a test és a lélek minden betegségével találkozhatunk, csökkent ellenállóképességű szervezetek, öröklött hajlam lassítja és hátráltatja a gyógyulást. Ha pedig az internátus nem erkölcsi gyógyintézet, fennáll annak a veszélye, hogy ragályfészekké válik". [77]

Vágó Károly 1926-ban írt tanulmányában az 1904-től a javítóintézetekbe bevezetett "gyári iparszerű munkáltatás", s az intézetek ezzel kapcsolatos bővítésének kritikáját adja. A korábbi kis intézetekben ugyanis "a növendék mindig szem előtt volt, mindenki ismerte őt és így egy cselekedete sem maradt titokban, hanem szóvá tétetett". A tömegesített, nagyméretű intézetekben viszont "a nevelő-oktató személyzet beamterekké degradálódik, kik pontosan, óra szerint dolgoznak s ha pontosan, lelkiismeretesen teljesítik is kötelességüket, a közvetlenséget és szeretetet nem tudják pótolni". [78]

A családpótló nevelőotthonok, a reszocializációt megvalósító intézetek tömegmérete, uniformizált élet- és nevelésmódja évtizedeken keresztül volt komoly hátránya a bentlakásos gyermekvédelmi hálózatnak. A nyugat-európai szakemberek a problémát korábban ismerték fel és bevezették a "totális intézet"-et.

Intézményeiket humanizálták, a szocializációs folyamat szem előtt tartásával gyermekléptékűvé tették. Ennek ellenére a 22 európai ország családon kívüli nevelését bemutató könyv ismertetőjében Meir Gottesman ezt írja: "Az intézeteket állítólagosan jellemző 'totalitás' mint fogalom gyökereket eresztett széles körökben, és habár jónéhány negatív aspektusa (például nagy intézetek, tömegméretű csoportok, elszigeteltség, korrekciós nevelési irány stb.) megszűnt, mintha mi sem történt volna; a Goffman-i kép uralja a családon kívüli intézeti neveléshez való hozzáállást. A mítosz és az előítélet legyőzték a valóságot". [79]

A hazai bentlakásos intézményekre viszont, az elemzésben vázolt korszerűsítési törekvések ellenére is, sajnos még mindig sok szempontból érvényes a nem kevésbé nyomasztó Goffman-i kép.

A zárt jellegű intézetek például olyan tömegméretű, büntetésközpontúan szerveződő intézetek, melyek a reszocializáció hagyományos elveinek, s klasszikus pilléreinek megfelelően alakítják működésüket. Így jellemző nevelési területeik a munkáltatás, oktatás, erkölcsi nevelés, szabadidős tevékenység. Kapcsolatuk a családdal, vagy családpótló intézménnyel korlátozott, az intézet társadalmi környezetével minimálisra redukált, a tágabb társadalmi környezettel pedig jószerivel teljes mértékben hiányzik.

Mindez súlyosbítva egy meglehetősen frusztráló, uniformizált élet- és napirendeddel. Különbségek a hét intézet között inkább csak a szabadság fokában állapíthatók meg. A fiatalokat államigazgatási úton befogadó négy nevelőintézet ugyanis valamivel nyitottabb, különösen "gyermekotthonná" való átkeresztelésük óta. A bennük szórtan és elemekben fellelhető terápiás és korrekciós jellegű próbálkozások professzionalizációs törekvésként értékelhető, s jó alapját képezheti a nyitott reszocializációs intézet, mint sajátos gondozási műfaj kialakításának. Gyermekotthoni elnevezésükkel kapcsolatban viszont egyetértek Kerecsi Klárával, aki azt, nem kevés iróniával eufemizmusnak minősítette. [80]

A sokfunkciós intézet

Nézetem szerint - olyan sokfunkciós intézetek alakíthatók ki, melyek képesek a rendszerükbe bekerülő halmozottan sérült fiatalok többretű speciális szükségleteire sérülésspecifikus, adekvát, egyénre szabott válaszokat adni.

Ez a humanizált reszocializációs gondozást megvalósító intézeti szisztéma alapvetően veszi figyelembe az életkorból adódó jogokat és esélyeket, fiatalnak az inadaptáció folyamatában való vétlenségét, illetve minimális felelősségét, az inadaptálódás során a gyermekvédelem részéről elmulasztott segítséget, bízva a kedvezőtlen fejlődés reverzibilitásában, a fiatal életperspektíváinak javíthatóságában.

E büntetést helyettesítő, nevelésközponti reszocializációs forma mellett szól a kriminológiában lezajlott azon filozófia-váltás, mely felismerte, hogy a bűnhődés, bűntudat nem a büntetéstől jön létre, hanem az egyén Én-jéből fakad, ezért a büntetést a személyi aspektusok szempontjából kell mérlegelni.

Ezt erősíti meg a fejlettebb országok pedagógiai elveinek olyan irányú módosulása is, mely a negatív külső kontrollos gyakorlat helyébe a pozitív megerősítések rendszerét állította.]

A két megváltozott megközelítési mód együttesen teszi lehetővé azt, hogy a nevelés fokozatosan a büntetés alternatívájává váljon, s hogy ennek érdekében is a fiatalokúra vonatkozó büntetőjog a felnőttekétől egyre távolabbra kerüljön.

A változások, a változtatás lehetőségei természetesen függenek az adott ország nevelési kultúrájától, a társadalmi tolerancia szintjétől. Úgy vélem, nálunk még komoly erőfeszítések szükségesek annak megértéséhez és elfogadásához, hogy a nevelés helyett alkalmazott büntetés ember-veszteségekhez vezető gyermek-ellenes tett.

Az esélynövelő segítő nevelés rendszerének kialakítása viszont egy társadalom humanizáltsági szintjének is fontos mutatója.

ALTERNATÍV BÜNTETÉSI FORMÁK - BÜNTETÉSI ALTERNATÍVÁK

A szabadságvesztéssel nem járó, vagy a szabadság meghatározott mértékű korlátozásával összekapcsolt büntetési formák egy része kialakult hazánkban. Elemeiben tehát számolhatunk a büntetés alternatíváinak meglétével. Lévai Miklós e kérdéskört is elemző írása [81], valamint a Kriminológiai közlemények 42. számú kötete [82] azonban rámutat arra, hogy e téren is jelentős elmaradásaink vannak.

Hazai gyakorlatunkból hiányoznak az intenzív reszocializációs gondozás ambuláns formái. Ezek olyan alternatív büntetési módok, melyek nem merülnek ki abban, hogy bizonyos viselkedési szabályokat írnak elő, s azok betartását időszakosan ellenőrzik, a felelősséget egyébként teljesen fiatalra és családjára hárítva, hanem professzionális módon, szakmai segítséget nyújtva segítik hozzá a fiatal fejlődési problémájának megoldásához. Ilyen intézménytípus jelenleg Magyarországon nincs.

Nem értelmezhetők annak ekvivalenseként sem az általános iskolák gyermekmegőrző funkcióit ellátó napközi otthonai, sem pedig a művelődési házak rétegspecifikus programjai.

A reszocializációs gondozás korszerűsítése - nézetem szerint - feltétlenül igényli az ilyen típusú, köztes gondozási formák kialakítását.

A fiatalokkal kapcsolatosan a büntetést kiváltó alternatívák kialakítását mind a Gyermeki Jogok Konvenciója, mind a Pekingi Szabályok javasolják és szorgalmazzák. A kriminológiában a gondolat nem újkeletű. Mint látható volt,

Kármán Elemér már 1919-ben azt a nézetet vallotta, hogy a fiatakorúakat, ameddig csak lehet, távol kell tartani a bírói úttól. [83]

Mintegy hat évtizeddel később, a büntetés etikai kérdéseit is elemző Nils Christie úgy foglal állást, hogy "az embernek ember által okozott fájdalmát mint a társadalmi ellenőrzés eszközét szigorúan korlátozni kell... Minden büntetést a maga korához kell mérni: kik szenvedték el a fájdalmat, milyenek voltak életük megszokott keretei, milyenek a többiek életének megszokott keretei, s hogyan vélekedtek saját bűnükéről".

A XX. századvég, mint történelmi korszak - nézetem szerint - így nemcsak azt igényli, hogy tanuljunk meg együttélni az emberi társadalmakban tartósan jelenlévő, deviáns viselkedésű népességcsoportokkal, hanem azt is követeli, hogy találjuk meg segítségük sérülésspecifikus, humánus módjait. Csak az e filozófia nyomán létrejött gyakorlat felelhet meg a XXI. századba átlépő emberiség érdekeinek.

Gyermek- és fiatakorúak esetében pedig ez a szemléletváltozás a nevelésnek a büntetés elé helyezését, s így a büntetés alternatíváinak kialakítását követeli meg.

Az első fejezetben általam felvázolt reszocializációs modell első szintje a büntetés alternatíváit foglalja magába. A második lépcső, a fiatakorúak bírójának bevonásával még mindig jelentős esélyeket tartalmaz a bírósági út elkerülésére, s a nevelést előtrébe helyező intézkedések alkalmazására. A harmadik, bírósági fokozat nevelést előtérbe helyező egyik biztosítékát az jelentené, hogy az ítélet - elviekben - nyitott lehetne az első két alrendszer felé. Ez utóbbiak hatékony működése esetén azonban ennek gyakorisága túlzottan nagy aligha lenne. A második biztosítékot pedig a nyitott és zárt jellegű, intenzív reszocializációs gondozást megvalósító intézetek korszerű, nevelésközpontú működése adná.

A nevelésnek ténylegesen a büntetés elé helyezése, szervezeti és büntetőjogi változtatásokon túl, alapvetően igényli a professzionális segítségnyújtást (pl. a jelenlegi hivatásos pártfogói hálózat e kritériumnak aligha felel meg), s a gyermekvédelmi hálózat hatékonyabb működését.

A fitlakorúak reszocializációjának humanizáltabb formái ugyanis önmagukban nem, csak a gyermek- és ifjúságvédelemmel hatékony együttműködésben valósíthatók meg.

II.

Kriminálpedagógia és kriminálpszichológia fejlődéstörténete.

II/1. A dolgozat előző fejezetében ismertetettek során elkerülhetetlenül is hivatkoznom kellett a kriminálpedagógia gyakorlatának legnagyobb képviselőire. Kriminálpedagógiai gondolatok, és a bűn- büntetés oksági vonatkozásainak egyik legnagyobb képviselője Pestalozzi /1746-1827/

A philanthropista gondolkodókkal ellentétben Pestalozzi a nép fiaihoz fordult, s az elhanyagolt, anyátlan-apátlan, vagy a súlyos anyagi nehézségek miatt elzüllött gyermekek szociális felemelését tekintette feladatnak. Ez a feladat korának társadalmi valóságából, szociális szükségletéből fakadt. E társadalmi probléma vizsgálata és a megoldás lehetőségeinek kutatása kapcsán került érdeklődése körébe a bűnözés, s ezzel összefüggésben a kriminálpedagógia.

Pestalozzi felismerte a gyermek- és fiatalkori, valamint a felnőttkori büntetésintenzitás közötti összefüggést. Életcéljának tekintette a gyermek- és fiatalkorúak erkölcsi zülléstől való megmentését. Neuhofban, Stanzban és Burghofban intézetet létesített, amelyekbe - eltérően a basedowistáktól - az erkölcsi züllés veszélyének kitett, otthontalanná vált és bűnt elkövetett gyermekeket is felvett. Az ő nevelésük szervesen beilleszkedik pedagógiájába, sajátos vonása, hogy a szociális segítség, mint feladat, együttesen jelenik meg a pozitív ráhatás feladataival. A fiatalkorúak nevelésében szerzett tapasztalatait kiterjesztette a felnőttkorú bűnözőkre is; a világon az első, aki a bűnözők büntetésvégrehajtási (börtön) megjavítási kérdését, illetve társadalomba visszavezetését pedagógiai aspektusból vizsgálja, Pestalozzi a fiatalkorúak és nagykorúak bűnözését, illetve a bűnözők megjavítását, nevelését egy folyamatban, összefüggésben szemlélte. Tekintettel, hogy Pestalozzi egyrészt a bűnözés okainak kutatását és megismerését a nevelési feladatok megvalósítása érdekében tartotta fontos feladatnak, másrészt az oktatást és a megjavítást egymástól elhatárolta, kriminálpedagógiáját külön kriminológiai és külön pedagógiai szempontból kell vizsgálat tárgyává tenni.

A bűnöző ember megértése kriminológiai szempontból számára két feladatot jelent. Egyrészt fontos feladat az elkövetett bűntettek okainak kutatása. Másrészt a bűntett elkövetésében szerepet játszó okok kialakulását a fejlődésben - sokszor az elkövető egész életútjának áttekintésével - szemléli.

Jelentős Pestalozzinak a bűnözés okairól vallott nézete. "Ok"-kategóriái ma is helytállóak. A bűnözésben jelentős "ok"-oknak tekinti:

- az alkoholizmust,
- az anyagi haszonszerzésre törekvést,
- a jellembeli fogyatékoságokat (befolyásolhatóságot),
- a káros baráti környezetet.

Pestalozzi kriminálpedagógiai tevékenységében három mozzanat emelkedik ki:

1. a bűnözés okinak kutatása
2. az okok ismeretében a bűnözők nevelése
3. a társadalomba való visszavezetésük (utógondozás).

Ezeket a tevékenységeket olyan állami feladatnak tekintette, amelyeknek eredményei a bűnözés visszaszorításában és megelőzésében jutnak kifejezésre. E koncepcióját az Arners Gutachten über Kriminalgesetzgebung c. munkájában fejti ki.

A bűnözés okainak kutatása pedagógiai aspektusból - a nevelés szükségletekét - vetődik fel, ezért a kriminológia és a kriminálpedagógia szoros összefüggésben, egymásra utaltságban bontakozik ki. A bűnözők nevelésének igénye vetette fel a kriminológiai kutatást, s ennek eredményei tették lehetővé a nevelési program kidolgozását.

Petalozzi kriminálpedagógiai koncepciója

A/ A bűnözők nevelésének célja

A bűnözők nevelésének célja csak a büntetőjogi büntetéssel összhangban határozható meg. Pestalozzinak a büntetőjogi büntetés fogalmáról és céljáról

alkotott nézetei Hummel büntetésében és Arnernek a büntetőtörvényhozással kapcsolatos szakvéleményében tükröződnek.

A nevelés legáltalánosabb és legeszményibb célját a bűnözők társadalomba visszavezetésében jelölte meg. Ez olyan feladatok megvalósítását követeli meg, mint - a becsületérzésük és önbecsülésük erősítését ... a bűncselekménnyel szembeni irtózat kiváltását ... a rend és az igazságszolgáltatás iránti tisztelet felkeltését ... és a szociális felemelkedésüket. E célmeghatározás - ki nem mondottan is - két sajátos elemet tartalmaz:

- a bűnözők jellemének átalakítása (reedukáció),
- visszatartó hatás érvényesítése (represszió).

Pestalozzi kriminálpedagógiájában a bűnözők nevelésének célja - miként a büntetés célja - megtorlási elemet nem tartalmaz.

A nevelés összeegyeztethetetlen a megtorlással, ezért a megtorlási célzatot el kell vetnie. "Honatyák! Ha büntetőtörvényhozások keménysége megbotránkoztatja az emberi érzést, akkor törvényeitek megtízszerezik a bűncselekmények számát, amelyek leküzdésére hivatottak" - írja egyik művében.

B/ A "szigorú", de emberséges bánásmód elve a bűnözők nevelésében

A bánásmód problémáját széles körben - szinte az egész büntetőeljárásra kiterjesztve - vizsgálta. Kriminálpedagógiájában jól megkülönböztethető a büntetőeljárásnak három - a vizsgálati, a bírósági és a büntetésvégrehajtási - szakasza.

A büntetésvégrehajtás egyoldalú repressziója súlyos következményekkel járhat, azonban ha ehhez olyan bánásmód párosul, amelyben - a fentebb említett - nevelési cél érvényesült: pozitív hatása lehet.

Pestalozzi egész pedagógiájában kiemelt jelentőségű a "szeretet", a "jóság", a "bizalom" és a "segíteniakarás" nyilvánításának szükségessége; bűnözők nevelésében - kriminálpedagógiájában - ezt izzó hévvel sugározza...

"Szeretném azoknak az embereknek, akiknek mellében emberi szív dobog, odakiáltani és azt mondani - írja - nincs nagyobb és nemesebb Isten- és emberszolgálat, mint azokkal az emberekkel szemben gyakorolt jóság, akik hibáztak, akiket a szegény porig alázott, akiket a büntetés elvadított, mivel mint legsúlyosabb betegségnek, erőszakosan szétrombolt természetük és feldúlt lényük helyreállításához nagyobb kiméletre, emberiességre és szeretetre van szükségük, mint másoknak."

Mindemellett helyes gyakorlati érzéssel látja meg az elítéltek közötti különbséget. Differenciálási törekvést látunk abban, hogy az elítéltek két nagy kategóriáját állította fel:

- az egyikbe azokat sorolja, akiknek "bűnük egyes cselekmények, amelyek nem illenek életmódjukba"
- a másikban pedig a jeleneg is értelmezett, ún. "szokásos bűnözőket".

Mindkét kategória igényli a nevelési célzatú bánásmódot; nincsen nevelhetetlen bűnöző; a különbségtételt elsősorban a büntetésvégrehajtás repressziójának értékében látja.

Pestalozzi szerint a büntetésvégrehajtásban (börtönben) a pedagógiai tartalmú emberséges bánásmód fontos előfeltétele egy olyan helyzet megteremtésének, amelyben a bűnözők nevelése megvalósulhat.

C/ A bűnözők munkára nevelése büntetésvégrehajtásban

Pestalozzi a bűnözők munkára nevelésére vonatkozó koncepciójában két tényező játszik szerepet.

- Először: a büntetésvégrehajtásban uralkodó ún. cella-szemlélet bírálata; az, hogy az elítéltek a cellákban tétlenül töltötték szabadságvesztés-büntetésüket.
- Másodszor: bűnözés ok-kutatásának az a tapasztalata, hogy az elítéltek korábban munkanélküliek voltak, és nincstelenségük, nyomoruk miatt léptek a bűnözés útjára. A munkanélküliség - amellet, hogy a bűnözés oka - megakadályozta a munkaképességük kifejlődését is. S ha rossz az elítélteknek a munkához való viszonya, az is visszavezethet arra, hogy nem volt munkalehetőségük, s ez körülmény rossz hatással van a munkához való viszony alakulására. Mindezekből Pestalozzi azt a következtetést vonta le, hogy az elítéltek nevelésében a munkának döntő jelentősége van. A munka megelőzi az ún. cellatétlenség fizikai és pszichikai ártalmait; ugyanakkor olyan lehetőségeket, szervezeti kereteket teremt, amelyekben a nevelés sok irányban kibontakozhat.

"A foglyoknak lehetőséget kell adni, hogy dolgozhassanak - írja egyik művében - hogy lélegzethez jussanak, hogy levegőt vehessenek és így megmutathassák rátermettségüket, szorgalmukat, helyénvalóságukat, belátásukat."

Az elítélteknek munkával foglalkoztatásában külön figyelmet fordított a munkanemek megválasztására. Azt javasolta, hogy a büntetésvégrehajtásban "mezőgazdasági és ipari munkákat rendszeresítsenek" az elítéltek foglalkoztatására.

Pestalozzi a világon az első, aki az elítéltek mezőgazdasági munkával való foglalkoztatásának lehetőségét felvetette. Pestalozzi hatása szerepet játszott abban, hogy Svájcban - Witzwilben - kísérletképpen létesítettek egy büntetésvégrehajtási mezőgazdasági javítótelepet. Ez az új büntetésvégrehajtási

forma bevált; azóta az egész világon elterjedt és napjainkban a modern bűntetésvégrehajtás jelentős intézet-típusa.

Pestalozzi kriminálpedagógiájának főbb pozitívumait az alábbiakban foglaljuk össze:

- Helyesen fejlesztette tovább és alkalmazta a bűnözők nevelésére a természetes pedagógia képviselőinek - alapvetően Rousseau-nak - a "bűn okának megismerésére" vonatkozó elméletét. A bűnözők nevelésében ezt fontos feladatnak tekintette és azt vallotta, hogy a nevelés előfeltétele.
- A bűnözés ok-kategóriái - különösképpen a "létalap hiánya" és az "alkoholizmus" - előremutatóak és alapvetően helyesek. A később kialakuló kriminológiai ok-kutatást sejtette meg, és rámutatott néhány ma is jelentős ok-kategóriára.
- Helyesen kapcsolta össze a bűnözés okainak kutatását a nevelési feladatok meghatározásával.
- Elméleti kategóriáit empirikus kutatásaiból, konkrét, gyakorlati tapasztalatainak összegezéséből merítette. Az életben felmerült szükségleteket akarta kielégíteni, problémákat akart megoldani.
- Bátran szembeállt a feudális ideológia maradványaival, a haladást képviselte, követőkre talált, a bűntetésvégrehajtási nevelésre közvetlenül hatott. Hozzájárult hazája - Svájc - börtönügyének fejlődéséhez.

A kriminálpedagógia hazai hagyományai

Hazánkban az erkölcsi züllés veszélyének kitett és a bűntettet elkövetett gyermekek nevelésügyének első - és egyben egyedülálló múltbeli - szószólója, a kriminálpedagógia kiváló művelője: dr. Kármán Elemér. Kármán foglalja rendszerbe és fejezi ki mindazt, ami a külföldi és a hazai krimináltudományok művelői - munkásságában haladó volt.

Kármán nézetei a kriminálpedagógia feladatairól

A kriminálpedagógia legfőbb feladatát a bűnözés okainak feltárásában látta. Ebben a kérdésben nem sikerült a kriminológia és a kriminálpedagógia közötti határt megvonni, illetve a két tudomány egymáshoz való viszonyát tisztázni, mert olyan feladatokat is a kriminálpedagógia körébe vont, amelyek a kriminológia hatáskörébe tartoznak. Ez magyarázható azzal, hogy korábban sem a kriminológia, sem a kriminálpedagógia nem volt önálló tudomány és alapvető kérdései tisztázatlanok voltak. Így könnyen előfordulhatott, hogy az egyes tudományok művelői átnyúltak a kapcsolódó /segéd/ tudományok területére.

Közrejátszott az is, hogy a kriminálpedagógia létjogosultságáért folytatott harcban az "alkotás heve" túlzásokat idézett elő az általa művelt új tudományág indokolásában, ami abban nyilvánult meg, hogy a tudományművelők mindenáron konkrét, jól körvonalazott feladatokat akartak megjelölni, amelyek aktuálisan jelentkeztek és gyakorlati élet vetett fel.

Kétségtelenül a kriminológia körébe tartozó okkutatás terén, figyelmet érdemlő következtetésekhez jutott. Az okkutatás helyzetét kritikailag szemlélte. Nem tartotta elégségesnek, hogy csupán statisztikai módszerekkel igyekszenek a bűnügyi szakemberek a bűnözés okait feltárni. Ezáltal ugyanis csak bizonyos egyéni és társadalmi jelenségeknek lehet a bűnözéssel való kapcsolatát kimutatni, mint pl. a nyomor, az alkoholizmus, a neveltség hiánya, a testi-lelki betegségek, stb.

Kármán mutat rá - hazai viszonylatban - először arra, hogy a bűnözésnek közvetett okai is lehetnek; felhívta a figyelmet a bűnözés okainak az egyén fejlődésén keresztül való kutatásának szükségességére.

A gyermek fejlődésének a pedagógiában is elfogadott három fokozatát vette alapul:

- a családi,
- az iskolai
- a társadalmi élet fokát.

E három fokozat alapján vizsgálta a gyermek fejlődését és a fokozatok belső életében "azokat a jelenségeket, melyek a család, az iskola és a társas élet körülményeire akként hatnak, hogy azokból a körülmények sajátos találkozása mellett társadalomellenes és kriminális viselkedés keletkezik." De nemcsak az egyén fejlődésére és életére károsan ható tényezőket kell vizsgálni, hanem azokat a pozitív tényezőket is, amelyek megléte vagy hiánya a kriminalitás szempontjából ugyancsak fontos." A kriminálpedagógia feladatát végsősoron akként határozza meg, hogy: kutatja, milyen körülmények gátolják a fejlődő egyénben az erkölcsi eszme kifejlődését.

Kármán szerint a körülmények hatását a kriminálpedagógus csak akkor ismerheti meg, ha messzemenően figyelembe veszi a nevelésnek azokat az elveit, amelyek a morális befolyás szempontjából fontosak. Elsősorban "az erkölcsi nevelés elveit, a vezetést és a fegyelmezést, s a kártékony és kriminalitást előidéző hatások eredményét abban fogjuk látni, hogy a vezetés és a fegyelmezés elveinek érvényesülését ezek mennyiben gátolják."

Kármán kriminálpedagógiájában az erkölcsi nevelés elmélete Kármán Mór - és közvetítésével Herbart - pedagógiáján épül fel.

Az erkölcsi nevelés alapvető eszméje: a jóság. A jóság a nevelés folyamatában fokozatosan alakul ki: a családi nevelésben a viszonzosság, az iskolai nevelésében a törvényesség, az ifjúság életében pedig a jogosság formátumában jelenik meg, s e fokozatokon keresztül fejlődik ki az erkölcsi tökéletesség.

Az erkölcsi nevelés folyamatában alapvetően a vezetés és fegyelmezés elvének kell érvényesülnie. A családi nevelésben a vezetés elve a szeretet és a fegyelmezés elve az önuralom. Az iskolai nevelésben a vezetés elve a tekintély, a fegyelmezés elve az önállóság. Az ifjúság életében a vezetés elve a példaadás, a fegyelmezés elve az önismeret.

Ezeknek az elveknek a hatásos érvényesülése által alakíthatók ki az adott fejlődési szakasznak megfelelő erkölcsi eszmék: a viszonzosság, a törvényesség, a jogosság, azaz végső soron: a jóság.

Az erkölcsi nevelés folyamata			
Fejlődési fokozat	Erkölcsi eszme	A vezetés elve	A fegyelmezés elve
családi élet	viszonosság	szeretet	önuralom
iskolai nevelés	törvényesség	tekintély	önállóság
ifjúsági élet	jogosság	példa	önismeret

Ezek a fokozatok a fejlődés során nem különülnek el egymástól mereven, mert a régebbi fokozatok nem veszítik érvényüket, hanem a későbbi fokozatban is megmarad hatásuk, és a fejlődésük későbbi fokozataiban összegezésükben hatnak.

A kriminálpedagógia szervezete

A kriminálpedagógia feladatainak megoldása sokrétű, bonyolult tevékenységet igényel; s Kármán jól látta - ebben együtt kell működnie az orvosoknak, pszichológusoknak, pedagógusoknak, gyógypedagógusoknak, bírónak, sőt a patronáló szerveknek is. Ebben az együttesben a bírónak kiemelkedő szerepet tulajdonított. A bírót kriminálpedagógusnak tekintette, a fiatalkorúak bíróságát pedig a kriminálpedagógia legszervezettebb és legdön-
tőbb szervezeti formájának.

Széleskörű tanulmányokat folytatott a különböző országok bíróságait illetően abból a célból, hogy mely ország igazságszolgáltató funkciójában találhatók meg a legkedvezőbb feltételek a kriminálpedagógia gyakorlatára.

A magyar típusú bíróságok bírója "a szó szoros értelmében kriminálpedagógus", egyaránt foglalkozik a bűnt elkövetett és a bűnözés veszélyének kitett gyermekekkel. Ez két külön kategória, s ennek megfelelően tevékenysége az első esetben nevelőtartalmú büntetés, az utóbbi esetben pedig valóságos nevelés. A magyar bíró tehát nem mond le a nevelési feladatokról.

A magyar fiatalkorúak bíróságainak ilyen értékelése alapján Kármán koncepciója a következő:

- a) A hazai kriminálpedagógia számára adott a szervezet: a fiatalkorúak bírósága.
- b) E szervezetet át kell alakítani pedagógiai fórummá, funkcióját meg kell tölteni pedagógiai tartalommal.
- c) A fiatalkorúak bírónak - minthogy pedagógiai feladatokat is teljesítenek - el kell sajátítaniuk az alapvető pedagógiai és pszichológiai ismereteket. Ki kell alakítani a képzés és továbbképzés formáit.

E tanulmány kereteit meghaladják azoknak a büntetőjogi, igazságszolgáltatási, államigazgatási, belügyi (rendőri) és közoktatásügyi kérdéseknek az elemzése, melyeken keresztül a századeleji - e tárgykörbe eső - helyzetet

bírálat alá vehetném. Megjegyzem, hogy a fiatalok bíróságai azért nem válhattak kriminálpedagógiai fórummá, mert olyan alapvető problémák voltak tisztázatlanok, mint pl. a fiatalok büntetőjogi felelősége, az állami beavatkozás mértéke, a büntetési formák, a büntetés repressziója és a nevelőtartalom kérdése, a büntetőeljárás módja és tartalma, az utógondozás, stb.

Közvetlen környezetének és a helyi hatóságok némi segítségével, döntően a magánpatronázs-egyletek támogatásával 1915-ben Erzsébetfalván megszervezte - meglehetősen mostoha körülmények között - a Kriminálpedagógiai Intézetet. Az Intézet főbb funkciói az alábbiak voltak:

- itt helyezték el és szociális gondozásban, nevelésben részesítették az elhagyott, bűnözés veszélyének kitett gyermekeket;
- a büntetett elkövetett gyermeket megfigyelés alatt tartották, és ennek alapján a fiatalok bíróságának szakvéleményt adtak a tárgyalás szakaszában, elősegítve ezzel az igazságos bírói ítélezést;
- együttműködtek a nyomozószervekkel, és szakvéleményezéssel segítették a bűnfelderítést (pl. a gyermek tanuvallomása alapján a felnőtt bűnözők felderítését is);
- a patronázs-egyletre támaszkodva szervezték a gyermekek társadalmi beilleszkedésre irányuló tevékenységét;
- a fiatalokról vezetett nyilvántartások, adatfelmérések, esetvizsgálati anyagok, stb. összegzése alapján elméleti következtetéseket vontak le a bűnözés okáról, a nevelés speciális szempontjai stb. vonatkozásában;
- az igazságszolgáltatás, a nyomozószervek és patronázsszervek tagjainak pedagógiai képzéséhez tananyagokat, propaganda anyagokat nyújtottak, előadásokat tartottak, stb.

Az intézet az igazságszolgáltatási, a nyomozó- és patronázs-szervek gyakorlati munkáját igyekezett segíteni, ugyanakkor a kriminálpedagógia elméleti művelését is vállalta.

Az intézet hivatalos elnevezése "Budapesti Kriminálpedagógiai Intézet" volt; emellé két önálló részleget szervezett; egy gyermek-megfigyelő otthont, amelyet Pestalozzi Otthonnak nevezett és egy orvosi-pszichológiai laboratóriumot. Egy későbbi tervében ki akarta egészíteni szakkönyvtárral, krimiálpedagógiai múzeummal, és tervezte egy szakfolyóirat kiadását is "A Budapesti Kriminálpedagógiai Intézet Közleményei" címmel. Ezekre azonban nem kerülhetett sor; pár évi működés után - anyagi támogatás hiányában és főleg a rosszindulatú intrikák miatt - az intézet feloszlott.

Megjegyezem, hogy a Kriminálpedagógiai Intézetet és általában Kármán törekvéseit a Tanácsköztársaság felkarolta. Ezidő alatt az intézetet támogató, tevékenységét igénylő rendeleteket adtak ki. Elrendelték, hogy fiatalkorúak ügyei bíróság előtt csak akkor tárgyalhatók, ha előbb az intézetben a fiatalkorút megvizsgálták és ennek eredményéről szakvéleményt adtak a bíróságnak.

Az ellenforradalom után épp e hagyományok miatt üldözték. Az Intézet munkájának akadályoztatását azzal kezdték, hogy megszüntették a Tanácsköztársaság idején kiadott népbiztossági rendeleteket, s így az intézet a törvényesített szintjéről a korábbi öntevékenységi szintre redukálódott. Azután létrehoztak egy ún. állami kriminálpedagógiai intézetet, amelyet a Kármán által vezetett intézetbe telepítettek be. Ez az állami intézet fokozatosan terjeszkedett, s mind több helyiséget vettek birtokba, míg végül Kármán által vezetett csoport teljesen kiszorult az e célra létesített objektumból. Az említett állami "Kriminálpedagógiai Intézet"-nek nevezett csoport lényegében igazgatási ügyekkel és feladatokkal foglalkozó szekciónak tekinthető és tudományos értéke nem volt.

II/2. ÁLTALÁBAN A KRIMINÁLPEDAGÓGIÁRÓL

A Pedagógiai Lexikon "kriminálpedagógia" címszava alatt az alábbiakat találjuk: "az alkalmazott neveléstudománynak az az ága, amely a bűnözés veszélyének kitett, vagy már bűnöző személyek szaknevelésének kérdéseivel foglalkozik".

A kriminálpedagógiában tehát a tudományos vizsgálat tárgya nem általában az ember nevelése, hanem a társadalom egy bizonyos "rétegének" speciális nevelése.

Az idézett címszóban szereplő "bűnözés" és "bűnöző" szavak súlyos tartalma miatt szükségesnek tartom, hogy korrigáljam, illetve - egyéb szempontok miatt bővítem a fogalom meghatározását: A kriminálpedagógia a neveléstudomány azon ága, amely az antiszociális magatartású, deviáns viselkedésű, valamint az azt lehetővé tevő személyiségű, helyzetű és életvitelű, illetve az érvényben lévő büntetőjog szerint bűncselekményt elkövetett vagy bűnöző életmódot folytató személyek szaknevelésének elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozik.

A szaknevelés legfontosabb feladata a magatartás és tevékenységformálás, valamint a személyiségfejlesztés elválaszthatatlan egységben történő megvalósítása.

A kriminálpedagógia tárgya tehát a személyiségfejlődésben elmaradt vagy korlátozott, illetve torzult személyiségű emberek (közös fogalommal: a társadalmi beilleszkedési zavarokkal rendelkezők) normál (oktatási intézmények) vagy speciális (nevelőintézetek, alkohol vagy kábítószerelvonó intézmények, büntetésvégrehajtási intézetek, stb.) körülmények közötti szaknevelése.

A meghatározás pontos értelmezéséhez szükségesnek tartom a "társadalmi beilleszkedési zavarokkal rendelkezők", illetve a "szaknevelés" fogalmának tartalmi magyarázatát.

A társadalmi beilleszkedési zavarokkal rendelkezők körébe sorolhatók:

- a hátrányos vagy veszélyeztetett helyzetben élők;

- az alkoholisták, illetve a kábítószer függőségben szenvedők (toxikómániások);
- öngyilkosok;
- neurotikusok;
- devianciában szenvedők;
- a bűncselekményt elkövetett személyek (antiszociálisok);
- a bűnöző életmódot folytatók.

A szaknevelés fogalom egyaránt tartalmazza a személyiségfejlődésben elmaradottak általános pedagógiai módszerekkel és eszközökkel történő "felzárkóztatását", torzult személyiség korrekciós nevelését és tartalmazza a személyiség teljes átformálását, valamint mindezekhez kapcsolódóan a szociális gondoskodást.

A kriminálpedagógia fogalmának és tárgyának vizsgálatához elengedhetetlen az elmélet és gyakorlat viszonyának feltárása.

A pedagógiát, mint tudományt, mint elméletet úgy fogjuk fel, mint a gyakorlati tapasztalatok általánosítását. Az elmélet és gyakorlat eme viszonya, úgy is lehet fogalmazni, hogy "egymásrautaltsága", markánsabban és ellentmondásosabban jelentkezik a kriminálpedagógiában.

A kriminálpedagógiai gyakorlat viszonylag szűk területen folyik. Emiatt a gyakorlat elméletivé válása meglehetősen lassú és "vérszegény", ami - bizonyos mértékig - a kriminálpedagógiai tevékenység fejlődésének gátját is jelenti.

A bűnözés - napjainkban tapasztalható - növekvő tendenciája viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy a kriminálpedagógia elméletének nagyobb segítséget kell nyújtania mindazoknak, akik a veszélyeztetett rétegek megelőző nevelésében vesznek részt és azoknak, akik az antiszociális

magatartást tanusító, illetve bűncselekményt elkövetett emberek személyiségformálását, személyiség-korrekciónak végzik.

A kriminálpedagógia hatáskörébe tartozó emberek körét, illetve az adott tevékenységet végző intézményeket alapulvéve az alábbi területfelosztás kínálkozik:

- gyógypedagógiai nevelés;
- javító-nevelő intézeti nevelés;
- alkohol- drogelvonó intézeti nevelés;
- büntetésvégrehajtási nevelés;
- utógondozó és szociális nevelés.

E táj területfelosztás jobban érthető, ha a kriminálpedagógiai tevékenység fő feladatait is meghatározzuk, melyek:

- a) az antiszociális magatartás megelőzése;
- b) a torzult személyiség korrigálása és
- c) a társadalmi beilleszkedést célzó utógondozás, szociális gondoskodás.

A területek és a feladatok elsődleges kapcsolatát az alábbi táblázat illusztrálja:

Kriminálpedagógia

Terület	Feladat
Gyógypedagógiai nevelés	
Alkohol- és kábítószerelvonó nevelés	megelőzés
Javító-intézeti nevelés	
Büntetésvégrehajtási nevelés	korrigálás
Utógondozó és szociális nevelés	utógondozás

A táblázat az egyes területek fő feladatait ábrázolja, a gyakorlatban ez a kapcsolatrendszer bonyolultabb, ugyanis - kisebb vagy nagyobb mértékben - kiemelt feladatok mindegyikét végeznie kell valamennyi területnek ahhoz, hogy tevékenységük eredménye optimális legyen.

Az ismertetett területfelosztásnál végső reflexióként magyarázatra szorul, hogy milyen okok miatt került a "gyógypedagógiai nevelés" és az "alkohol- és kábítószerelvonó intézeti nevelés" a kriminálpedagógia területei közé, hiszen ezek a területek elsősorban speciális pedagógiai, illetve egészségügyi (gyógyító) feladatokat végeznek.

Az okok az alábbiakban összegezhetők:

- A bűncselekményt elkövetett személyek körében végzett vizsgálatok egyértelműen bizonyították, hogy a gyógypedagógiai nevelésre szoruló, illetve az alkoholisták és a kábítószerfüggésben lévők személyiség-szerkezete, helyzete, életvitele társadalmi beilleszkedési zavarokat okoz, ami a bűncselekmény elkövetésének potenciális alapját képezi;
- A megelőzés kiemelt feladatának sikeres végzéséhez nem elegendő a gyógypedagógiai munka, illetve elvonó (gyógyító) kezelés, azokat ki kell egészíteni kriminálpedagógiai célú és tartalmú neveléssel is.

A kriminálpedagógia kapcsolata más tudományokkal;

A kriminálpedagógia interdiszciplináris kapcsolataiban szélesebb és sajátos tudományág rendszerel bír az általános pedagógiához viszonyítva. Következik mindez abból, hogy elsődleges és alapvető a pedagógiához való viszonya, ezáltal annak sokoldalú tudományközi kapcsolatai e tudományágra is törvényszerűen jellemzőek.

A kapcsolatrendszer másik nagy csoportját képezik azok a tudományok, illetve tudományágak, amelyek az emberek egy sajátos magatartásformájával, bűnelkövetéssel, annak okaival, következményeivel, valamint magával a bűnelkövető emberrel foglalkoznak.

A kriminálpedagógia gyakorlatában nap mint nap alkalmazni kell az általános pedagógia által kidolgozott és bevált nevelési-oktatási módszereket, eszközöket, ezekre alapozva lehet csak elérni a szükséges személyiségfejlesztést vagy korrekciót.

A pedagógia területei közül az átlagosnál intenzívebb a kapcsolat a gyógypedagógiával, a gyermek- és ifjúságvédelem pedagógiájával, valamint a felnőttneveléssel.

A pedagógiához szinte hasonlóan széles és egyre eredményesebb kapcsolatot alakított ki a kriminálpedagógia a pszichológiával, azon belül is a kriminál-, illetve szociálpszichológiával.

A pszichológia elsősorban a személyiség megismerésében, a "hibás" pontok feltérképezésében, míg a kriminálpszichológia bűnelkövetővé válás pszichikus folyamatának felvázolásával segíti a kriminálpedagógia szakembereit a megfelelő módszerek, "technikák" kiválasztásában.

Ezen túlmenően pszichológus ma már "tevélegesen", pszichológiai módszerekkel, terápiás foglalkoztatásokkal is támogatja a kriminálpedagógus munkáját.

Egyre szélesedő együttműködés tapasztalható a szociológia és a kriminálpedagógia viszonyában. E tudomány sajátos vizsgálati módszereivel, kutatási irányaival fontos információkat nyújt arról, hogy milyen közösségi, társadalmi viszonyok idézhetik elő a bűnelkövetést, illetve mely emberi létkörülmények, kapcsolatok segíthetik a megelőzést, vagy a társadalomba való visszailleszkedést.

Viszonylag szűk, azonban mégis szükségszerű a kriminálpedagógia kapcsolata az orvostudománnyal, azon belül is a pszichiátriával, illetve a biológiával.

A biológiai tudományok közül a fiziológia és az anatómia ismeretrendszere az, mely elsősorban a kriminálpedagógiai tevékenység tárgyi feltételeinek kialakításában (intézmények elhelyezési, berendezési körülményei, stb.) segíti a szakterület gyakorlatát.

Szólnom kell arról a sajátos kapcsolatról is, amely a kriminálpedagógia és a jogtudományok, valamint a bűnügyi tudományok között található. Szabó Andrászt idézve: "a büntettek átnevelésére vonatkozó pedagógiai elképzelések, vagy lélektani ismeretek nem nélkülözhetik a büntetőjogi és kriminológiai megfontolásokat."

E tudományközi kapcsolat egyik sajátossága az, hogy az idézett megállapításban vázolt viszony megfordítható, ugyanis a büntetőjog elmélete és gyakorlata sem nélkülözheti a pedagógia, illetve a pszichológia ismereteit.

A kapcsolat másik és talán még az előbbinél is jelentősebb sajátossága, hogy törvényerejű rendelet írja elő a bűncselekményt elkövetett személyek nevelését.

Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy a jogszabályi keretek adják meg azt a cselekvési teret, ameddig a nevelés "elmehet". A törvényesség megtartása érdekében nyilvánvaló, hogy a módszerek és eszközök megválasztása csak a jogszabályi keretek között történhet.

A kriminológiának a bűnözés sajátosságaival kapcsolatban végzett kutatásai ("a büntett és a személyiség kapcsolata", "a fiatalkori bűnözés", a visszaeső bűnözés", stb.) olyan ismeretanyagot biztosítanak a kriminálpedagógiának, amely az elmélet és a gyakorlat számára egyaránt nélkülözhetetlen, segíti a megelőző és a korrigáló feladatok végrehajtását.

Kriminálpedagógia

Pedagógia	Pszichológia	Filozófia	Szociológia	Orvostudomány	Biológia	Jogtudomány	Kriminológia
gyógyepedagógia	kriminálpszichológia	etika		pszichiátria	fiziológia	büntetőjog	
pszichopedagógia	szociálpszichológia				anatómia	büntetés-végrehajtási jog	
gyermek és ifjúságvédelem pedagógiája	pedagógiai pszichológia						
felőtt nevelés							

II/3. KRIMINÁLPSZICHOLÓGIA FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE

A kriminálpszichológia alkalmazott tudomány. Kialakulására a jogi büntetéssel kapcsolatos tudományágak gyors fejlődése sürgetően hatott.

A XIX. század utolsó harmadáig az igazságszolgáltatás területén a klasszikus büntetőjogi szemlélet volt az egyeduralkodó, amely elsősorban a bűntett, a bűncselekmény elkövetésének tárgyi tényezőit, összefüggéseit vizsgálta és mérlegelte. Ez a fajta szemléleti megközelítés éppen ezért indeterminista volt, mert vizsgálódásában elhanyagolta az elkövető ember személyiségének sokirányú megismerését és kevés jelentőséget tulajdonított azoknak az indítékoknak, amelyeknek alapján a tettes a bűncselekményt elkövette.

A XIX. század végén meginduló természet- és társadalomtudományok gyors fejlődése mély átalakító hatást gyakoroltak az egyes társadalmak fejlődésére, így az igazságszolgáltatásban akkor uralkodó klasszikus, indeterminista büntetőjogi szemléletre is.

Ebben az időszakban szerveződtek meg és indultak gyors fejlődésnek azok az iskolák, melyek pozitivista iskolák név alatt váltak ismertté.

A pozitivista iskolák képviselői között olyan jogászokat, orvosokat és kutatókat találunk, akik ellentétben a büntetőjogi szemlélet indeterminista klasszikus szemléletével szemben determinista álláspontot képviseltek.

Popper a pozitivista iskolák képviselőinek munkamódszerét értékelve megállapította, hogy ezeknek az iskoláknak szemléleti alapelve a bűntettet elkövető ember vizsgálata volt.

A pozitivista iskolák álláspontja, hogy a bűncselekményt elkövető embert alkati és szociálpszichológiai tényezők, valamint ezeknek kölcsönhatása tereli, sodorja a bűnelkövetés útjára és ebben a folyamatban ezeknek a tényezőknek determináló, tehát meghatározó szerepe van.

Fajtái:

- Konstitucionális autropológiai iskolák
- Kórtani iskolák

- Szociálpszichológiai iskolák
- Személyiséglélektani iskolák
- Fejlődéslélektani iskolák

A felsorolt pozitivista iskolák szemléletének és vizsgálati módszereinek irányát Popper értékelésében értelmezem.

A/ Konstitucionális antropológiai iskolák

Az első nagytekintélyű pozitivista iskola képviselője Gall és Lombroso volt.

Gall és Lombroso előtt beható vizsgálatokat végzett bűnözők között, a koponya degenerációs stigmáinak megállapítása érdekében. Vizsgálati tevékenységével mintegy előkészítette Lombroso ismert elméleti koncepcióját. Lombroso volt ugyanis, aki bevezette a született bűnöző fogalmát. Megállapítása szerint Gall által tapasztaltak, a koponyára vonatkozó, valamint saját vizsgálataiban is kutatott és észlelt degenerációs stigmák öröklődnek.

Kretschmer - az ismert kiváló kutató - az általa megállapított atléta, aszténiás és piknikus típusok kapcsolatát kereste a bűnözéssel.

Az említett típusokat Kretschmer az átlagnépesedés vizsgálata során, hosszas összehasonlító vizsgálatok adataira támaszkodva állapította meg és ezeket igyekezett a bűnözőkre is vonatkoztatni. Megállapítása szerint a bűnözők között 20 %-kal nagyobb arányban találta az ún. atlétatípusokat, mint az átlagnépesedésben. Aszténiás és piknikus típusokat 10-10 %-ban észlelt a bűnözők közötti vizsgálatokban.

Kretschmer kísérletet tett arra is, hogy az általa megállapított alkati típusok, milyen bűncselekmények elkövetésében vesznek részt a leggyakrabban. Vizsgálatai azt mutatták, hogy az erőszakos, agresszív bűncselekmények elkövetői között az atlétatípusú bűnelkövetők a gyakoribbak. A lopást, a zsebelést tehát a manuális büntetteket ezzel szemben az aszténiás alkatúak követik el a leggyakrabban.

Nézete szerint az alkatilag piknikus, tehát alacsony növésű és eléggé zsírpárnázott testalkatú bűnözők inkább szélhámosságra és a szexuális bűntettek elkövetésére látszanak veszélyeztetettnek. Érdemes megemlíteni az előbbieken részletezett következtetések bírálatát is.

Kretschmer saját bevallása szerint az alkati tipológiából nem oldható meg a bűnözés problémája, másrészből az említett összefüggések a gyakorlati életben nem olyan egyértelműek, Kretschmer maga is kijelentette, hogy az általa létrehozott tipológiai és a bűnözés kapcsolatának összefüggéseihez több dimenzionális vizsgálat elvégzése volna szükséges.

A kretschmeri tipológia és a bűnözés, mint feltételezett összefüggések támogatták a kórtani irányzat akkori képviselőit is, amennyiben Kretschmer alkati típusaiban - eredeti elgondolása szerint az átlagnépesedésben található típusainak a pszichozissal való kapcsolatát próbálta keresni.

B/ A kórtani iskolák

A bűnözést patológikus, tehát kóros jelenségeknek, pontosabban betegségeknek tartották. Közös szemléleti álláspontjuk az volt, hogy a kriminalitást a pszichiátriai betegségekből vezették le. Szemléleti álláspontnak fő képviselői Birnbaum és Stumpf voltak.

Az iskolák egyik fő kutatási iránya a bűnözést mint speciális magatartás és viselkedésformát részben a klasszikus értelemben vett schizofréniából, tehát elmebetegségből, továbbá az epilepsziából és a gyengeelméjűségből vezessék le.

A kórtani iskolák álláspontja csak annyiban fogadható el, hogy a bűnelkövetők között valóban vannak schizofréniások, epilepsziások és gyengeelméjűek, a kóros személyiségállapot azonban csak szakértői vizsgálat alapján kapott adatok gondos mérlegelése után dönthető el, csakúgy, mint a kóros állapot szerepe a bűncselekmény megvalósításában.

Anton és Stolzer különös hangsúllyal értékelik, hogy az erőszakos bűncselekmények elkövetésében az elkövetők többsége a schizofrénia kataton formájának megfelelő kóros állapotban szenved, akik egész

személyiségüket kórosan merev formában tartják, a külvilág kapcsolatait teljes egészében elutasítják, sem a külvilág felől, sem a külvilág, a környezet felé személyi és érzelmi kapcsolatokat kialakítani és felvenni nem képesek. Ez az álláspont a kriminálpszichológia mai állása szerint ebben a megfogalmazásban természetesen nem fogadható el.

Az említett szerzők rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítanak annak a ténynek, mely szerint a bűnelkövető ember bűncselekményét a legtöbb esetben "tudatköds" állapotban követi el. A tudatköds állapotot a mai orvosszakértői tevékenység is jól ismeri, előfordulási aránya lényegesen csekélyebb, mint ahogy azt az említett szerzők állítják, tehát megfogalmazásuk ebben az értelemben is csak kritikával értékesíthető.

Sokat foglalkoztak a gyengeelméjűség és bűnözés kapcsolatával is, de kutatásaik során nem részletezték a gyengeelméjűség különböző súlyossági fokait, amelyet a mai elmeorvosi és gyógypedagógiai szakértői tevékenység már pontosan differenciál, amely nem érdektelen tényező, a bírói ítékezés szempontjából sem.

Az említett kórformák, de különösen az értelmi fogyatékoság, legfeljebb csak fokozott diszpozíciót képvisel. Az ilyen bűnelkövetők személyiségstruktúrája különböző. Intellektuális fűrendszerük morális mértékrendszerük és ítézőképességük annyira sérült, hogy ennek következményeképpen fokozottabb mértékben csábíthatók. Ellenállásuk a kriminalitás irányába terelő hatásokkal szemben, gyakorlatilag nincsen.

C/ A szociálpszichológiai iskolák

Szemléleti alapjuk, hogy a bűnöző ember azért követ el társadalomellenes cselekményt, mert a rossz szociális körülményeihez kapcsolódó környezeti tényezők minősége annyira károsítóan súlyosbítja személyiségük egész alakulását, hogy ennek kompenzálására szinte nem is tehetnek mást, mint azt, hogy bűncselekményt kövessenek el.

A szociálpszichológiai iskolák alapelve azt igyekezett bizonyítani, hogy a különböző súlyú környezethatások és az ember személyiségének kialakulása között egyoldalú ok, okozati viszony van.

A felfogás csak részben fogadható el, pedig a mai magyar kutatók is hajlanak erre a monokauzális, kifejezetten determinista jellegű szemlélet elfogadására.

A tényleges helyzet ezzel szemben az, hogy az ember személyisége a külvilág sokirányú hatásmechanizmusát korábbi élménytörténeteivel összefüggésben aktuálisan, mint élményt, újra megéli és teljesen egyedi módon dolgozza fel, következésképpen több emberre gyakorolt azonos hatások, szükségszerűen különböző és teljesen egyedi személyiségreakciókat, tehát viselkedésformákat hoznak létre. A szociálpszichológiai irányzat tehát figyelmen kívül hagyja a személyiség egyik alapsajátosságát, mely szerint minden ember a külvilág hatásait egyedi módon éli meg és dolgozza fel és erre épülten egyedi módon szabja meg magatartás- és viselkedésmódját környezetével szemben. A szemlélet képviselői nem ismerték fel a személyiség kétirányú működését motiváló egyedi élményt, ill. viselkedésformát, pontosabban azt, hogy a személyiség környezetére is visszahat, sőt annak alakítására is képes.

D/ Személyiséglélektani iskolák

Jellemzésükként két lényeges felismerésre szorítkozom;

- Ezeknek az iskoláknak sem sikerült megnyugtatóan bizonyítani a bűnözésben megvalósuló és jelentkező személyiségtorzulatok etiológiájának és a bűnelkövető ember személyiségstruktúrájának mechanizmusára vonatkozó valamennyi komplex tényező tisztázását.
- A személyiséglélektani irányzatok a pozitivista iskolákkal szemben először közelítették történetileg a funkcionális elemzés módszerével, a bűnelkövető ember személyiségének, reakcióinak, magatartásának és viselkedésmódjának megértéséhez.

E/ A fejlődéslélektani iskolák

Kutatásuk iránya annak a fejlődéslélektani útnak a rekonstruálása és meghatározása, hogy a bűnelkövető személyiségfejlődésében milyen

hatásokra és hogyan alakultak ki azok az antiszociális torzulatok, amelyek végül is a bűncselekmény elkövetésére készítették.

A fejlődéslélektani iskola egyik legismertebb képviselője a francia pszichológus - Piaget.

Piaget álláspontja, hogy az ember erkölcsi mértékrendszere személyiségfejlődése során alakul ki a személyes és társadalmi környezet hatására. Az erkölcsi normák nem születési adottságok, hanem a társadalom terméke, tehát azok nem öröklődnek. Piaget álláspontját arra építi, hogy a gyermek kezdeti önzését, egocentrikus beállítottságát a környezet pozitív korlátozó és nevelő hatására leépíteni kényszerül. Helyébe szociális, egyre differenciáltabb erkölcsi és alkalmazkodó készségét elősegítő motívumokat épít be. A folyamatnak eredménye pedig, hogy amikor a gyermek felnőtté vált és személyiségfejlődése, amely addig pozitív ingerektől támogatottan zavartalanul zajlott, a külső, társadalmi követelményeket már önmagával szemben támasztott követelményként fogadja el. Az ilyen ember nem azért nem lop, mert fél a büntetéstől, hanem azért, mert a lopást, mint antiszociális amorális cselekményt nem képes elhelyezni saját erkölcsi normarendszerében, mert annak helyét a személyi tulajdon tisztelete foglalja el.

Piaget elméletének másik fő vonása annak vizsgálata volt, hogy kik azok a személyek, akik az adott társadalom vagy a szűkebb környezet (család, stb.) erkölcsi normáit mint információkat reprezentálják - és továbbítják.

Piaget ugyanis azt vallja helyesen, nem mindegy az, hogy kik közvetítik ezeket az erkölcsi normákat, a magatartás és viselkedés szabályokat. Azt a személyt, akitől a gyermek, majd később mint felnőtt ezeket a normákat sajátjának ismeri el, Piaget respektábilis személynek nevezi. A gyermek számára az válik respektábilis személlyé, akit szeret, de tart is tőle. A félelem azonban nem haladhatja meg a személyiség teherbírását, nem válhat olyan félelemmé, ami a személyiség működésére kedvezőtlenül hat.

Piaget álláspontjából kiindulva arra kell következtetnünk, hogy a bűncselekményt elkövető ember különböző súlyú, olyan jellegű személyiségzavarokkal küzd, akiben elsődlegesen az erkölcsi fejlődés

folyamata sérült, amelynek következményeképpen hibás irányba alakult egész erkölcsi mértékrendszere is.

Néhány gondolat a hazai kriminálpszichológia fejlődéséről

Az intézményes kriminálpszichológiai tevékenység hagyományai hazánkban a XX. század első évtizedeire nyúlnak vissza.

Az akkor működő Kriminálpedagógiai Intézet példamutató tevékenységet fejtett ki a kriminálpszichológia mint tudományág szervezésében, különös tekintettel az igazságügyi pszichológiai és gyógypedagógiai szakértői tevékenységre.

A Tanácsköztársaság által törvénybe foglalt, elsősorban a gyermekekre és fiatalokúakra vonatkozó intézkedések kedvező alapul szolgáltak az intézményes és módszeres kriminálpszichológiai kutatásokra is, amely már nem tudott kibővíteni a felnőtt elítéltekkel való pedagógiai, pszichológiai és utógondozó foglalkozásra is.

Az előzőekben már említett Kriminálpedagógiai Intézet mellett működött egy Kriminálpszichológiai Intézet is, amely - dr. Kármán Elemér vezetésével - egyrésztől igazságügyi pszichológiai szakértői munkát végzett, másrészt foglalkozott a kriminálpszichológia elméleti kérdéseivel is.

A kriminálpszichológia a büntetésvégrehajtásban a büntetés, illetve a nevelés céljának és feladatainak a realizálását segítette, s ezen keresztül hozzájárult az elítéltek reszocializálásához. Éppen ezért - figyelemmel arra, hogy e tevékenységnek megvannak a külön specialitásai ma már "büntetésvégrehajtási pszichológiáról" is beszélünk, természetesen abban az értelemben, hogy itt alkalmazási területről van szó. /S nem külön diszciplináról./

A hazai felszabadulás utáni irodalmunkban a kriminálpszichológia történeti fejlődésével, tárgyának és a tudományok rendszerében való helyének meghatározásával, valamint a kriminálpszichológia vizsgálati metodikájával intézményesen, szervezett formában alig foglalkoztak.

E tárgyban megemlítésre méltó Kertész Imre "A kihallgatási taktika lélektani alapjai" című munkája, mint olyan első kézkönyv, amely részletesen foglalkozik a büntetőeljárásban alkalmazható kriminálpszichológiával, valamint a kriminálpszichológus szakértő szerepével és tevékenységének szükségességével a büntető eljárásban.

A kriminálpszichológia fogalmával, módszereivel és a tudomány rendszerében elfoglalt helyével először Popper foglalkozott.

A kriminálpszichológia belső tagozódására és a tudományok rendszerében elfoglalt helyére vonatkozóan a különböző szerzők és kutatók álláspontja egymástól több vonatkozásban tér el.

Popper a kriminálpszichológia alkalmazási területeit három részre tagolja. Felosztásában részben Nas és Ratyinov elméleti felosztására támaszkodik:

- a kriminológiai lélektan, amely a bűnözővé válás társadalmi és egyéni pszichológiai tényezőit vizsgálja, az antiszociális életvezetéstől a bűnelkövetésig súlyosbodó magatartásformákig bezárólag.
- a kriminalisztika lélektan értelmezése szerint a bűnüldözés, a nyomozati és a bírósági tárgyalási szakpszichológiai problematikáját öleli fel.
- a büntetésvégrehajtási lélektan alapvető feladatát és célkitűzését az elítéltek átnevelésében, a reszocializálódásban, valamint ebben a folyamatban elengedhetetlenül szükséges pszichológiai feltételek érvényesülésében és a pszichológiai módszerek alkalmazásában jelöli meg.

Az alkalmazott kutatási és vizsgálati módszereket illetően Popper helyesen állapította meg, amikor hangsúlyozta, hogy a hazai kriminálpszichológia még nem rendelkezik önálló, kísérleti úton is igazolt specifikus pszichológiai módszerekkel. A kriminálpszichológiai vizsgálatokban és a kutató munkában a klinikai komplex vizsgálati módszerek váltak be a leghatékonyabban. A klinikai komplex pszichodiagnosztikai eljárások jelentős segítséget tudnak adni nemcsak a kriminálpszichológiai kutatásban, hanem a büntetőeljárásban közreműködő kriminálpszichológus szakértő számára is. Gyakorlatilag már igazolt, hogy a klinikai komplex pszichológiai módszerek útján nyert információk jelentős segítséget adnak a kirendelő hatóságnak a

büntetőeljárás egyik alapvető feladatához, a bizonyításhoz. Az i.ü. kriminálpszichológus írásba foglalt szakértői véleménye a bizonyítékok egyik sajátos formája.

Majláth (1969) a kriminálpszichológia alkalmazási területeit illetően Popper álláspontját fogadja el, elkülöníti azonban egymástól a kriminalisztikai lélektan területén belül a kriminálpszichológiai kutató munkát az i.ü. kriminálpszichológiai és gyógypedagógiai szakértői tevékenységtől.

Álláspontja szerint az i.ü. kriminálpszichológiai, vagy i.ü. gyógypedagógiai szakértői munka, a büntetőeljárás folyamatában, mint gyakorlati tevékenységek, önálló diszciplínák a kriminalisztikai lélektanban.

A kriminálpszichológia önállósulási folyamata még napjainkban sem ért véget és hiányzik a kriminálpszichológia alapelveinek, szemléleti látásmódjának és az alkalmazott vizsgálati eljárásainak kidolgozása.

Popper szerint a kriminálpszichológia alkalmazott lélektani tudományág, amely a bűnelkövető, a büntett és a bűnözés elleni harc valamennyi pszichológiai problémájával igyekszik foglalkozni a felmerült kérdések összefüggéseinek értelmezésében.

Popper helyesen definiálja a kriminálpszichológiának, mint alkalmazott tudományágnak a fogalmát akkor, amikor e tudományág pszichológiai problémáinak vizsgálatát nemcsak a bűnelkövető emberre, a büntetetre, hanem a bűnüldözés elleni harcra, a megelőzése, a bűnüldözés, a büntetésvégrehajtás, valamint utógondozás területére is kiterjesztette.

A Popper által meghatározott kriminálpszichológia fogalmából értelemszerűen következik, hogy a bűnözés elleni harc sikeres megvalósítása a büntetőjogtudomány, kriminalisztika, az orvostudomány, ezen belül a pszichiátria, mint az orvostudomány speciális területe, a szociológia, a pszichológia és pedagógia, mint szaktudományok, illetőleg ezeket képviselő intézmények, továbbá a rendőrség, bíróságok, a büntetésvégrehajtási intézmények, valamint a gyámügyi szervek együttműködő tevékenysége alapján lehetséges csak.

A krimiálpszichológia, mint alkalmazott lélektani tudományág, mint szaktevékenység és kutatómunka, már fogalmi meghatározásában is arra utal, hogy az i.ü. kriminálpszichológia és i.ü. gyógypedagógiai szakértői tevékenység a kriminalisztika területén belül sajátos célkitűzéssel, sajátos feladatok megoldásával önálló diszciplinát képvisel. Popper megfogalmazásából értelemszerűen következik;

- a kriminálpszichológia kitágítja a kriminalitás fogalmát, bár alkalmazkodva a jogelvekhez, vizsgálatának körébe vonja a bűnelkövetők és a büntett összfüggésének vizsgálatát; tudományos igénnyel értékeli az antiszociális, tényleges bűncselekményt még el nem követett ember személyiségzavarának kialakulását, pszichés fejlődéslélektani folyamatjellegét, éppen úgy, mint a prevenciót vagy a prekriminalitást és fázisait is.

Majláth szerint az i.ü. kriminálpszichológiai szakértői tevékenység a kriminalisztikában, mint a kriminalisztikai lélektan egy része, önálló diszciplína, s mint ilyen, a klinikai pszichológiai eljárásoknak az igazságszolgáltatás területén való olyan jellegű sajátos alkalmazását jelenti. Célja, hogy a klinikai komplex vizsgálati módszerek alkalmazásával, a kapott adatok egybevető értékelésével, s az írásban foglalt pszichológiai szakértői véleménnyel a kirendelő hatóságot a büntetőeljárás (nyomozati, ügyészi, bírói szak) bizonyítási és ítélezési munkájában minél eredményesebben segítse.

Végül szólni kívánok a kriminálpszichológia és a neveléslélektan határtudományáról a büntetésvégrehajtási pszichológiáról.

A büntetésvégrehajtási pszichológia fogalma

A büntető jogszabályok hangsúlyozzák, hogy a büntetésvégrehajtás feladata a törvénysértők átnevelése. A nevelés mint pedagógiai tevékenység nem képzelhető el a pszichológia segítségével, tehát a kriminálpedagógia sem nélkülözheti a pszichológiai módszerek alkalmazását.

A büntetésvégrehajtási pszichológia fogalma ebben a felfogásban neveléslélektani értelmezést nyer - a bűnözők átnevelésére hivatott

tudomány, vagyis a kriminálpedagógia pszichológiai aspektusait foglalja magában. Kovaljov szovjet pszichológus például a "törvénysértők átnevelése lélektanáról", Tupanov "kriminálpedagógiai kriminálpszichológiáról" beszél. Lényegében hasonló felfogást vall dr. Popper Péter is, amikor a kriminálpszichológia strukturájában a kriminológiai, illetve kriminalisztikai pszichológia mellett harmadikként a büntetésvégrehajtási pszichológiáról beszél, mely az elítéltek átnevelésének, "reszocializálásának" pszichológiai kérdéseit vizsgálja.

Nézetem szerint a büntetésvégrehajtási pszichológia, éppen mert a nagyon sokféle összetevőjű reszocializálás pszichológiai kérdéseivel foglalkozik, magában foglal diagnosztikai és pszichoterápiás, munkalélektani, illetve szociálpszichológiai faktorokat is.

A büntetésvégrehajtási pszichológia tehát nem szűkíthető le alkalmazott neveléslélektanra, mint ahogy a kriminálpedagógia is több szakterület csomópontját képezi. A büntetésvégrehajtási pszichológia olyan alkalmazott pszichológiai tudományág, amely a büntetésvégrehajtás komplex rendszerének pszichológiai kérdéseivel foglalkozik.

Dr. Popper Péter rendszertani felosztását elfogadva, a büntetésvégrehajtási pszichológia az alkalmazott pszichológiák közé sorolt kriminálpszichológia egyik részét alkotja.

III.

A fiatalok büntetés-végrehajtásának történeti áttekintése

III/1 A FIATALKORÚAK BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSÁNAK KIALAKULÁSA HAZÁNKBAN (1878-1910)

A fiatalok büntetés-végrehajtásának a felnőtt korúakétól eltérő első kifejlett intézménye a javító-intézeti javító-nevelés volt. A Csemegi-kódex eme intézmény bátortalan és rendszer-nélküli felvételével még nem annyira a felpozsduzó újszerű büntetőjogi gondolkodásnak, mint sokkal inkább a kriminálpolitikára jótékony nyomást gyakorló szociálpolitikának engedett. A polgári berendezkedésű állam szociálpolitikai intézményrendszerében a gyermek- és ifjúságvédelemnek mindenütt előkelő szerep jutott. A gyermek- és ifjúságvédelem szerves részének tekintett deviáns fiatalokkal való törődést pedig a kortárs Finkey így tolmácsolja: "Ez az akció persze túlmegy a "büntetőjog" keretén ... voltaképpen egy nagyszabású mentési akcióval egy új kutatói vállalkozással ... állunk itt szemben, ami főleg a szegényebb, gyengébb, társadalmi osztályok erősítésére, nyomorának enyhítésére, elzúllásának meggátolására, újabb nemzedékek regenerálására, testi, értelmi és erkölcsi átalakítására irányul. A szociálpolitikának, a társadalmi prophylaxisnak egyik elsőrangú fontosságú kérdése ez." [1]

A gyermek- és ifjúságvédelem keretei között megjelenő javító-nevelést mint a fiatalok bűnelkövetőkkel szemben alkalmazott megkülönböztetett bánásmódot a korabeli irodalom is csupán részben tekintette etikai fejleménynek. A javítóintézetek funkciója a társadalom megóvásán kívül a korszak növekvő ipari és mezőgazdasági munkaerőszükséglete kielégítésének segítése volt. Ezt az irányt látszanak igazolni azok a törekvések, amelyek a munkáraszoktatást, a munkaoktatást helyezték az intézeti hatásrendszer homlokterébe. Ugyanakkor azonban azt is reálisan látnunk kell, hogy a bűnelkövetők komplex átalakításához szükséges tudományos ismeretek még távolról sem álltak rendelkezésre.

A javító-nevelés és a javítóintézetek

Már a múlt század 70-es éveiben világossá vált, hogy a gyermek- és fiatalkorúak növekvő kriminalitása átfogó szociálpolitikai intézkedéseket sürget. Felismerték, hogy a fiatalkori bűnözés ellen nem elegendő a büntetőjogi represszió, olyan állami beavatkozásra is szükség van, amely megelőzi, megakadályozza a fiatalok kriminálissá válását. E célt szolgálták azok a kezdeti törekvések, amelyek a szervezett gyermekvédelem ügyének felkarolására irányultak, [2] továbbá e törekvések jegyében került előtérbe a fejlettebb nyugateurópai államokban már széles körben elterjedt javítóintézet gondolata.

A Csemegi-kódex hatálybalépésekor a nyugat-európai államok többsége a javítóintézetet (javítóház, javító iskola, stb.) a belátási képességgel (discernement) nem rendelkező fiatalkorú bűnelkövetők befogadására alkalmazta. Általános felfogás a serdülő kort a "problematikus beszámítás" életkorának tekintette. Az a fiatal, aki a cselekménye bűnösségének felismerésére szükséges belátással nem rendelkezett, büntetésre nem volt ítéltető, de javítóintézetbe helyezéséről kellett gondoskodni, "ha a rosszra való hajlama, elhanyagolt, vagy helytelen nevelése, vagy szomorú családi és társadalmi helyzete miatt eddigi életviszonyai közé a szellemi és erkölcsi romlás veszélye nélkül vissza nem bocsátható." [3] E felfogás tehát a javítóintézetet nem tekintette büntetésnek, hanem olyan preventív beavatkozásnak, amely alkalmas a fiatalkorú életpályájának idejekorán történő kiigazítására. A beavatkozás egyik feladata volt kiemelni a fiatalkorút addigi káros környezetéből, másik követelménye pedig a korábbi hibás nevelés sikeres korrekciója volt. A javítóintézetek elsődlegesen szociálpolitikai fogantatását jelzi, hogy keletkezésük korai időszakában nem csupán bűncselekményeket elkövető, hanem elhagyott, csavargó, vagy a szülők kérelmére beutalt fiatalkorúak befogadását is ellátta. A nyugat-európai államokban már a múlt század 70-es, 80-as éveiben kiszélesedett, differenciált intézményhálózat lehetővé tette a bűnelkövető és a züllött, vagy veszélyeztetett fiatalkorúak egymástól elkülönített nevelését. [4]

Magyarországon a javítóintézetek létrehozása vontatottan haladt. Ennek egyik nyomós oka finansziális, [5] másik oka a bíróságoknak a javítóintézeti beutalásoktól való kezdeti idegenkedése volt.

Így az első javítóintézet létesítésére csak 1884-ben került sor Aszódon, ezt követte 1886-ban a kolozsvári, 1890-ben a rákospalotai (lányok részére), 1895-

ben a székesfehérvári, végül 1903-ban a kassai javítóintézetek felállítása. Az öt intézet befogadóképessége mindössze 980 férőhely volt, elhelyezési gondok azonban csak a 90-es évektől jelentkeztek (Finkey Ferenc megítélése szerint ekkor a fiatalkorú bűnelkövetők létszáma már a 8-10.000 körül ingadozott.) Az elhelyezés ekkortól egyre növekvő nehézségeit tetézte, hogy - megfelelő számú intézet nem lévén - javítóintézetek fogadták be a bíróság által beutalt bűnelkövető fiatalokorúakon kívül a szülők vagy a gyám kérelmére azokat a fiatalokat is, akiknél huzamosabb ideig tartó kényszernevelés mutatkozott indokoltnak.

A Kódex a végrehajtás részletei felől nem rendelkezett, annak kimunkálását az igazságügyi kormányzatra bízta. A javítóintézeti rezsim kialakítása nem bizonyult könnyű feladatnak, egyfelől a hazai előzmények, másfelől a vonzó, átvételre alkalmasnak tekinthető külföldi modell hiánya miatt. [6] Az igazságügyi kormányzat arra törekedett, hogy a javítóintézet legyen alkalmas a preventív feladatra, azaz az ide beutaltak sikeres javítására, ugyanakkor az intézet jellegében, rendjében hordozza azokat a kényszerelemeket is, amelyek az alkalmazandó pedagógiai beavatkozásnak mintegy a keretétül szolgálnak. Ranschburg Pál, e korszak neves pszichológusa így ír erről: "Ez intézetekben nem a büntetés a vezérlő elv, hanem a szigorú fegyelem, a kényszerelbánás kereteibe beilleszkedett nevelés és oktatás. Tapasztalati tény az, hogy az alapjukban megromlott, züllő fiatalokorúakkal szemben a szentimentális jólelkűség még kevésbé vezet eredményre, mint a könyörtelen szigorúság." [7]

Nem sokkal a kódex hatálybalépését követően kidolgozott Királyi Javítóintézetek Alapszabályai (a továbbiakban Alapszabályok) meghatározta az intézet feladatát, mely nem más, mint "... a kebelükbe befogadott egyéneket vallásosságban és polgári erkölcsökben nevelni, iskolai oktatásban részesíteni, s őket a komoly munkássághoz, s illemes magaviselethez szoktatni." (19.§.)

Az Alapszabályok kiemelték, hogy "a javítóintézetek igazgatója és felügyelő személyzete sohase tévessze szem elől azt, hogy az intézet nem büntetés végrehajtására rendelt hely, s hogy ennél fogva az ifjak nem bűnhődés, hanem elhanyagolt vagy megromlott erkölcsök megjavítására és fejlesztése végett vannak felügyeletükre és őrizetükre bízva." (20. §).

Az Alapszabályok a javító-nevelés - mint szabadságelvonás - végrehajtásának számos tartalmi elemét a szabadságvesztés-büntetéstől vette át, mégis elismerésre méltóan jónéhány előremutató, új intézményt is tartalmazott. Ezek közé tartozott a belépő növendék megismerése. Sajátos módon az ezzel kapcsolatos rendezés nem tudott megszabadulni attól a beidegzettségétől, hogy a fiatalorút befogadását követően egy időre szigorúan elkülönítették. A befogadás utáni hosszabb-

rövidebb ideig tartó magánelzárás csökkentett élelemadagokkal a korabeli felfogás szerint elősegítette a befogadott "leghiggadását", "kezessé válását". [8] Az elkülönítés tartama alatt a növendéket az igazgató, a családfő, a lelkész és az orvos volt köteles naponként meglátogatni. A látogatások alkalmával szerzett benyomások alapján alakították ki a növendékkel szemben alkalmazható nevelés stratégiáját. E látogatások arra is szolgáltak, hogy a növendéket jótanácsokkal, intelmekkel ellátva, felkészítsék őt az intézeti életre [9].

A javító-nevelés végrehajtásának kétségkívül legfigyelemreméltóbb új intézménye a nevelés ún. családi rendszere volt. Az Alapszabályok rendelkezése szerint az elkülönítés idejének leteltével a növendéket olyan "családba" osztották be, amely "életkorának és erkölcsi állapotának" leginkább megfelel [10]. A család 20-30 főből állt, a növendékek nevelésével a "családfőt" bízták meg. A családfő csak szakavatott pedagógus lehetett (fiúknál okleveles polgári iskolai tanító, a lányoknál okleveles elemi népiskolai tanítónő). [11] E pedagógusoknak jó megélhetési feltételeket, nevelési feladataik megoldásához nagy önállóságot biztosítottak.

Ez a felfogás, miszerint a bűnelkövető fiatalok egyéni nevelés "a polgári életviszonyoknak megfelelő családi nevelés keretében honosíttassék meg" [12] jelentős fejlődést, a korszak pedagógiai törekvéseinek térhódítását jelzi. A növendékek életkoruk és erkölcsi állapotuk szerinti családokra osztása a nevelési csoportba helyezés korán jelentkező dilemmáit keletkeztette. A fiatalabbak és korosabbak, valamint a "jók" a "rosszak" és a "középszerű magatartást" tanúsítók merev klasszifikálása nem bizonyulhatott tartós megoldásnak. A korban előrehaladó, illetve magatartásukban változó növendékek gyakori áthelyezése egy másik családba, a családok naponkénti érintkezése a munkában, oktatásban úgyszólván teljesen lehetetlenné tették a családfő nevelési elképzeléseinek megvalósítását. Végülis hosszas, eredménytelen próbálkozások után a század utolsó éveiben került nyugvópontra a családok kialakításának kérdése. Minden újoncnövendéket először az ún. kísérleti családba osztották, ahol megfigyelték őt és kioktatták az intézeti élet legfontosabb tudnivalóira. Ezután olyan családba helyezték, "amely az általa élethivatásul választott munkanem van meghonosítva, s mely családban intézeti neveltetésének egész ideje alatt állandóan egy és ugyanazon családfőnek keze alatt maradt." [13]

Az Alapszabályok és javító-nevelés eszközeiként a növendékek vallás erkölcsi és iskolai oktatását, rendre, tisztaságra és fegyelemre szoktatását, munkára nevelésüket határozta meg.

A javítóintézeti nevelés rendszerében kiemelt jelentőséget tulajdonítottak a valláserkölcsi nevelésnek. A hit és erkölcstan oktatása, a szertartásokon való részvétel, a lelkészekkel kialakítható személyes kapcsolat a növendékek érzelmi nevelésének fontos, a kor irodalmában csaknem egyöntetűen hatásosnak megítélt lehetőségét nyújtotta.

Az iskolai oktatásról szólva azt hangsúlyozták, hogy "az ismeretfejlesztés és értelmi haladás megkedveltetése az elaljasodás egyik hatalmas óvszere lévén, az iskolai tanításra a javítóintézetekben kiváló gond fordítatik." [14] Az Alapszabályok ennek megfelelően minden növendék számára tankötelezettséget írt elő. [15] A szorgalmi időt évenként 10 hónapban, az oktatást napi 4 órában határozták meg. Az intézetben szerzett végzettséget egyenértékűnek tekintették a másutt megszerezhetővel. [16] Tantárgyak voltak: hit- és erkölcstan, olvasás, írás, magyar nyelv, beszéd és fogalmazási gyakorlatok, földrajz, történelem, alkotmánytan, mennyiségtan, mértan, egyszerű könyvviteltan, természetrajz, vegytan, test- és egészségtan, mezeti gazdaság és kertészettan. Ezenkívül rajz, ének, zene és torna. A testnevelést a katonai szolgálatra felkészítés érdekében alaki és fegyverforgatási gyakorlatokkal egészítették ki.

Az oktatást, a pihenőidő értelmes eltöltését segítette a minden intézetben létesített könyvtár, amelyből vasárnaponként a családfő irányításával kölcsönözhettek könyveket a növendékek. A családfő vásár- és ünnepnapokon köteles volt növendékei számára "kedélyt nemesítő, hasznosan mulattató és ismeretterjesztő felolvasásokat tartani." [17]

Az intézetek házirendje szigorú életrendet követelt. A növendékek számára feljebbvalók iránt feltétlen engedelmességet, társaik iránt "illelmes és jóindulatú bánásmódot" írt elő. Panaszaikkal közvetlenül a családfőhöz fordulhattak.

A napirend hétköznap kevés szabad időt engedélyezett: nyáron reggel 5 órakor, télen fél 6-kor volt ébresztő, déli 12-től 13-ig ebéd és pihenés, vacsora 20 órakor, lefekvés 21 órakor. A közbeeső napszakokat folyamatosan munkával és tanulással töltötték ki. [18]

A magatartási szabályok, a házirend, a napirend megsértőivel szemben fegyelmi büntetéseket alkalmaztak. Ezek: megintés (négy szemközt), rosszállás (a családbeliek jelentében), a társaktól elkülönített helyen való étkezés, társas játékokból való kizárás, nyert kitüntetések, különös kedvezmények (levélírás, látogató fogadás stb.) megvonása, egyes eledelek megvonása, a családból való kiküszöbölés, teljes elkülönítésbe helyezés (tartamát az igazgató határozta meg),

az intézetből való kitiltás, vagy a fogházba való visszaszállítás (a Btk. 42.§-a alapján befogadottak esetében). [19]

A növendékek testi fenyítését ugyan nem vették fel a fegyelmi büntetések közé, de esetenként alkalmazását célszerűnek tartották. "A gyakorlati tapasztalat megmutatta, hogy ... a testi fenyítésnek bizonyos esetekben való alkalmazása, nemcsak hogy kívánatos, de tapintattal, kellő időben s mérséklettel alkalmazva jóformán elkerülhetetlen és sok esetben nagyon is hathatós nevelési eszköz". [20]

A külvilággal (szülőkkel, hozzátartozókkal) tartható kapcsolatokat a minimálisra szűkítették, a velük való levélváltás, látogatóként fogadásukat csupán jutalomként engedélyezték. Ezenkívül a tanulásban, munkában, fegyelemben kitűnt növendékek a következő jutalomban részesülhettek: megdicséres (négy szemközt, vagy a többi növendék jelenlétében), megbízás a családfők kiszolgáltatásával, továbbá (al)tisztségviselés katonai és tornyagyakorlatoknál, segédkezés istentiszteleknél, könyv ajándékozása, (munka) jutalomdíj felemelése, az intézetből való kísérleti kihelyezés.

A fentiekben már idézett igazságügyi minisztériumi jelentés jól érzékelteti azokat a törekvéseket, amelyeket az intézetek a növendékek egyéni nevelésében, a nevelési miliő kialakításában igyekeztek megvalósítani: "A családfő nem tömegesen, hanem az előélet, családi körülmény, értelmi képzettség, kor és véralkat figyelembevételével egyéniségük szerint neveli a növendékeket." Másutt kiemeli: "a katonai szigor és ridegség a javítóintézetek nevelési rendszerében tiltva van, mert az erkölcsi hibák megnyilvánulását erőszakos úton csak rövid időre lehet elfojtani ... egyéb iránt az intézet családias életében a személyzet, különösen pedig a családfő mesterkéletlen példaadása játsszák a főszerepet". [21]

A javítóintézetek működése a múlt század utolsó évtizedében elsősorban a pedagógusok és a pszichológusok körében érdemelt ki lelkes elismerést. Vágó Károly egyik tanulmányában így emlékszik meg erről: "Az okos, családias szeretet és gondoskodás nem szentimentalizmus, hanem való tény, a nevelésnek egyik leghathatósabb eszköze, amelynek szükségessége fokozott kíváncsi az erkölcsileg fogyatékosoknál, ahol rendszerint éppen az érzelmi területen van baj. Ezekben a megalakult intézetekben szép, lelkes munka folyt, ha nem is dolgoztak valami tudományos rendszerrel, de közvetlenségük, kitartó munkájuk, nagy szeretetük és lángoló lelkesedésük nagyon sok akadályt leküzdött és nagy eredményeket nyújtott". [22]

A javítóintézeti nevelés legvitatottabb intézménye a növendékek munkáltatása, illetve munkaoktatása volt. Az igazságügyi kormányzat az intézetek működésének kezdeti időszakában azt az elvi felfogást képviselte, hogy a munkavégzés "a jellemképzés olyan segédeszköze", amely mintegy kiegészíti az intézet egyéb "pszichikai hatását". [23] Ennek a felfogásnak jegyében már az intézetek telepítésekor különös gondot fordítottak arra, hogy kielégítő feltételek álljanak rendelkezésre a növendékek mezőgazdasági, illetve ipari foglalkoztatásához. Az intézetek helyi viszonyai és a környezet szükségletei szerint rendezték be a kéziipari műhelyeiket. [24]

Az itt készült termékek elsősorban az intézethálózat saját szükségleteit elégítették ki.

A munka irányítását, egyben oktatását ipari tevékenység folytatására képesített ipartestületi tagok látták el, akik jogosultak voltak növendékeiknek tanonclevelet és munkakönyvet kiállítani. A növendékek munkateljesítményük alapján havonként kifizetendő munka-jutalomdíjban részesülhettek. A jutalomdíj nagyságát a növendékek szorgalmától, magatartásától tették függővé. [25] A munka-jutalomdíjat a növendékek nem kapták kézhez, hanem azt az intézet takarékkönyvben tartalékolta számukra szabadságukig. Kivételesen engedélyt kaphattak a tanulmányaikat, művelődésüket segítő árucikkek (könyvek, hangszerek, festékek, munkaeszközök stb.) beszerzésére, szüleik vagy közeli rokonaik segélyezésére.

A 90-es évek második felétől - a kibocsátott növendékek fokozódó beilleszkedési gondjainak érzékelése - a foglalkoztatás átalakítására kényszerítette a kormányzatot. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy az intézetekben folyó kézműipari oktatás nem volt elégséges ahhoz, hogy a kibocsátottak megállják a helyüket a szabad munkaerőpiacon. Olyan szakképzésre volt tehát szükség, amely növeli a munkába helyezkedés esélyeit. A korszerűbb szakképzés kereteit pedig - a gépi nagyipar elterjedésének időszakában - a gépipari (üzemi) foglalkoztatás nyújthatta. A XX. század első éveiben e felfogásnak megfelelően létesítették az akkor felállított kassai intézetben a fa-, bőr- és textilipari tanműhelyeket, amelyeket a korabeli modern technika színvonalán álló gépi berendezésekkel látták el. Egyidejűleg Aszódon a régi szakoktatási rendszer megszüntetésével új kocsigyártó és javító iparműhelyeket és ipariskolát hoztak létre. A kereskedelemügyi miniszterrel folytatott hosszas alkudozás után az e két intézetben működő iskola az onnan kibocsátott növendékeknek ipariskolai bizonyítványt nyújthatott, akik így, mint felszabadult iparsossegédek vállalhattak

munkát. Az igazságügy illetékesei ezekben az években már úgy nyilatkoztak, hogy nem elegendő a "munkáltatást mint a jellemképzés egyik tényezőjét" felfogni. A kibocsátott "más társadalmi körbe emelkedése csak akkor lehetséges, ha az intézetben valamely foglalkozást olyan mértékben elsajátít, hogy abból mint önálló munkás, kihelyezés után azonnal megélhet." [26] Uralkodóvá az a felfogás vált, amely a társadalmi beilleszkedés kulcskérdését a növendékeknek az elhelyezkedésüket biztosító szakmákban való színvonalas felkészítésben látta. "Ezek a megfontolások vezettek arra a tanulságra, hogy a javítóintézetekben a legnagyobb súly a munkaoktatáson nyugszik". [27] A szakképzéshez fűződő érdek előtérbe nyomulása óhatatlanul háttérbe szorította a növendékek személyiségalkításának egyéb eszközeit. E változásról a szakirodalomban erőteljesen megoszlottak a nézetek. Főképpen a javítóintézetek addigi nevelési sikereit joggal féltő pedagógustársadalom aggódott "az okos, családias szeretet és gondoskodás" válságától. Vágó Károly már idézett tanulmányában így ír erről: "Az átszervezett nagy intézetekben (Kassa, Aszód különösen) a nevelésügy lekerült arról a magaslatról, amelyen állott és az iparüzem vált az uralkodó elemmé. Háttérbe szorultak sokhelyütt a pedagógiai szempontok és az ipari produkció vált mindenhatóvá ... az ipari hajszában a katonás fegyelem mellett is észlelhetővé vált a növendékek szellemének leromlása. Az ilyen nagy intézetekben a nevelő-oktató személyzet beamterekké degradálódik, kik ha pontosan, lelkiismeretesen teljesítik is kötelességüket, a közvetlenséget és szeretetet nem tudják pótolni". [28]

A növendékek elbocsátása történhetett "kísérletileg" vagy véglegesen. Kísérleti kihelyezésben részesítették azt a 20. életévét még be nem töltött növendéket, akiről az intézetben tanúsított magaviselete és szakmai felkészültsége alapján feltételezhető volt, hogy "önálló kenyérkeresetre képes". Az ilyen elbocsátás egyben azt is jelentette, hogy "újbóli rossz viselet, vagy régi erkölcsi hibáinak feléledése" esetén az intézeti igazgató jogosult volt a növendék visszahelyezése iránt intézkedni.

A kísérletileg kihelyezett növendék támogatására az intézet igazgatósága egy "az ezen nemes feladat iránt kellő érzéket és érdeklődést tanúsító emberbarátot kér fel védnökül. A védnök hivatása abban áll, hogy védencét tanáccsal, figyelmeztetéssel, vagy komoly intelemmel ... gyámolítsa, őt a munkaadóval, vagy bárkivel szemben az igazság követelményeihez képest védelmezze". [29]

Az elbocsátás végleges volt azoknál a növendékeknél, akik a 20. életévüket betöltötték, vagy a szülő (gyám) által a nevelésre engedélyezett idő letelt.

A javítóintézetek az Igazságügyminisztérium felügyelete alatt álltak, élükön a kinevelt igazgatóval. Az intézet tiszti személyzetéhez a családfők, a tanítók, a lelkészek, az orvos, gondnok és a tiszti írnok tartoztak.

Az intézet működésének minden lényeges kérdésében havonta ülésező házi tanács foglalt állást. Tagjai az igazgató elnökletével az intézet egész tiszti személyzete voltak. Az intézeti tanács meghallgatása alapján döntött az igazgató - többek között - a növendékek munkajutalom-díjának megállapításáról, kísérleti kihelyezésükről, továbbá a növendékek nevelése, munkáltatása során felmerülő bármilyen kérdésben. [30]

A javítóintézetek hatásrendszere - minden kezdetlegessége és hiányossága ellenére - pedagógiai tartamú volt. Az intézetek megjelenése egyszeriben felpeszdtette a pedagógusok, pszichológusok érdeklődését, akik lendületes fejlődésben levő tudományuk egyik alkalmazási területét vélték felfedezni a bűnelkövetők sajátos kriminálpedagógia (pszichológiai) kezelésében. Sajnálatos módon köztük és a büntetés-végrehajtás elméletét uraló jogász-szakemberek között a vizsgált időszakban nem jött létre egymás tevékenységét indukáló, inspiratív együttműködés. [31] Mindenesetre a múlt század utolsó negyede, e század eleje a kriminálpedagógia és az inadaptáltak pszichológiája megalapozásának időszaka volt, amelyet neves szakemberek: Ranschburg Pál, Éltés Mátyás, Kármán Elemér, Ganyó Vilmos, Vágó Károly munkásságának magas színvonala fémjelez.

A fiataikorúak büntetés-végrehajtásának gyökeres fordulatát a büntetőjogtudományban bekövetkezett változás készítette elő, amelyhez az elméleti és a gyakorlati szféra megoldásra váró, szinte egymásra torlódó új jelenségei adtak sürgető nyomatókat. A fiatalkori bűnözésnek a századvég felé egyre növekvő volumene, a kiábrándulás a klasszikus büntetési rendszer alkalmasságából szolgáltatott materiális okot. A determinizmusnak a társadalomtudományokban való térhódítása pedig a büntetőjogtudományban életre hívta a determinista felelősségi tant. Ennek talaján egyszeriben nagy jelentőségűekké váltak azok az eszközök, amelyek képesek megváltoztatni a büntetett veszélyes állapotát [32].

A determinista szemlélet hatására új megvilágításba került a büntetés-végrehajtás. A klasszikus indeterminizmusnak a Környezeti - így a büntető intézeti hatásokat - tagadó felfogását felváltó determinista nézetek elsőként a fiataikorúak büntetési rendszerén igazolták érvényességüket.

Törekvések a fiatalkorúak fogházának létrehozására

A múlt század utolsó éveiben nyilvánvalóvá vált, hogy a csekély befogadású javítóintézetek képtelenek a riasztó mértékben növekvő fiatalkori bűnelkövetők elhelyezésére. [33] Különösen szembentűnő volt azoknak a 16 éven aluliaknak emelkedő kriminalitása, akikkel szemben - az akkor már széles körben uralkodó felfogás szerint - a javító-nevelés nyújthatta volna a leghatékonyabb fellépést. Növelte a javítóintézetekbe beutalhatók elhelyezési gondját, hogy a határozatlan ideig tartó fogvatartás (átlagosan csaknem 3 év) csökkentette és bizonytalanná tette a fluktuációt. Így annak ellenére, hogy már a bíróságok is elfogadták és elismerték a javítóintézetek létjogosultságát (amelynek érdekében a 90-es évektől, a Magyar Jogászegylet sikeres agitációt folytatott), a fiatalkorúakat odairányítani csak korlátozott mértékben volt lehetőségük. A fiatalkorú elítéltek túlnyomó többségét továbbra is a felnőtt korúak büntetés-végrehajtási intézetei fogadták be. Például 1904-ben a bíróságok 12-16. életév között elkövetett büntetért vagy vétségért 5284 fiút és 785 leányt ítéltek el, közülük mindössze 124 fiú és 42 leány került javítóintézetbe. [34] A 16 év alatti elítéltek legnagyobb része a Btk. 85. és 92. § enyhítő rendelkezései nyomán rövid tartamú fogházbüntetést kapott, amelyet számos törvényszéki vagy járásbírósi fogházban hajtottak végre. [35] A századfordulóra azonban az elmélet és a gyakorlat számára már egyaránt érzékelhetővé váltak a rövid tartamú szabadságvesztés hátrányai. E hátrányok egyike az igazságügyi kormányzat számára - sajátos módon - a fiatalkorú foglyok munkáltatásának nehézségeiben ütközött ki. A heterogén összetételű (legkülönbözőbb korú és előképzettségű) rövid tartamú büntetésre ítélt foglalkoztatása csekély haszonnal kecsegtetett, ezért jelentősebb befektetéseket nem eszközöltek a rabmunka feltételeinek korszerűsítése érdekében. [36] Ez viszont ellentmondásba került azzal az egyre hangsúlyosabbá váló elvi célkitűzéssel, amely a fiatalkorúak munkára szoktatására, szakképzettségük megoldására irányult (és amelynek meghonosítását ezidő szerint a javítóintézetben már példaszerűnek tekintették). "Ezeket az állapotokat - írta fentebb már többször idézett szerzőpáros Kun Béla és Láday István - nem lehetett tovább fenntartani. Amíg egyrészt a felnőttekkel való közös elzárás a fiatalokat állandóan ragályozta, addig az éppen semmi, vagy igen könnyű fogházi munka miatt a büntetés súlyát sem igen érezték ... Az orvoslás abban mutatkozott, hogy a fiatalok az ország összes fogházainak népességéből kiválasztassanak és külön fogházakban gyűjtessenek össze." [37]

A fiatalok elkülönítésének szükségességét tehát egyrészt a bűnfertőzés (kontágium) veszélyének kiküszöbölésével, másrészt munkáltatásuk (szakképzésük) ésszerű megoldásával indokolták, de nyomós érvek szóltak amellett is, hogy a külön intézetben megoldást nyerne iskolai oktatásuk, sőt szervezettebb patronálásuk (utódongozásuk is).

A minisztérium börtönügyi osztálya 1903 derekán látott neki a büntetőintézetekben fogva tartott és elkülönítendő fiatalok létszámának megállapításához. A minisztérium szándéka szerint a felmérésnek az egy hónapnál hosszabb börtönre, fogházra, vagy elzárásra ítélt 12-20 életév közötti fiatalokra kellett volna kiterjednie. 1903 végén azonban "az igazságügyi kormány olyképp rendelkezett, hogy a bírósági fogházakban lévő 12-15 éves foglyok közül azok, aki nevelésük elhanyagoltsága, rossz hajlamaik, erkölcsi érzületük hiányossága okából vagy más okból kényszernevelésre szorulnak, teljesen egészségesek és így ipari vagy mezőgazdasági kiképzésre alkalmasak, javítóintézetbe szállíttassanak". [38] Időközben tehát a javítóintézeti férőhelyek csekély bővítése lehetővé tette a serdülőkorúak egy része büntetvégrehajtásának a kormányzat számára is nyilvánvalóan megnyugtató különválasztását. Így a tervezett fiatalok fogházába a 16-20 éves korúak elhelyezésére került volna sor. Ezután módszeres kutatómunka indult meg a megfelelő intézet kijelölése iránt. A fogház-telepítés szempontjai közé tartozott, hogy legyen népesebb városban (a kvalifikált személyzet kiválaszthatósága miatt), legyen megszerezhető a külső munkához szükséges, közelelő földterület, maga az épület legyen modern, higiénikus, megfelelő befogadóképességű és biztonságos. E szempontoknak leginkább a kassai törvényszéki fogház felelt meg. Minthogy ez a fogház alkalmas volt a helyi és a szomszédos főügyészség területéről befogadni a fiatalokat és az igazságügy további kerületekben tervezett hasonló intézeteket létesíteni, a fogház Kassai Kerületi Fogház elnevezését kapta. Betelepítését 1905. januárjában kezdték meg.

A Kassai Kerületi Fogház

A fogház az ország első, csak fiatalokat befogadó "homogén" büntetőintézete lett. A fiatalok elítéltek teljesen elkülönített tartását tehát elsősorban a szakmai körökben évtizedek óta kifogásolt "bűnragályozás" indokolta, ezenkívül azonban már jól érzékelhető az a törekvés is, amely a fiatalok foglyok számára sajátos, nevelési tartalmú végrehajtásra alkalmas

feltételeket kívánt kialakítani, elsősorban munkára nevelésük, szakmai felkészítésük érdekében.

A lakóhelyi - illetve a munkacsoport létesítésénél - a foglyok újszerű kriminológiai szempontú osztályozását kísérelték meg: külön csoportba helyezték a lopás és a rablás miatt elítélt első bűntényeseket, valamint a visszaesőket; az egyéb vagyon elleni, továbbá a nem vagyon elleni deliktum miatt elítélt első bűntényeseket, valamint a visszaesőket.

Végül a hetedik csoportba a városi csavargók kerültek. [39] Eltérően a felnőtt korúakra vonatkozó fogházi előírásoktól, itt előtérbe került az iskolai oktatás. Ebből a szempontból a fiatlakorúak három csoportját alakították ki: az írni, olvasni és számolni már tudó elítéltek hetenként egy órában ismétlődő foglalkozásokon vettek részt; az analfabéták közül a rövid tartamú szabadságvesztésre ítélték csak olvasni és a nevüket aláírni; míg a hosszabb időre ítélték írni, olvasni és a négy alapművelettel számolni tanultak meg. Az analfabéták munkaidejük terhére napi egy órát töltöttek tanulással [40].

Az igazságügyi kormányzat a legnagyobb figyelmet a fiatalkorú foglyok munkáltatásának szervezésére fordította. A helyi feltételek elsősorban mezőgazdasági termelésnek kedveztek, a nem sokkal korábban létesített kassai javítóintézet kertészete és a mintegy 300 holdnyi gazdasági tanintézete kínált - a büntetés súlyát is érzékeltetni képes - munkalehetőséget. A munkaidőt nem határozták meg, az nyáridőben "a vidéken szokásos, rendes napszámos munkaidő" volt, "télen az éves, séta és olvasás idején kívül" fogták kemény munkára a foglyokat. A rendszeres munkára szoktatás mellett azt is megtanulták, hogy "az egyes mezei munkákat az okszerű gazdálkodás elvei szerint mi módon kell teljesíteni [41]. A téli időszak főleg a háziipari munkáknak és a munkaoktatásnak kedvezett. A fiatalkorúak kosárfonást, szalmafonást (kalapok, lábtörlők stb. készítése), gyékényfonást és fafaragást tanultak. A betanítást részben szerződéses munkavezetők, részben fogházőrmesterekké kinevezett hivatásosok látták el. "Ez utóbbi mód a fegyelem szilárdságát jobban biztosítja, s e mellett e munkaerőre biztosan lehet számítani. [42] Az intézet gondos utánajárással szerzett piacot az akkoriban nehezen áruba bocsátható háziipari termékeknek. A munkáltatás haszonelvűsége és az utógondozás ésszerű összekapcsolásának figyelemreméltó példáját nyújtották, amikor a fogház a szabadultak otthon elkészített termékeiket saját piaci csatornáin keresztül értékesítette.

A fentiekben érintett előremutató vonások mellett azonban a kassai fogház még természetesen magán viselte a korszak börtönügyi felfogásának jegyeit, a szabadságvesztés végrehajtásával szükségképpen együttjáró represszív elemeket. Pál László helyesen állapítja meg, hogy a "fegyelmezési eszközök avultsága, a kedvezmények és a jutalmazásai eszközök hiánya" jellemezte a végrehajtást. [43] A fegyelmi büntetések: a külmunkától való elvonás, a böjt, a súlyosbított magánelzárás, a sötét zárka és a kurtavas voltak. Kapcsolatteremtés a külvilággal (levelezés, látogatás) csak kivételesen, fontos okból vált lehetővé. A munkajutalomként adható napi 10 fillér már csekély vétségért megvonható volt. A fiatalkorú egyéni gondjainak orvoslását túlnyomórészt az őrzésével megbízott fogházőr látta el.

A kassai intézet hatásainak, eszközeinek, módszereinek összehangolatlansága, kiforratlansága folytán még korántsem jellemezhető pedagógiai tartalmú büntetés-végrehajtásként. Jelentősége mégis abban állt, hogy az igazságügyi kormányzat első ízben tett kísérletet a fiatalkorúak szabadságvesztés-büntetése elkülönített végrehajtásának megszervezésére. Ez a beavatkozás anélkül történt meg, hogy érintette volna a fiatalkorúak büntetési rendszerének büntetőjogi alapjait. A fogház létesítésében nyilvánvaló szerepet játszottak javító-nevelés végrehajtásában tapasztalt kezdeti sikerek, de ösztönzőleg hatottak azok az egyre szélesebb körben fellángoló viták is, amelyek a fiatalkori és a visszaeső bűnözés megelőzése érdekében az eddigieknél átfogóbb, a büntetési rendszert is érintő fellépést sürgették.

A kassai kórház kísérleti, átmeneti jellege folytán jónéhány vonásában magán viselte a felnőttkorúak fogház-büntetésének tartalmi elemeit, ugyanakkor számos - a büntetőjogi szabályozás keretei között még lehetséges - újszerű kezdeményezést is felvillantott.

A fogházbüntetést a felnőttektől elkülönítve rendelték el végrehajtani. Ezenkívül a végrehajtás nevelési tartalmát kívánták érvényesíteni, amikor a kor legvonzóbb végrehajtási rendszereit igyekeztek hazai viszonyok között megvalósítani.

A fiatalorúak büntetés-végrehajtása szabályozásának fordulópontja a fogházbüntetés végrehajtási rendszerének megkonstruálása volt. Egy, a kelet-közép-európai régiókra tipikusan jellemző modernizáció programként "emeltük rá" ingatag büntetés-végrehajtási alapjainkra a világ akkor legkorszerűbbnek vélt átalakító fogházának, a Reformatorynak modelljét. Az amerikai modell a külföldi, így a magyar szakemberek elismerését nem csupán a bevételeiről, hatékonyságáról elterjedt hírek erősítették, de könnyen áttekinthető, célszerű, progresszív szisztémája is vonzó volt. A jól átgondolt, de rendkívül kemény

követelményrendszer, a beutaltak közvetlen érdekeltté tétele ennek teljesítésében egyidejűleg látszott képviselni a jótékony korrekciós- és a büntetősséggel együttjáró málumhatásokat.

A magyar fiatalorúak fogház-szisztémája ezekután sajátosan alakult ki. Megtartották, sőt dúsították a felnőtt korúaknál bevezetett, angol fokozatos rendszer elemeit (szakok), erre építették a Reformatory ugyancsak progreszív osztály-rendszerét (osztályok), mindezt pedig beleágyzták a foglyok előélete szerint kialakított csoportok számára külön-külön létrehozott rezsimekbe.

Az elmélet már előbb, a gyakorlat később egyaránt azt igazolta, hogy az államfogház-büntetés felvétele hiba volt a fiataikorúakra alkalmazható intézkedések sorába. Ez a büntetési rendszerben egyre inkább tehertétellé váló privilégizált büntetési nem a fiataikorúaknál vetette fel leginkább használhatatlanságának gondját. Mégis, még évtizedeknek kellett bekövetkezni eltörléséig.

A vizsgált korszak egyik figyelemreméltó vívmánya az a komplex személet volt, amely a fiataikorúak ügyét a büntetőjog ágain, a büntetés-végrehajtáson és az utógondozáson végigvezetve, összehangolt fellépést tartott ésszerűnek a megelőzés érdekében. A fiatalorúak utógondozását "mozgásban tartó" patronázs-mozgalom jelentős támogatást nyújtott az intézetekből szabadulók visszailleszkedésében. Ezek az erőfeszítések valamelyest tompítani voltak képesek a társadalmunkban a börtönökből szabadulókkal szemben mindig is táplált előítéletet, intoleranciát.

III/2 A FIATALKORÚAK BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSA A SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN (1910-1945)

Az 1910-ben hatályba lépő reformkoncepcióinak gyakorlati megvalósításához már korántsem kínálkoztak olyan kedvező feltételek, mint a reformmozgalom megindulásának, a századvégnek reményteljes időszakában. Az e század első éveitől jelentkező gazdasági recesszió következtében a zártintézetek költségvetési támogatása folyamatosan csökkenő tendenciájú. Ennek következtében új, nagyszabású, szellemiséget szolgáló beruházásra, de ugyanígy a megfelelő személyi feltételek kialakítására az állam már nem volt képes. A két világháború között, lényegében maradékelven finanszírozott büntetés-végrehajtás elszürkülésének, stagnálásának további oka tömegkapcsolatainak és támogatásának, szellemi-elméleti művelésének megszakadása volt. Ennek magyarázatát az állami nagypolitikának a Trianon utáni "nemzeti kultúrfölény" bizonyítására tett erőfeszítéseiben véljük felfedezni, amelynek logikája nem tulajdonított megfelelő jelentőséget a bűnözés és az ellene folyó küzdelem intézményrendszere kérdéskörének.

A háborús évek

A háború 1914. derekán tört ki, az év végére pedig már jól érzékelhető volt - a várakozásokkal és a tudományos előrejelzésekkel ellentétben - a fiatlkorúak bűnözésének riasztó emelkedése. Az 194 nyaratól 1915 februárjáig eltelt fél év alatt 30 %-kal nőtt a fiatalkorúak elleni feljelentések száma. A bűnözés növekedésének közvetlen kiváltó okai között szerepelt, hogy az iskolai oktatás javarészt szünetelt, gyerekek csavarogtak, a családfő hadba vonulása mellett, hogy anyagilag is hátrányosan érintette az otthonmaradókat, egyszeriben elerőtlenítette a családok érzelmi, fegyelmező funkcióját. [44] De a bűnözés növekedését táplálta a háború nyomasztó, pszichikai hatása is. Ráth-Végh István az egyik korabeli szakfolyóirat hasábjain így ír erről: "a levegő tele van izgalommal, villamos feszültséggel; valódi és nagyított hírek járnak szájról-szájra ... legnyomorúságosabb a lelki hatások közül az az egyenesen mérgező erő, mellyel a legitim tömeggyilkosok hívei a fiatalkorúak kedélyére hatnak." [45] Ebben a helyzetben okkal merült fel az a kérdés, vajon a Bn-ben és az Fb-ben intézményesült vívmányok kiállják-e a történelmi teherpróbát? A fiatalok bűnelkövetések számának gyors emelkedése fokozott és szinte feldolgozhatatlan

nyomás alá juttatta az újonnan létrehozott fiataikorúak bíróságait. A háború miatt másfelé forduló segítő, patronázs erők visszahúzódása miatt egy-egy pártfogó tisztviselőnek ezekben az években kb évi 500 környezettanulmányt kellett elkészítenie. A sorozatban gyártott, nagyrészt fogyatékos és megbízhatatlan előtanulmányok a bírák számára nem nyújtottak megfelelő támpontot a fiataikorúak egyéniségének megismeréséhez. [46] Így az sem meglepő, hogy a bírák nem voltak képesek elszakadni a bűncselekmények súly szerinti értékelésétől és a rövid tartalmú szabadságvesztések kiszabásának tradíciójától. A fogházbüntetés végrehajtásának köztudottá váló működési zavarai, továbbá a rövid tartamú fogházbüntetés kiszabásának lehető megkerülése már a háború első éveiben többszörösré duzzasztotta javító-nevelésre ítélek számát:

	Fogházra ítétek száma	Javító-nevelésre ítéltek száma
1913	2501	275
1914	2251	1050
1915	2332	1069

Jellemző, hogy a 6 hónapot meg nem haladó fogházbüntetések aránya - az igazságügyi kormányzat minden jóakarátú értelme ellenére - 1914-ben az ítéletek 78 %-a, 1915-ben pedig már 83 %-a. Így 1914-ben mindössze 111, 1915-ben 142 fiataikort utalt a bíróság 1 évnél hosszabb tartamú fogház-büntetésre [47].

A háborús helyzetben természetesen lehetetlenné vált a növekvő kriminalitással együttjáró intézethálózati bővítés. A férőhelygondok elsőként a javítóintézetekben jelentkeztek, ezeket a gondokat azonban sajátos módon oldották meg: 1914 és 1915-ben a befogadottak intézeti tartását lényegesen lerövidítették, 1916 elejétől pedig az arra alkalmasakat katonai szolgálatra hívták be. Ez utóbbit az is indokolta, hogy ettől az időtől kezdve az aszódi, a kolozsvári, a székesfehérvári és a kassai intézeteket a kormány katonai célokra igénybe vette, ezzel csaknem 1000 fővel csökkentve a befogadható létszámot. Az intézetekben a korábbi évtizedekben kialakított kedvező nevelői légkört csaknem teljesen felszámolták azzal, hogy a nevelőszemélyzet hadra fogható részét katonai szolgálatba állították. [48] A nevelői légkör romlásának velejárója volt a munkáltatás, valamint az intézeti rend, fegyelem feltételeinek kedvezőtlen alakulása. Ebben az időszakban előbukkan az intézeti nevelők helyzetének már

régóta vajdó, de a háborús években felerősödő megoldatlansága. Vámbéry Rusztem keserűen állapítja meg: "családfőink sokkal inkább kishivatalnokok e típus minden félszegségével és kicsinyességével, semmint a nevelés apostolai ... a szakképzés és ennek megfelelő javadalmazás nélkül a megélhetés nyomorúságával küszködő tanítóktól, akik hasonlíthatatlanul terheesebb munkát végeznek, mint népiskolai kollegáik, többet alig is várhatunk. Ennek a problémának a megoldása elsősorban pénzkérdés, ezenfelül pedig a megfelelő kiképzéstől és a ma teljesen hiányzó szakfelügyelettől függ." [49] Nem segítette a javítóintézetek munkáját, hogy a háborús közvélemény azok működéséről két hamis feltételezést táplált: az egyik a növendékek elkényeztetéséről, a másik az eltartásuk költségességéről szóló híresztelés volt. Vámbéry - miután 1916-ban személyes élményeket gyűjtött néhány intézetben - szenvedélyes hangon ír cáfolatot. Bizonyítja, hogy éppen e hírek ellenkezője az igaz: a növendékek kenyér- és húsellátásának tetemes csökkentése, az egyéb, anyagi és egészségügyi ellátás minimálisra korlátozása rendkívüli helyzetbe sodorta a javítóintézeteket, amelynek csupán egyik kísérőjelensége a szökések számának állandó növekedése [50].

A háborús évek nem hoztak megnyugató megoldást a fiatalok fogházügyében sem. Az Fhr. módosítását (egyszerűsítését) követően a fogházra írt fiatalok létszámának emelkedésével az igazságügyi kormányzat folyamatosan szélesítette a fiatalok országos fogház-hálózatát. 1917-ben már hat országos fogház, a fiúk számára Cegléd, Győr, Gyula, Kolozsvár, a lányok számára Komárom és Nyitra működik (1917 elején összesen mintegy 550 főnyi fiatal elítélt-létszámmal). [51] A rendkívüli helyzetben természetesen megvalósíthatatlannak tűntek azok a korábbi célkitűzések, amelyek a fiatalok elkülönített, szisztematikus nevelésére irányultak.

Mindenütt a helyi lehetőségek és szükségletek diktálják a végrehajtás módjait. Jellemző, hogy ezekben az években a fiatalok legnagyobb része a fenőtt elítéltekkel együtt mezőgazdasági munkán vett részt.

A háború felzárkózta a pártfogói munkát is. A patronázs-mozgalom fő ereje a háború káros hatásainak és következményeinek - mint a rokkantak, sebesültek, árvák, özvegyek támogatása, segélyezése - felszámolására irányult. De az is kiderült e szorult helyzetben, hogy a lelkes agitációval létrehozott egyletek jó része csupán "a papíroson fest igen szépen", azok "az életben csak az estek egy részében töltik be feladataikat" (a Bp-i Felügyelő Hatóság 1915. évi jelentéséből). [52]

A fiatalorúak büntetés-végrehajtásának súlyosbodó gondjait még tovább fokozták a hosszú és egyre kilátástalanabb háború terhei. A fiataikorú bűnelkövetők mentésének, nevelésének ügyétől lassan-lassan elforduló szakmai közélet képviselőit más, szélesebb politikai és gazdasági dimenziójú kérdések foglalkoztatták. Akik mégis megmaradtak a Bn. és az Fb. szellemének védelme mellett - mint Vámbéry Rusztem, Kármán Elemér, Finkey Ferenc - utóvédharcokra kényszerültek, hitüket pedig már a háború utáni józanabb, konszolidáltabb korszak reménységéből merítették. Vámbéry sommás megfogalmazása szerint "alapgondolatában és szerkezetében az a koncepció, amelyet a Bn. és az Fb. megvalósítani igyekeznek, életrevaló és egészséges. A legnagyobb károsabb kifogás, amely ellene emelhető, a végrehajtásnak részint emberi, részint nemzeti gyarlósága." [53]

A két törvény védelmére kelt Finkey is: "nálunk hosszú ideig nem lehet más program a fiataikorúak kriminalitása elleni küzdelemre, mint e két törvénynek minél teljesebb és következetesebb végrehajtása", háború utáni fejlesztési elképzelései pedig csaknem valamennyi, a gyakorlatban elégtelennek bizonyult eljárási és végrehajtási intézményt célba vesznek. Így - többek között - követeli a fiataikorúak bíróságainak nagyobb önállóságát, a fiataikorúak mentése igazi központi szervévé válását; a pártfogó tisztviselők felnövelését, hogy "ők a fiataikorú legigazibb védői, gondviselői, gyámolítói" legyenek mind az eljárás kezdetekor, mind a végrehajtás befejezte után. Követeli az intézethálózat bővítését: véleménye szerint menhelyekre, országosan 20-25 kisebb (50-60 fő) befogadású javítóintézetre, továbbá minden ítélőtábla kerületében egy-egy fiataikorúak fogházára lenne szükség. E program anyagi terheinek vállalhatóságában kételkedőknek pedig a következőket írja: "a börtönügyi szakemberek körében rég elintézt kérdés, hogy a börtönügyi és méginkább a gyermekvédelmi és javítónevelési kiadások nem improduktívak, sőt a leghasznosabb és erkölcsileg dúsán jövedelmező befektetések ... amely rövidlátás volt eddig is a börtönügyi intézmények célszerű fejlesztésére a szükséges kiadásoktól irtózás, úgy a háború után még nagyobb hiba lesz ..." [54]

Útkeresés a forradalmak időszakában

Szinte csak napok teltek el az 1918 október végi polgári demokratikus fordulat óta, amikor megjelentek az első, erőteljesen kritikus hangvételű írások, támadva az igazságügyi kormányzat tétlenségét a fiataikorúak megállíthatatlannak tűnő

kriminalitási hulláma ellen. A háború egyik legriasztóbb következményeként a hadiárvak száma meghaladta a százezret, azonnali intézkedéseket követelt az éhező, rongyos, fedél nélkül maradt gyermekek ellátása. Az "erkölcsileg fogyatékos" gyermekek, a kisebb-nagyobb bűncselekményeket elkövető fiatalorúak mentésére, javítására mozgósítható intézményrendszer leépíttessége, tartalmi, pedagógiai kiüresedése a helyzet további romlását vetítette előre.

A polgári forradalom kritikus, újíto lendületében megjelenő írások az állam fokozott szociálpolitikai beavatkozását sürgették. A fiatalok bűnözésének megelőzése érdekében, de emellett - főleg Kármán Elemér tollából - következetes reformot követeltek az erkölcsileg fogyatékosok pedagógiai befolyásolása terén. [55].

Kármán az igazságügyi hatáskörbe tartozó javító- és nevelőintézetek működése súlyos hibájául rótta fel a pedagógiai tudomány megalapozottság hiányosságait: "ezeknek az intézeteknek a szervezése és vezetése, a fiataikorúak megjavításának és nevelésének lehetőségei, a kínálkozó módok, eszközök hiányosak, teljesen hiányzik a pedagógiai cél tudatos átgondolása." [56] Kármán szükségesnek tartotta egy differenciált intézethálózat létrehozását, amelyben egymástól elkülönítve nevelhetők a más-más okokból az erkölcsi romlás útjára süllyedt fiataikorúak. Nézete szerint a fiataikori kriminalitást három fő tényező okozhatja: a gyengeelméjűség, a pszichopátia erkölcsi defektussal járó esetei, végül a negatív környezeti hatásokból származó erkölcsi romlás. A három fő típuson belül az első két csoportba tartozó fiataikorúak különleges gyógypedagógiai nevelést igényelnek, míg a harmadik csoportba tartozókkal szemben azoknak az erkölcsnevelő eszközöknek az alkalmazása lehet célravezető, amelyeket a környezet megvont a gyermektől [57] Kármán véleménye az, hogy "a bűnösök és züllöttek nevelésére semmiféle külön pedagógiai szabály nincs, csupán ... bizonyos nevelési eszközök pótlása és kiegészítése. A gyermek érdeke a rendes életbe való visszavezetés és nem az elkülönítés, amely csak ott indokolt, ahol a fiataikorú egész szociális életének átalakítása szükséges." [58]

A javítóintézetek állapotáról kiábrándultan nyilatkozik, ezekről azt tartja, hogy büntető jellegük nem szűnt meg, oda a fiataikorúak internálva vannak, az intézetek lényegében az enyhébb fokú szabadságvesztés végrehajtására szolgálnak.

Kármán nézetei erőteljes hatást gyakoroltak a Tanácsköztársaság igazságügyi gyermekvédelmének szabályozására. A Forradalmi Kormányzótanács, amely a büntetőjog állami elnyomó funkciójának elvét képviselte és alkalmazta,

egyértelműen elvetette annak represszív, megtorló jellegét a fiatalkorúakkal szemben.

Szabó András, helyesen állapítja meg: "a fiatalkorú bűnözés leküzdésének jogi eszközeit a proletár állam kulturális nevelő funkciójának részeként ... fogta fel és ennek megfelelően szabályozta. Következésképpen helyesebb a fiatalkorúak büntetőjoga helyett a Tanácsköztársaság igazságügyi gyermekvédelméről és kisegítő szociális neveléséről beszélni." [59]

Az igazságügyi gyermekvédelem kisegítő jellege abban állt, hogy annak intézményeit csak abban az esetben tervezték igénybe venni, amikor az iskola, a tanács, egészségügyi és népjóléti intézményei már nem voltak képesek a fiatalkorút megállítani az erkölcsi romlás útján. A Forradalmi Kormányzótanács LXXII. számú rendelete [60] Budapesten létrehozta a gyermekvédelem szerveit, a gyermekbizottságokat, amelyek - értékelve a fiatalkorúak bíróságianak, a patronáló tisztviselőknak a korábbi években tapasztalt működési hiányosságait - váltak az ügy központjává. A 18. életév alatti fiatalkorúak ügyeivel csak a gyermekbiztosok foglalkozhattak, szükség esetén a fiatalkorút addigi környezetéből eltávolíthatták. A gyermekbizottságot kisegítő intézmények a gyermekmentő otthonok, a megfigyelő átmeneti otthonok és a Budapesti Kriminálpedagógiai Intézet voltak. A gyermekbiztosok munkáját közvetlenül a pártfogók helyébe lépő gyermekőrök segítették. A volt pártfogók szakmai dilettantizmusából okulva gyermekőrré csak egy külön ún. "szociálpedagógiai" tanfolyam elvégzése után lehetett kinevezni azt, aki a fiatalkorúakkal való megértő bánásmódot, a megfelelő elméleti és gyakorlati ismereteket elsajátította. A kormányzótanács rendelete - többek között - lehetővé tette, hogy a gyermekügyi bizottság a fiatalkorú egyéni nevelésének legmegfelelőbb intézeti nevelést rendeljen el. Ennek érdekében egy, a korábbi évek gyakorlatában ismeretlen, a kor tudományos eredményeit szintetizáló, differenciált igazságügyi nevelőintézeti hálózat létrehozását vették tervbe. Ennek nevei a rendelet 13. §-a szerint az alábbiak lettek volna:

- "1. Átmeneti nevelő otthonok oly gyermekek számára, akik környezetükben erkölcsi romlás veszélyének vannak kitéve vagy társadalomellenes magatartást tanúsítanak, de sem testi, sem szellemi fogyatkozásban nem szenvednek;
2. munkára nevelő intézetek ugyanilyen serdültek számára;

3. intézetek erkölcsi foglalkozásban szenvedő gyengeelméjűek és gyenge tehetségűek számára;
4. intézetek erkölcsi foglalkozásban szenvedő idegbetegek számára;
5. intézetek közveszélyesek számára.

A megfelelő intézkedés (intézetbe helyezés) kiválasztás céljából - szükség esetén - a gyermekbiztosságok nevelésügyi tanácsadó szerve, a Kármán Elemér vezette Kriminálpedagógiai Intézet végzett orvosi, lélektani, pedagógiai vizsgálatot. Az intézet szakvéleményének meghallgatása egyes esetekben kötelező volt.

A háború utáni, gyorspolitikai változásokkal terhelt időszak és baloldali hatalomátvétel következményeként az ország a lenini büntetőpolitika egyik kísérleti helyévé lett. A fiatalkorúak bűnözése elleni küzdelemben büntetőjogi szabályoktól és elvektől elszakadva, a pedagógiai gondolat központúsága, az igazságügyi gyermekvédelem kiépítése került a kriminálpolitikai törekvések homlokterébe. Az alapfelfogásában jószándékú, számos vonásában azonban a naív optimizmus jegyeit viselő intézmények gyakorlati beválását az újabb politikai fordulattal visszaállított, a Bn-n és az Fb-n alapuló fiatalkorú büntető igazságszolgáltatás már nem tette vizsgálhatóvá.

A fiatalkorúak büntetés-végrehajtásának stagnálása a két világháború között

A hosszú háború és a forradalmak vérvetéseit elszenvedő Magyarországnak soha nagyobb szüksége nem volt a deviáns, önhibájukon kívül lejtőre csúszott gyermek- és fiatalorúak mentésére összefogni, mint a huszas évek elején. A tőlünk nyugatra eső országokban a már korábban jól kiépített és bejáratott intézményrendszer szinte észrevétlenül dolgozta fel a gyermeklelkeken esett háborús károkat, Szovjet-Oroszországban pedig egy új típusú pedagógia nagy alakját emelték ki csavargó-tanítványai a középkori viszonyok közül.

A 20-as évek megkeményedő és a klasszikus büntetőjog sáncai mögé visszavonuló magyar kirminálpolitikának nincs mit kezdenie a fiatalkorú bűnelkövetők nevelésével. Kármán kevéssel halála előtt erről így kesereg: "a nevelés csak akkor lehet eredményes, ha annak társadalmi feltételei nem szenvednek sérelmet jogi és politikai szempontok megóvása érdekében ... dacára annak, hogy a mi törvényünk felszabadította a bírót a nevelésnek majdnem mindennemű korlátjától; azonban a hiányos pedagógiai felfogás és különösen a magukat "világnézeteknek" nevező egoisztikus és pártpolitikai irányzatok lehetetlenné tették a törvény célszerű végrehajtását." [61]

A fiatlakorúak különleges kezelését szabályozó törvények (a Bn., az Fb.) továbbra is érvényben maradtak, azonban a háborús évek tartalmilag - pedagógiailag - kiürültek. E törvények a progresszív szellemének újratöltéséhez pedig a büntetőpolitika már nem vállalta az áldozatot. Annak ellenére, hogy a Trianon utáni ország jelentős anyagi erőket fordított a kulturális élet frissítésére, ebből a gyermek- és ifjúságvédelem, a fiatalkorúak intézeteinek támogatása jóformán teljesen kimaradt.

A háborús évek teherpróbája alatt megroppant fiatalkorúak bíróságai e kedvezőtlen légkörben nem tudtak megújulni. Már a 20-as években kiütközött, hogy a törvényszékeken belül a fiatalorúak bírái - a tevékenységüket körülvevő idegenkedés miatt - nem részesülnek megfelelő anyagi, erkölcsi megbecsülésben, előléptetésben. A szaksajtó még olyan nosztalgikus hangokat is megpendített, amelyek a Tanácsköztársaság intézkedéseit, mint követendő példát emlegették. A fiatalkorúak bíróságainak ügyét felkaroló erőtlen törekvések elsősorban az önálló bíróságok létrehozását követelték, ahol a fiatalkorúak számára megteremthetők az eljárás sajátos feltételei, a szükséges pedagógiai, pszichológiai, jogi és kriminalisztikai ismeretek ötvözése és alkalmazása. [62] E modell alapján elképzelt, minden bizonnyal nagyobb eredményességgel működő önálló fiatalkorúak bírósága azonban a vizsgált időszakban nem valósulhatott meg.

A javító-nevelés helyzete

A 20-as években öt állami és tizenegy magánintézet látta el a fiatalkorúak javító-nevelését. A különböző intézetek jellegére tekintettel megkísérelték a beutalt növendékek osztályozását. A klasszifikáció kezdetleges szempontjai a nemi és életkori elkülönítéseken kívül vallásfelekezetiiek voltak, ezen túl, ha korlátozottan is, de figyelembe vették a növendékek egészségi állapotát, oktatásuk, illetve munkáltatásuk szempontjait is.

Így az igazságügy-miniszter a fiúk közül a 14 éven aluli római katolikusokat az esztergomtábori magánintézetbe utalta, amelyet a szalézi rend kezelt és ott főleg iskolai oktatás folyt, míg a protestáns fiúkat a dunaalmási Kerkápoly-Bodor szeretetházba. A 14-16 év közöttieket a székesfehérvári, a 16 éven aluli - főleg vidéki - lányokat a ceglédi intézetbe helyezték. Azokat a katolikus lányokat - tekintet nélkül korukra -, akik "keresetforrásként folytattak erkölcstelen nemi életet", főleg a óbudai és kecskeméti "Jó Pásztor Ház"-ba, a magasabb iskolai vagy ipari kiképzésre alkalmasakat pedig a budapesti "Lord Weardale" intézetbe utaltak be.

A felsoroltakon kívül az egyenként félszáz főnyi befogadóképességet meg nem haladó magánintézetek közül fiúk elhelyezésére szolgált a püspöknádasdi "Julianeum", a soproni "Széchenyi" szeretetház, a szegedi "Árpád" otthon, a lányok elhelyezésére az ecseri szeretetház. A 20-as évek végén a gazdasági válság hatására jelentkező költségvetés-csökkentés miatt ez utóbbi magánintézetek beszüntették működésüket, az összférőhelyszámot mintegy 350-nel csökkentve.

A gyógypedagógiai nevelésre szoruló kriminális fiatakorúakat a budapesti átmeneti javítónevelő intézetben vették vizsgálat alá és ennek alapján rendelkeztek elhelyezésük felől. A tervezett önálló gyógypedagógiai intézet létesítésére a két világháború között nem került sor. [63]

Ezekben az állami és magánintézetekben a vizsgált negyedszázadban mintegy 2000-2500 fiatakorú elhelyezése volt biztosítható. Az intézetek megfelelő férőhelyet kínáltak az évente 550-600 főnyi beutalt számára. A javítóintézetek anyagi feltételei a gyermek- és ifjúságvédelem egyéb intézeteihez képest a korábbi évtizedek jelentős ráfordításai következtében még kedvezőnek voltak mondhatók. A gondot a szellemi feltételek aggasztó hiányosságai, a háborús években megtorpant fejlődés okozta. A stagnálás a két világháború között tartósan bizonyult, amely a javítóintézetek tevékenységének elszürküléséhez, hatékonyságuk jelentékeny csökkenéséhez vezetett. A megmerevedő büntetőpolitika miatt háttérbe szorult a kriminálpedagógiai hatások tudatos, szakszerű alkalmazása, ez pedig a javító-nevelés gyakorlatában a represszív elemek felerősödéséhez vezetett. A Bn. és az Fb. progresszív szelleme védelmében a büntetőjogelmélet és a pedagógiatudomány néhány jeles képviselője, - mint a lankadatlan Finkey Ferenc, Veszely Ödön, Nemes Lipót, Vágó Károly és korai haláláig Kármán Elemér - vívtak ádáz utóvédharcokat. Valamennyien féltő aggodalommal fordultak a század első évtizedében még európai hírév javítóintézeteink nevelő hatásának romlása ellen, elemzéseik, javasolataik számos előremutató - ma is elgondolkodtató - megállapítást tartalmaztak.

A szerzők többsége szükségesnek tartotta egy olyan megfigyelő-osztályozó intézet létesítését, amelyben valamennyi beutalt megismerését gondos orvosi, lélektani és pedagógiai vizsgálat elvégzése útján látják el. A gyakorlatias Vágó Károly (az aszói intézet egykori igazgatója) a megfigyelő laboratóriumi vizsgálatot a bírói ítéletet előkészítő szakszerű véleményadásra használná fel (a vizsgálati fogság helyett) és szoros kapcsolatot létesítene a laboratórium és a pedagógus szakemberek kiképzését szolgáló felsőfokú tanintézetek között. Addig is, amíg e központi intézet létrejön - írja Vágó - a kísérleti családot kell az intézeti élet tengelyévé tenni: több hónapon keresztül tartó megfigyelés után készüljön el a beutalt nevelésének prognózisa, a családi életre, a jövő pályára állítása. Vágó abból a sanyarú tapasztalásból indult ki, hogy az alig néhány hétig tartó kísérleti családbeli elhelyezés a családfő számára legfeljebb a bírósági iratok áttanulmányozását és a beutalt munkába helyezését tették lehetővé. A kísérleti családból ezután többnyire az azonos foglalkozásúak kerültek egy családba. [64]

A szerzők abban is egyetértettek, hogy a javítóintézetek specializációja nem kielégítő, a meglévő intézeteket úgy kell kialakítani, hogy egy-egy speciális csoport befogadására és nevelésére legyenek alkalmasak. Veszely Ödön e tárgyban előterjesztett javaslata: a gyógypedagógiai nevelésre szoruló; a pszichopathiások; a nehezen nevelhetők (megrögzöttek, züllöttek, súlyos és komplikáltabb esetek; a 14 éven aluliak; továbbá a 14 éven felüliek más-más intézetbe utalására irányult. [65]

A szakirodalomban a legélénkebb vita a családi nevelés kérdése körül bontakozott ki. Egyesek - mint az ügyvéd Schafer István - a családi nevelés súlyos hiányosságairól tudósított. Több javítóintézetben gyűjtött személyes tapasztalata szerint a törvényben célként fogalmazott "családias légkört" csupán az esztergomi nevelőintézetben közelítették meg, míg másutt a merev barátságtalan bánásmód megghiúsította a családias környezet létesítését. [66] Veszely ennek legfőbb okait a családok nagyságában és a családfők elégtelen felkészültségében találta. Az előbbiekről kifejtette, hogy a családonként 30-50 növendék nem nyújt lehetőséget a nevelő-nevelt közti bizalmi kapcsolat létesítéséhez, a megfelelő egyéniesítéshez. A legcélszerűbbnek a családonként 15-20 tagból, intézményenként pedig a 15-30 ilyen családból álló szervezetet tekintette.

Veszely felismerte, hogy "a javító-nevelés munkája sokkal nehezebb pedagógiai munka, mint a normális nevelése ... hogy ehhez a munkához legfeljebb alapként

elegendő a pedagógiai végzettség ... hogy itt nagyon fontos az eredményesség szempontjából a hivatásszeretet, az odaadás. Ehhez pedig szükséges az alkalmazottak gondtalan megélhetésének biztosítása." Veszely azt is felismerte, hogy "az egész intézet csakis úgy működhetik harmonikusan és hathatósan, ha a nevelőszemélyzet, a felügyelőszemélyzet, valamint az iparos és gazdasági személyzet ugyanazt a célt tartják szem előtt."

Az intézeti nevelés gyakorlati gondjaként merült fel, hogy a családfők - ha mégoly felkészültek is - vajmi keveset tudnak foglalkozni növendékeik jellemképzésével. Emiatt a családfők az elsősorban a munkáltatásra, munkaoktatásra orientált napirendet, követelményrendszert hibáztatták. [67]

A szerzők kiemelték, hogy a javító-nevelés legfontosabb, de kétségtelenül legnehezebb feladata a munkára nevelés. Az irodalom egységes volt abban, hogy a munkának nem szabad büntető jellegűnek lennie, de nem szolgálhatja a növendék munkaerejének kihasználását sem, továbbá nem szabad sablonos, egyoldalú lélekölő tevékenységre sem kárhozatni a fiatalokat. A vizsgált időszakban uralkodó nézet volt, hogy a gyári jellegű munka nem alkalmas mélyebb érdeklődés felkeltésére a fiataloknál, mert a gépies munkát hamar megúnják és helyzetváltoztatásra törekszenek. Így a legcélszerűbb ugyan a kézműipari jellegű munkáltatás, de figyelemmel a kihelyezés utáni főképpen gyáripari elhelyezkedési lehetőségekre, a kézműipar mellett különböző gépek kezelésére is fel kell készíteni a növendékeket.

A 20-as évektől valamennyi intézet jelentős, sokoldalú kézműipari, illetve kertészeti-szőlészeti foglalkoztatásra rendezkedett be. Az aszódi intézetben asztalos-, szabó, cipész és lakatosüzem működött és kocsigyártás folyt és csaknem 140 kat. holdon gazdálkodva folytattak gyümölcs-, dísz- és konyhakertészetet, szőlőművelést, állattartást és tejtermelést. A székesfehérvári intézetben asztalos-, esztergályos-, játék-, kosárfonás, könyvkötő, szabó- és cipészipari foglalkoztatás volt és mintegy 6 kat.holdon folyt kert-, illetve szőlőművelés. A lányok Rákospalotán és Cegléden varrást, kézimunkát, kosárfonást és seprűkötést végeztek, a kerti művelés az előbbieken 7, az utóbbiakban 10 kat. holdon folyt. A vizsgált időszakban egyértelmű elismerés kísérte az aszódi és a székesfehérvári intézetek gazdálkodását.

A növendékek a végzett munkájukért munkajutalomdíjban részesülhettek. Az először 1899-ben szabályozott - a tanúsított szorgalom függvényében adható - 1-től 3 korona havi jutalomdíj összege a vizsgált időszakban jelentősen lecsökkent: a növendéket háromféle jutalomdíjosztályba sorolták, ezek közül az I. díjosztályban havi 72 fillér, a II-ban 38 fillér, a III-ban 24 fillér volt a jutalomdíj összege. A csekély díj mellett a legnagyobb anyagi elismerés esetén is egy esztendő alatt mindössze 8 pengő 64 fillért kaphatott a növendék. [68]

A korábbi évtizedekben bevált gyakorlatnak megfelelően arra törekedtek, hogy a rátermett növendékek ne tanoncként, hanem felszabadult iparossegédként hagyják el az intézetet. A 16-20 éves fiatal ugyanis nem szívesen állt be tanoncsorba, inkább abbahagyta tanult mesterségét. Iparossegéddé azonban csak segédvizsgával válhatott valaki, amelyet csak meghatározott ideig tartó műhelygyakorlat után tettek lehetővé. A javítónevelő-intézet iparüzemében erre módot nyújtottak, a sikeres segédi vizsga letelte után pedig az illetékes iparhatóság mukakönyv váltására alkalmas szaklevelet adott a kihelyezett növendék számára.

A munkaoktatásnak ugyan szűk körben alkalmazott, de jelentős vívmánya volt az ipariskolai oktatás, amelynek végbizonyítványa a segéslevéllel volt egyenértékű. A vizsgált időszakban a 14. életévüket betöltött, 4 elemi iskolai végzettséggel rendelkező növendékek kezdhették meg itt feléjszítésüket. Az oktatás legalább 4 évig tartott, a napi 10 órás oktatási időből 7 órát műhelyben töltöttek. Az elméleti tárgyakból évenként, gyakorlati ismeretekből a negyedik év végén tettek vizsgát.

A vizsgált időszakban ipariskolája csupán 1925-től, főképpen kocsigyártásra berendezkedett aszódi intézetnek volt. Tanoncoktatás a székesfehérvári és a ceglédi intézetekben folyt még, míg a többiben szakoktatást nem végeztek. [69]

A szakirodalom az intézetekben folyó szellemi gondozást kielégítőnek értékelte. A tanköteles korban levőket az elemi népiskolák I-VI. osztályainak, illetve a 3 évig terjedő ismétlőiskolák tananyagainak elsajátítására kötelezhették. Az oktatást a családfő végezte. A munkáltatás és az oktatás a növendékek idejének és erejének javarészét lekötötte, így szabadidő-tevékenységre - mint az önképzőkörök működtetésére, ismeretterjesztő előadásokra stb. - csak munkaszüneti napokon kerülhetett sor.

Különösen Aszódon tettek erőfeszítéseket az intézet életének színesítésére: 1927-től hetenként egy alkalommal oktató, ismeretterjesztő és szórakoztató mozgófénykép-előadásokat indítottak, 1929-ben az igazságügyminiszter engedélyével ún. zenész-családot létesítettek, ahol az arra tehetséggel rendelkezők zenei képzését látták el. A miniszter arra is felhatalmazta az aszódiaikat, hogy belépődíjas hangversenyeket rendezzenek, és a befolyó összegből zenealapot létesítve támogassák a kihelyezett zenésznövendékeket. Az erkölcsi nevelés feladatát a vizsgált időszakban is a lelkészek, illetve egyes vallásos egyesületek tagjai látták el. [70]

A vizsgált időszakban a fiatalkorúak javítónevelése túljutott virágkorán és számos gyakorlati problémával kellett szembenéznie. A fiatalkorúakkal szemben alkalmazott intézkedések gerincének szánt javítóintézetbe a bíróságok (a fiatalkorúak bíróságai is) az elméleti várakozásoknál lényegesen kevesebb beutalásról döntöttek.

Az első világháborúban szerzett "sebeket" a javítóintézetek megfelelő anyagi támogatás híján a következő világégésig nem voltak képesek kiheverni. A tartalmi (pedagógiai) kiürülés elsődleges oka a zártintézetekben kulcsfontosságú "hivatásszerető és odaadó" személyzet kicserélődése olyanokra, kik a megfelelő erkölcsi és anyagi megbecsülés hiánya ellenére vállalták e nehéz munkát. Az új személyek korlátozott szakmai-elméleti befogadókészsége következtében a javítóintézetek többségének légköre rigid, "jellemátalakító" szándékától egyre eltávolodó lett. A beutaltak munkáltatása új módon került a figyelem homlokterébe: a nonprofit jellegű foglalkoztatásnak erőteljes korlátokat állított a költségvetési recesszió. A profit-rendszerű munkavégzés viszont az érdekeltségi viszonyok hatására óhatatlanul a munkáltatást emelte az intézeti hatásrendszer középpontjába. Ipariskolai oktatásra, annak költséges volta miatt szűkös lehetőségek kínálóztak, még a tanoncképzés kiszélesítésére sem álltak rendelkezésre megfelelő eszközök. Egyedül az ún. szellemi gondozást (oktatás, hitoktatás) kísérte megelégedettség.

A gyakorlat számára a rendszer egyszerűen megvalósíhatatlannak bizonyult. Ezt belátva az igazságügyi kormányzat már 1913. augusztusában rendelkezett a rendszer egyszerűsítése felől, amelynek következtében a fogházbüntetés végrehajtása a Borstal-intézet egyszerű szabályozásához közeledett.

Más szervi bajok is jelentkeztek. Míg a Reformatory csak az első bűntények még nagy eséllyel kecsegtető reformálását vállalta fel (és legjobb erőit ide koncentrált) hazai fogház-szisztémánk a visszaesőket is felkarolta. Míg a Reformatory mögött válogatott "tanszemélyzet", korszerű iskolai és szakképzést nyújtó hálózat állt (pl. 29-féle munkát tanítottak be), addig a fenőtt korúakétól éppen leválasztott kis törvényszéki fogházaink maradi dermedtsége csak lassan oldódott, az íróasztalok mögül megálmodott elvek pedig itt szembesültek először a valósággal: a háborúra készülődő ország pénztelenségével. A fiatalkorúak fogház-ügye fellángolásának gyors hamvadásához tehát nem csupán a szabályozás elvi hibái járultak hozzá, hanem legalább ugyanannyira az új szisztémát kiszolgálni képes szakismeretek (az ezzel rendelkező szakappártus) és az anyagi feltételek hiánya. Mindezeket a hinyosságokat természetesen - a felismert társadalmi érdekeknek megfelelően - korrigálni lehetett volna. Hogy

ezen mégsem történtek meg, ebbe éppúgy közrehatottak történelmünk kedvezőtlen fordulatai, mint az a növekvő közöny, amely a büntetés-végrehajtásnak a két világháború között kijutott.

A büntetőeljárásban realizáló 1913. évi VII. törvény a fiatalkorúak bíróságát rendkívül széles hatáskörrel ruházta fel, lehetővé téve az ítélkezés egyéniesítése korlátainak addig nem tapasztalt lebontását. A vizsgált korszak évtizedeiben azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a fiatalkorúak eljárási reformja számos akadályba ütközik. A legszembevetőbb az volt, hogy a bírák nem tudtak élni ítélkezési lehetőségeikkel, eltávolodni a tettől és közeledni az átalakító intézkedés számára felkínálható prospektív, hosszabb tartamú ítéletek kimondása felé. A túlnyomóan rövid tartamú intézkedések pedig alkalmatlanok voltak működésbe hozni a fiatalkorúak morális átalakításának mégoly szerény eszkörendszerét is. A vizsgált időszakban kitűközött az is, hogy a fiatalkorúak bírái a törvényszékek szervezeteiben másodrangúakká sorolódtak vissza a tevékenységüket körülvevő idegenkedés okán. A háborús évek után tömegtámogatása csökkenésével megroppanó patronázs-mozgalom már nem bizonyult olyan lelkes szövetségesnek a fiatalkorúak bírāja számára, mint a korábbi években. Ezek az okok vezettek azután odáig, hogy a törvényhozásnak az a szándéka, miszerint a fiatalkorúak bíróságai a gyermek- és ifjúságvédelem központi szerveivé váljanak, csak szűk korlátok között valósulhatott meg.

III/3 A FIATALKORÚAK BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSA AZ ÖTVENES ÉVEKTŐL NAPJAINKIG (1949-1992)

Hazánkban az ötvenes évek első felének büntetőpolitikai torzulásai még hosszú ideig érzékelhető következményeket keletkeztettek a büntetés-végrehajtásban. Ezek sorában említendő az egyoldalúan biztonság- és termeléscentrikus szemlélet, az elítélteket politikai ellenfélként kezelő bánásmód, a törvényi szintű szabályozás mellőzésével a napi politikai érdekeknek megfelelő szabályozás bevezetése. Az 1957 derekától kialakuló kétarcú büntetőpolitika egyfelől represszív küldetést teljesített a politikai ellenséggel, az osztályidegenekkel szemben, másfelől azonban igyekezett megteremteni a korábbi évek rosszmemóriájú törvénytelen ségeinek és embertelen bánásmódjának kritikájaként a fogva tartás jogi és humán feltételeit.

A fiatalok büntetőjoga nevelő jellegét hangsúlyozó elvek az 1951. és 1954. évi büntető anyagi és -eljárásjogi szabályokban deklarátíve megjelentek ugyan, azonban a büntetőjogi felelősségi rendszer általános szigorítása a fiatalokra is vonatkozott, ezen kívül a végrehajtás tárgyi és személyi-szakmai feltételeiben bekövetkező jelentős visszaesés pedig még a korábbi évtizedekben is kedvezőtlenebb helyzet kialakulását, a represszív elemek erősödését, a pedagógiai tartalom csökkenését eredményezte.

Miközben a II. Vilgháború után a nyugati társadalmakban megindult a hagyományos értékrend és intézményrendszer megújítása, hazánkban a korábbi rend teljes tagadásával gyökeres fordulatra kényszerültünk. A 40-es évek végére a magyar büntetőpolitika számára követendő mintaként szolgáló már paranoiddá torzult sztálini büntetőpolitika ideológiai háttérében az osztályharc fokozatos éleződésének, illetve a proletárdiktatúra hatalomgyakorlásának a többséggel szembehelyezkedő kisebbség elnyomásával járó tantételei álltak. Az átpolitizált büntetéstan új tartalma a represszív prevenció lett. A magyar büntetés-végrehajtás - a szovjet modell híu követőjeként - miközben tudathasadásos módon a külföld számára is vonzó elveket (szocialista humanizmus érvényesítése, az elítéltek nevelése, társadalmilag hasznos munkáltatása stb.) deklarált, a valóságban az osztályharc egyik előretolt bástyájaként a "szocializmus" építésével szembeforduló kisebbség megleckéztetését végezte el. E politikai feladat ellátása nélkülöhetővé tette a korábban kialakított, mégoly szerény szakmai hagyományok továbbépítését. Erre már azért sem lett volna mód, mert a fordulat évétől teljesen kicserélt személyi állomány nem előképzettség és

szakmai rátermettség, hanem főképpen politikai megbízhatóság kritériuma alapján verbuválódott.

Az ötvenes évek első felének büntetőpolitikai torzulásai jelentős, még hosszú ideig érzékelhető következményeket keletkeztettek a büntetés-végrehajtásban. Ezek során említendő az egyoldalúan biztonság- és termeléscentrikus szemlélet, a durva, az elítélteket politikai ellenfélként kezelő bánásmód, a törvényi szintű szabályozás mellőzésével a voluntarista, a napi politikai érdekeknek megfelelő szabályozás bevezetése.

A sztálini hatalmi struktúra a büntetőpolitika válsága 1955 végén mutatkozott meg először, az azzal való szakításra azonban az 1956. októberében kirobbant népi elégedetlenség kényszerítette a hatalom új képviselőit. Az MSZMP 1957. júniusi országos értekezletén meghirdetett büntetőpolitikai törekvések lényegében a lenini büntetőpolitika téziseit idézték fel. E jellegzetesen kétarcú büntetőpolitika egyfelől az osztályidegenekkel és a politikai ellenfelekkel szembeni könyörtelenséget, másfelől azonban a "dolgozó osztályhelyzetű" bűnelkövetőkkel szemben jóvális, segítő-nevelő szándékot juttatta kifejezésre. Ez utóbbi vonása kétségtelenül magán viselte a népi forradalmak optimizmusát, de képviselte azt a naív dogmát is, amely a bűnelkövetők többségét a kapitalista múlt és környezet áldozatának tekintette és éppen ezért a büntetés céljául a megtévedt, elkallódott dolgozóknak az új típusúnak szánt társadalom építésébe való bekapcsolását tűzte.

A magyar büntetés-végrehajtás az 50-es évek második felében hűségesen szolgált a Janus-arcú büntetőpolitikát: fellépésében, rendelkezéseiben represszív politikai küldetést teljesített a politikai ellenséggel, az osztályidegenekkel szemben (egészen 1963-ig), emellett azonban igyekezett megteremteni - a korábbi évek rosszízű törvénytelenségeinek és embertelen bánásmódjának kritikájaként is - a fogva tartás jogi és human feltételeit.

1957. derekától az állami büntetőpolitika igényének megfelelően a büntetés-végrehajtásban előtérbe került az elítéltek nevelésének elvi hangsúlyozása. A nevelés szervezeti-gyakorlati feltételeinek kialakítása csak a következő évtizedben kezdődött el.

A 60-as évek elején meginduló kriminológiai, szociológiai és pszichológiai kutatások egyik kiemelt területe a fiatlakori bűnzés okainak, feltételeinek és az ellene kiépítendő eszközöknek vizsgálata volt. Az ekkor felpetzdült problémáiban megerősítést nyert a fiatalok számára a büntetéstől való büntetőjogi felelősségre

vonásának, valamint különleges büntetőjogi elbírálásának elve (1961. évi Btk.). Ez utóbbit az igazságszolgáltatás egész folyamatán végigvonuló nevelő jellegű befolyásolás intézményeinek megteremtési szándéka vezette.

A kriminológiai kutatások - hazai szakirodalmunkban azóta is egyedülálló módon - megkísérelték a fiatalkorúak büntetésvégrehajtási folyamatainak, a büntető-intézet valóságos viszonyainak feltárását, ennek alapján a reszocializáció, rehabilitáció fontosabb kritériumait kriminálpedagógiai programba foglalni.

E programnak, mint elméleti hipotézisnek lényege, hogy a fiatalorúak büntetőintézetei elvileg alkalmassá tehetők az egészséges nevelési helyzet megteremtésére, a fiatalkorúak erkölcsi személyiségének átrendezésére, átnevelésükre.

A program célkitűzése: hogy a kriminálpedagógiai eljárás rendezze át az elítéltek egész személyiségstruktúráját, számolja fel bűnözést igazoló nézetrendszerüket és a fiatalkorúak erkölcsi személyiségének átalakítása útján formálja ki társadalmi követelményeket támogató indítékrendszerüket. A program kiemelve a fiatalkorúak perspektívát nyújtó szakképzését, az érzelmi- és a közösségi nevelésnek az életkori sajátosságokra tekintő különös fontosságát.

Követelményként fogalmazta meg, hogy a büntetőintézetek életrendjét a szabad élet modelljéhez kell közelíteni, valamint azt is, hogy az intézet nevelési rendszerét hatékony szociálpolitikai intézkedésrendszerrel kell kiegészíteni.

A program jelentős hatást gyakorolt az 1966. évi büntetésvégrehajtási szabályozásra (21. sz. tvr.). Az elítéltek átnevelését céltételező jogszabály a létező szocializmusnak abban a derűs szakaszában született, amikor a pedagógia lehetőségeinek misztifikálása párosult a büntető hatalmát szélesítő törekvéseivel. Az átnevelés ideológia meghirdetésétől kezdve a gyakorlati megvalósítás nehézségeibe ütközött.

A szabadságvesztés végrehajtásának az a módja, ahogy a fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezéseket a felnőtt korúakra vonatkozó szabályozásból vezették le, nehezítette a fiatalkorúak intézeti profilja sajátosságának, másságának kidolgozását. Az 1966-os szabályozás így, az alapos elvi előkészítés ellenére sem volt alkalmas a fiatal- és felnőttkorú büntetés-végrehajtás megfelelő, a gyakorlat számára is iránytadó különválasztására. Ez a hiányosság azután oda vezetett, hogy a fiatalkorúak intézetének formai jegyekben kifejeződő különállásával megelégedve, nem indultak meg a fiatalkorúak sajátos kezelésével kapcsolatos módszertani próbálkozások, kísérletek.

A fiatalkorúak tipizálásában, csoportképzésükben a nevelési szempontok helyett egyre inkább a termelési és biztonsági érdekek léptek. Míg az iskolai oktatás a fiatalkorúak büntetőintézete egyik legeredményesebb szektoraként volt jellemezhető, a szakmai képzés feltételeinek kialakítása már jelentős nehézségekbe ütközött: a vállalati rendszerű munkáltatás általánossá válásával az intézet érdekeltsége a kooperáló vállalatokkal való zavartalan együttműködést helyezte előtérbe, így a szak-, illetve betanítottmunkás-képzés profilját és kereteit csaknem teljesen e vállalatok szűkös igényei és szükségletei diktálták.

Mind a közösségi, mind az egyéni nevelési módszerek kidolgozatlanságának, sajátos feltételek melletti alkalmazásának hiányosságai, alapjaiban kérdőjelezték meg a fiatalkorúak reeducálásának megvalósíthatóságát. A közösségi nevelésnek, a fogva tartottak tervezett öntevékenysége kibontakozásának kudarca a neveltek együttműködési készségének hiányával és ezzel szoros összefüggésben a közöttük spontán kialakult érdek-, szimpátia- és rangcsoportok dominanciájával magyarázható. A spontán, informális csoportok léte igényelte volna a zártintézeti viszonyok gondos elemzését, feltártását. Ennek elmaradása következtében a fiatalkorúak intim belvilága "fekete dobozként" működött, amelynek történéseiről az intézetek személyzete már csak következményei felől ismerkedett meg. Csupán a 70-es évek közepén vált elismerhetővé, hogy az intézeti hatások nem mechanikusan érvényesülnek a bentlakók nevelésére, hanem ez attól is függ, hogy a neveltek mennyiben érdekeltek e hatások befogadására.

A zártintézeteinkben a 60-as évek végétől növekvő létszám, bonyolult szervezési feladataival óhatatlanul háttérbe szorította a végrehajtás elsődleges céljaként megjelölt pedagógiai hatások érvényesítését és előtérbe kerültek az intézetek működését veszélyeztető hatások csökkentésére irányuló problémamegelőző és problémakezelő másodlagos célok.

Az átnevelés korlátainak elismerésére a zártintézet tényleges hatásrendszerének feltárása a szakirodalom a 70-es évektől vállalkozott. A kényszernevelés ellentmondásait bemutató, a reszocializációt megkérdőjelező tanulmányok főképpen az intézeti tartózkodás átnevelésre alkalmatlan rövid tartamát, a kriminálpedagógiai módszerek kidolgozatlanságát, a szakszemélyzet professzionális felkészültségének hiányosságait, a szabadságelvonással járó személyiségkárosodásokat emelték ki.

A fiatalok átnevelésének kriminálpedagógiai programja

A kriminológiai kutatások megélénkülése a 60-as évek elejétől elősegítette a bűnözés okainak, az ellene alkalmazott eszközöknek mélyebb, társadalmi összefüggéseket is vizsgáló feltárását. A kutatások különös buzgalommal fordultak a fiatalok bűnözés és megelőzés felé, hiszen a II. Világháború után született és a 60-as években büntetőjogilag relevánssá váló generáció bűnözési jelenségei már a létező szocializmus ellentmondásainak talajában gyökereztek és tették kényszerűen elfogadhatóvá a büntetőpolitika formálói számára is eme ellentmondások elemzését.

A fiatalok bűnözés jelenségeinek szociológiai és kriminológiai feltártásában számos, nagyszabású, máig ható monográfia, tanulmány készült el. [71] A kriminológiai kutatások továbbmentek minden addigi hazai kutatás területén, amikor nem elégedtek meg a fiatalok bűnözés kialakulásának, folyamatának elemzésével, hanem ezekre az ismeretekre építve megkísérelték a fiatalok bünelkövetők reszocializálásának, rehabilitálásának fontosabb kritériumait tézisekbe foglalni. E vizsgálódások mentén hazai szakirodalmunkban azóta is egyedülálló mélységű, alaposágú kutatások történtek a fiatalok büntetés-végrehajtási folyamatának valóságos viszonyairól, a büntető-intézet hatásrendszeréről. A kriminológiai felismerések büntetés-végrehajtási konzekvenciáinak levonására, a fiatalok zártintézeti kezelésének természetére nézve a 60-as évek első felében Szabó András és Molnár József munkássága volt meghatározó jelentőségű. [72]

A fiatalok bűnözővé válásának mechanizmusáról Szabó András meggyőzően érvel. Álláspontja szerint a fiatalok bűnözésben kifejezésre jut, hogy a társadalmi alkalmazkodás kialakítására hivatott nevelési helyzet abnormálisan alakult, vagy pedig bizonyos ponton felbomlott, ami a magatartáshibák kialakulásán keresztül megteremtette a bűnözővé válás szubjektív feltételeit. [73] E felismerésből kiindulva hangsúlyozza, hogy a szabadságkorlátozó intézkedéseket úgy kell megszervezni, hogy azok az abnormálisan alakult, vagy felbomlott nevelési helyzetet korrigálják, pótolják, vagy kiegészítsék. "A szabadságkorlátozó intézkedéseknek tehát mint büntetőjogi büntetéseknek: pedagógiai büntetéseknek kell lenniük. Ezeknek funkciója: a társadalmi alkalmazkodás kialakításához, vagy a helytelen társadalmi alkalmazkodás korrigálásához szükséges körülmények (nevelési helyzet) megteremtése." [74]

A hibás, abnormális nevelési helyzet alakítja ki a fiatalok társadalmi alkalmazkodása képességének és készségének hibás formáit, a szerző szóhasználata szerint "hibás viszonyulási struktúráját", amely korrigálása nem lehet más módon végbe, mint új, egészséges nevelési helyzet feltételei között. [75] Végül soron a szerző arra a következtetésre jut, hogy "a büntetéssel való nevelés alapjaiban a pedagógia általános elvei és módszerei szerint kell, hogy lefolyjon. A pedagógia általános szabályai szerint kialakított nevelési helyzet megteremtése után az állami kényszer a pedagógiai kényszer formáját ölti magára." [76]

Szabó András következetesen használja fel a kriminológia kutatásoknak azt a felismerését, miszerint a fiatalkori bűnelkövetés nem a pszichés mechanizmus valaminek kriminális sajátossága, hanem az erkölcsi tudat defektusa. A nevelésnek tehát - nézete szerint - az erkölcsi személyiséget kell átrendeznie, ez a nevelési folyamat azonban nem elégedhet meg egyes tudattartalmak korrekciójával, hanem az egész személyiség korrekciójára, reedukációra, átnevelésre van szükség. [77]

A szerző kiemeli, hogy a büntetés-végrehajtás nevelő eljárása pedagógiai eljárás ugyan, de sajátos viszonyok között és sajátos gyermekanyaggal dolgozó, egy megelőző nevelés káros eredményeit leépítő és ugyanakkor pozitív programot is végrehajtó pedagógia: kriminálpedagógia. [78] A szerző kifejti, hogy a kriminálpedagógiai eljárásoknak át kell rendezniük az elítéltek egész indítékrendszerét, tehát fel kell számolniuk a bűnözést igazoló nézetrendszert és az erkölcsi személyiség átalakítása útján ki kell alakítani a társadalmi követelményeket támogató indítékrendszert. Mindezt úgy kell lefolytatni, hogy a büntetőintézetek életrenjéből folyó követelményrendszerhez való kényszeralkalmazkodástól kell eljuttatni az elítéltet a társadalom követelményeihez való alkalmazkodásig. [79]

Szabó András a 60-as évek első felében írott munkáiban tehát elméletileg arra a következtetésre jut, hogy a zártintézeti kényszernevelés képes betölteni a preventív magatartás-determináció funkcióját, a fiatalok börtönében végzett kutatásai során azonban eljut annak felismeréséig is, hogy a kriminálpedagógiával szembeni elvárásoknak súlyosan ellentmondásos helyzetben és megvalósítási nehézség mellett kellene teljesülnie, éppen ezért a büntetőintézeti életrend (hatásrendszer) gondos pedagógiai megszervezésére, számos feltétel biztosítására van szükség.

- A büntetőintézetekben folyó nevelés kiemelten fontos, szerves részének tekinti a munkára nevelést, amelynek feladata nem egyszerűen a munkára szoktatás, hanem a társadalmi munkamegosztásba való, konkrét perspektívát nyújtó szakképzett munkássá képzés. Kiemeli, hogy a szakképzésnek lehetőleg kapcsolódnia kell konkrét termelőüzemekhez, amelyek a patronázs-kapcsolat útján biztosítják a szabadulás utáni elhelyezkedést.
- Szükségesnek tartja, hogy a társadalomba való visszavezetésnek konkrét intézkedések formájában már a büntetőintézetekben meg kell kezdődnie. A pozitív emberi kapcsolatrendszer kiépítése, a munkamegosztás rendjébe való betagozás nem mehet végbe sikeresen, ha az intézet nevelési rendszerét nem egészíti ki hatékony szociálpolitikai intézkedésrendszer.
- Különösen a fiatalok nevelésében tekinti alapvetőnek, hogy az antiszociális érzelmi és indulati fűtöttséget pusztán intellektuális neveléssel és erkölcsi intelmekkel nem lehet levezetni, hanem nagy súlyt kell helyezni az érzelmi nevelésre (familiáris hatások, művészi-élményszerző rendezvények, pozitív nevelő-nevelt kapcsolatok, stb.). [80]

A szerző megkísérli a zártintézeti nevelés általános módszertani követelményeit is megfogalmazni.

- Makarenkó hatását tükrözi az a megállapítása, miszerint a büntetőintézeti nevelés közvetlen tárgya a közösség és az egyes embernek közösségi kapcsolatrendszere. Elismeri, hogy a nevelő egyéni követelését megsokszorozhatja a közösség iránti szolidaritás és lojalitás, a közösségi felelősség felkeltése és begyakorlása útján lehetséges. Ez pedig szükségessé teszi az elítéltek öntevékeny szervezeteinek szélesebb körű bevezetését és nagyobb mozgékonyágát.
- Különös hangsúlyt helyez a végrehajtás egyéniesítésére, aminek - nézete szerint - járható útja a homogén csoportok kialakítása és az ezekhez igazodó nevelőmunka stílusa.
- A zártintézet belső ellentmondásainak oldását, pedagógiai légkörének javítását igénylő módszertani követelményként fogalmazza meg, hogy a büntetőintézetek életrendjét a szabad élet viszonyainak modelljéhez kell közelíteni.

Szabó András, aki kriminálpedagógiai programját az 1966-os büntetés-végrehajtási kodifikációs munkálatok során fogalmazta meg, nem mulasztotta el felhívni a figyelmet arra, hogy a program kereténél szolgálhat egy jogi szabályozásnak, de a konkrét nevelési rendszer egyes formáit, a nevelési eljárások egyes típusait empirikusan, kísérletsorozattal kell kidolgozni, továbbá, hogy a nevelőmunka sikere a büntetőintézeti nevelők szakképzettségén áll vagy bukik. [81]

Molnár József 1963-ban nyilvánosságra hozott terjedelmes tanulmánya a javítóintézet személyiségformáló hatását elemzi. A Szabó Andráséhoz hasonló kiindulópontot vallja, amikor azt írja, hogy "a javítóintézeti nevelés a nevelőintézkedések között a legspeciálisabb forma, amely ... különleges körülmények között, a személyi szabadság korlátozása keretében megy végbe ... és amely az általános pedagógiai elvek alkalmazása számára nyújt szigorúan biztosított kereteket, mindezt abban a reményben, hogy a csonkulási-kiegészülési folyamat végén a pedagógiai hatás eredményeként vissza lehet vezetni a fiatakorút a becsületes életbe". [82] Álláspontja szerint a javítóintézeti nevelés feladata megszüntetni azokat a ható tényezőket, amelyek a konkrét esetben bűncselekmények előidézésére szolgáltak. Ilyen tényezők a bűncselekményeket elkövető személy közvetlen környezetéhez, illetve az elkövető személyiségéhez kapcsolódnak. A javító-nevelésnek természetéből fakadóan elsősorban a személyiségre ható - a szerző nézete szerint az értelmi, érzelmi, indulati élet megváltoztatásával járó, az egész személyiséget érintő - nevelést kell ellátni. [83]

] Nem tagadja azonban, hogy a szabad életbe való beépülés folyamata, sikere, a javítóintézetek tevékenységétől meglehetősen független külső tényezőktől is függ.

Az aszódi javítóintézetben végzett vizsgálatait alapján megállapítja, hogy az intézetben folytatott kriminálpedagógiai ráhatás középpontjában a munkára nevelés áll, amely nem csupán a szabadulás utáni élethez szükséges szakképzettség megszerzését biztosítja, hanem a legjobb alapot szolgáltatja a növendékek sikerélményének, önbizalmuk visszaszerzésének, ezzel pozitív változásuk potenciális bekövetkezését segíti elő. [84]

A szerző is kiemeli a közösségi nevelés személyiségformáló hatásának a javítóintézeti nevelésben betölthető jelentős szerepét, egyúttal azonban felhívja a figyelmet annak a kényszerfeltételek közötti speciális alkalmazási lehetőségeire és ellentmondásaira. [85]

Mindkét szerző rámutat a büntetőintézeti életrend különleges körülményeire, az itt végzendő pedagógiai munka nehézségeire. A vizsgálatok megállapították a bűnözést igazoló nézetrendszernek olyan jelenségeit, mint a szenvedés mítosza, a bűnöző "karrier" tisztelete, az erőszaknak és a merészségnek a kultusza. Nem került el a szerzők figyelmét a fiatalkorúak érzelmi sivársága, a magasabb rendű érzelmek hiánya, a pozitív életeszmények elutasítása. Szabó András különös figyelmet fordított a büntetőintézeti szubkultúra jelenségére, amellyel, mint ténnyel a pedagógiai eljárásoknak számolniuk kell. A kényszernevelés körülményei között kialakuló spontán, intim közösségek a fiatalkorúaknak nehezen felderíthető érdekközösségeit jelentik, amelyekben kialakuló durva erőszakosság és titkos terror súlyos veszélyt jelenthet és amelyek felszámolása komoly, körütekintő nevelőmunkát igényel. [86]

Összegezve, a szerzők kriminálpedagógiai programjuk megfogalmazásához a honi kutatások úttörőjeként a 60-as évek első felében vizsgálatokat folytattak a büntetőintézetek belső élete valóságos viszonyainak feltárása érdekében. E vizsgálódások eredményeként levonható elméleti hipotézis lényege, hogy a fiatalkorúak büntetőintézetei elvileg alkalmassá tehetők az egészséges nevelési helyzet megteremtésére, a fiatalkorúak erkölcsi személyiségének átrendezésére, átnevelésére.

A szerzők korabeli felfogása, elméleti hipotézise az átnevelésről természetesen nem lehetett mentes attól a pedagógiai optimizmustól, amely a 60-as évek még reményteljes gazdasági-politikai konszolidációjából táplálkozott. A szocialista pedagógia lehetőségeinek misztifikálása, az abban való hit, hogy az állam jószándékú, erőteljes beavatkozása képes megteremteni a büntetőintézetek kedvező pedagógiai légkörének tárgyi feltételeit és professzionális szakembergárdáját, ebben az időszakban a szerzők által is járható útnak, legalábbis a megfelelő kiindulóalpnak volt tekinthető. Vizsgálataik nyomán azonban már megfogalmazódtak a büntetőintézetek "apedagógikus" vonásai is, amelyekre a büntetés-végrehajtás elméletének és gyakorlatának nagy figyelmet kellett volna fordítani.

A 70-es évek közepétől megindult kodifikációs munkálatok során nyilvánvalóvá vált, hogy a büntetőpolitika irányítói átütő reformokra nem, csupán az állami intézmények működőképességének fenntartása érdekében, kiigazításokra vállalkoznak.

Az akkor hatályos büntetés-végrehajtási jogszabály az 1979. 11. számú tvr. (Bv. Kódex) előkészítésében hiányolható a 66-os szabályozás tapasztalatainak

elméleti általánosítása, a szakterület tudományos művelésének elmaradása. Ennek ellenére a rendezés pozitívumaként emelhető ki az átnevelési cél elhagyása, a végrehajtás feladatának reálisabb meghatározása, a büntetőintézet integrált hatásrendszerére törekvés, jogtechnikailag az átfogó kódex-szerű szabályozás. A rendezésnek a gyakorlatban kiütköző általános negatívuma a végrehajtás bonyolult háromszintű, inkoherens szabályanyaga. Az előkészítés során a fiatalorúak büntetés-végrehajtásának szeparáltabb szabályozása fel sem vetődött, hiányoztak a különleges kezelés sajátosságait feltáró hiteles kutatások, kísérletek.

A 80-as évek első felében a szabadságvesztésre ítélt fiatalok fogva tartott létszám váratlan, tartós, dinamikus emelkedése, az ezzel arányos költségvetési támogatás fejlesztés elmaradása a fogva tartás humán feltételeinek romlását eredményezte. Egyidejűleg a növekvő gazdasági krízis az elítélt-munkáltatás fokozódó nehézségeit, a fiatalorúak szabadulás utáni beilleszkedési feltételeinek rosszabbodását indukálta. A foglalkoztatási kényszer és a gazdaságossági szempontok prioritása tovább szűkítette a nevelő-jellegű, a fiatalok elhelyezkedési perspektíváit javító munkavégzést. A létszámnövekedés a személyes tér beszűkülésével, az elítéltek agresszivitásának fokozódásával, a nevelő-nevelt folyamatos, személyes kontaktusának megszakadásához vezetett. A javítóintézeti nevelés a 80-as években a fiatalok büntetési rendszerének legvitatottabb intézményévé vált, amelyet egyfelől erőteljes történeti-pedagógiai hagyomány és az átnevelési ideológia naív pedagógiai optimizmusa támogatott, másfelől azonban a szabályozás akut hiányosságaiból, valamint a zártintézeti kényszernevelés súlyos, megoldatlan ellentmondásaiból torló funkcionális problémák jellemeztek. A hatályos szabályozás nem oldotta fel a javítóintézeti nevelés és az előzetes letartóztatás, valamint a szabadságvesztés-büntetés közötti ellentmondást, az intézkedés határozatlan tartamából fakadó elvi és gyakorlati problémákat. Mindezek következményeként tapasztalható a bíróságok felfordulása, a jogi és pedagógiai irodalom élesedő, kritikai szembefordulása. Az állami- és társadalmi szervek közreműködése a fiatalok szabadságvesztés-végrehajtásában hagyományosan szélesebb a felnőtteknél. Rendszeres és módszeres bekapcsolódásuk formái máig sem kidolgozottak. Ugyanakkor érzékelhetővé vált, hogy a 80-as években - a korábbi évtizedekhez képest - valamelyes csökkent, erőtlenedett e szervek támogató aktivitása.

Az 1966. évi 21. számú törvényerejű rendelet (Bv. Tvr.) a szabadságvesztés végrehajtásának általános céljaként az átnevelést tűzte ki. Ezzel kapcsolatosan a

miniszteri indoklás kiemelte, hogy a szabadságvesztés végrehajtás alatt az elítéltet úgy kell formálni, hogy szabadulása, vagyis az intézeti ráhatás megszűnése után törvénytisztelő állampolgárrá válják, az átnevelési folyamat eredményeként személyisége átalakuljon. [87] A törvényhozás tehát - nem csupán a fiatalorúak vonatkozásában - a végrehajtás elvi céljának meghatározásához elfogadta és a büntetés-végrehajtási szervek szakmai feladatává tette a kriminálpedagógiai programban kidolgozott átnevelési célt.

Alaprendelkezései között - a fiatakorúak életkori sajátosságaira és nevelhetőségük nagyobb lehetőségeire tekintettel - kiemelte, hogy "különös gondot kell fordítani a fiatakorú erkölcsi nevelésére, valamint oktatására". E szabályban a fiatakorúakra vonatkozó korábbi szabályozáshoz viszonyítva újdonság az erkölcsi nevelés fontosságának kihangsúlyozása, amely annak a felismerésnek jogi megerősítését volt hivatva ellátni, miszerint a kényszernevelés kényszereléme alkalmas ugyan a magatartás formálására, ez azonban nem elegendő, mert az indítékrendszer változatlan marad, a magatartás csak külső formájában válik normaszzerűvé. Az erkölcsi nevelés képes csak szilárdra tenni a magatartás-determinációt, mert a tudat- és személyiségformálás teljessé tételével segít átépíteni a viselkedés egész indítékrendszerét. Az erkölcsi nevelésnek, mint a kriminálpedagógiai program elvi magjának - a felnőttkorúakétól eltérően - a fiatakorúakhoz való felvétele jelzi a törvényhozónak a végrehajtással szembeni különleges elvárását.

A Tvr. a Btk. 97. § (2) bekezdésében foglaltakat megismételve mondta ki, hogy "a fiatakorúak szabadságvesztését külön ... javítóintézetben kell végrehajtani". E követelményt, amelyet az 1908-as Bn. alapozott meg, több mint félévszázados, viszontagságos elhelyezési és áthelyezési korszak után, 1963-tól sikerült a tököli fiatakorúak büntetés-végrehajtási intézetének létesítésével teljesíteni. [88]

A fiatakorú elítélteknek a Tököl község melletti előzőleg internálótáborba való áttelepítése az 1963-as amnesztiát követően, a tábor felszámolása után történt. A korábban honvédségi gépkocsitelep célját szolgáló kiterjedt területen számos földszintes raktárépület tette lehetővé az 1963. júliusában ideszállított fiatakorúak elhelyezését. A kezdetben 71 főt (63 fiú, 8 lány) befogadó intézet létszáma a következő években gyorsan emelkedett, 1966. márciusában már elérte a 370 főt. A növekvő létszám a raktárépületeknek gyorsütemű lakókörekké átalakítását tette sürgetővé. Az igénytelen, földszintes pavilonok (ún. csurmák) egyenként 100-120 fiatakorú elhelyezését tették lehetővé, 12-16 fős zárkahelyiségekben. A zárkák a folyosók felé sűrű dróthálós voltak lezárva, így a zárkák belvilága a folyosóról áttekinthető volt.

A fiatalokorúakkal két nevelő és néhány, a munkáltatásukat irányító szakember érkezett. Az általános iskolai oktatás és a költségvetési jellegű munkáltatás feltételeit 1964. elejére teremtették meg. [89]

A Szabályzat egyik előremutató rendelkezése a fiatalokorú elítéltek befogadás utáni megfigyelésének és megismerésének intézményesítéséhez fűződik. Az egy hónapig tartó megfigyelés célja az egyéni nevelés tervezésének megalapozása, illetve a megfelelő csoportba helyezés előkészítése volt. A megfigyelési idő alatt előírták a fiatalokorú egészségügyi, munkaalkalmassági- és személyiségvizsgálatát, egyúttal felkészítették az intézeti életre.

A megismeréshez felhasználhatók voltak a büntetőeljárás során készült dokumentumok, mint az ítéletkiadmány, a környezettanulmány, valamint egyéb szakértői vélemények és jellemzések, meghallgatható volt a fiatalokorú törvényes képviselője, vagy gondozója. A megfigyelést pszichológusok bevonásával tette szakszerűbbé az intézet. 1974-ben - elsőként a büntetés-végrehajtásban - pszichológiai laboratórium létesült a fiatalokorúak intézetében.

A megfigyelési szakasz beiktatásával lehetőség nyílt az elítéltek módszeres megismerésére, a tipizálásukhoz, csoportképzésükhöz megfelelő, tudományos jellegű ismeretanyag felhalmozására. Mindez azonban a gyakorlatban számos akadályba ütközött. Így pl. a fiatalokorú előéletéhez fűződő iratanyagok többsége nem érkezett meg, a környezettanulmányok jórészt hiányosak, sablonosak voltak. [90] Nehézséget okozott az is, hogy a megfigyelés eredményeinek rendszerbe foglalása, összefüggéseinek értékelése nem kapott megfelelő inspirációt. [91] A fiatalokorúak csoportképzésében egyre inkább az intézet termelési és biztonsági érdekei léptek előtérbe. A vállalati rendszerű termelés növekvő munkaerőigénye és sokszínű profilja a fiatalokorúak csoportba sorolásának uralkodó kritériumává a végzendő munkához igazodó fizikai és szellemi alkalmasságot tette. A termelési érdekű csoportképzés és gyakori átcsoportosítás csaknem lehetetlenné tette az egyéni nevelési programok következetes végrehajtását. Ez oda vezetett, hogy a programok (tervek) formálissá váltak, csupán az előírt adminisztráció követelményét elégítették ki.

Éltrevalóbbnak bizonyult országos parancsnoki parancsban létrehozott ún. korrekciós csoport, amelynek célja a sérült személyiségű elítéltek elkülönítése, sajátos kezelése volt. E fiatalokorúak a megfigyelési időszak után az orvos, a nevelő és pszichológus javaslata alapján kerültek külön részlegbe. A sérült személyiségű, vagy súlyos beilleszkedési problémákkal küszködő fiatalokorúak

kezelésének elvi-módszertani irányítását pszichológus végezte, a csoport meghatározott napirend szerint tevékenykedett. A pszichológus egyéni, csoport- és családterápiát vezetett, amelybe alkalmanként az utógondozó is bekapcsolódott. [92]

A Bv. Tvr. fenntartotta a fiatalkorúak általános- és középiskolai oktatásával kapcsolatosan korábban kialakított normákat. Kötelezővé tette a fiatalkorú általános iskolai oktatását, ha az még nem rendelkezett a nyolc osztálynak megfelelő képzettséggel.

Az iskolai oktatás a fiatalkorúak büntetőintézete hatásrendszerének egyik legeredményesebb szektoraként jellemezhető. Egy 1977. elején az intézet pszichológiai laboratóriuma által 200 fiatalkorú elítélttel végzett vizsgálat megerősítette azt a feltevést, hogy az iskolai munka nem csupán a fiatalkorúak ismeretszintjét emeli, hanem az oktatás és a nevelés elválaszthatatlansága folytán személyiségfejlesztő hatása is van. A vizsgálat - többek között - kimutatta, hogy az iskolai képzés olyan tulajdonságokat erősít, mint a tárgyyszerűbb, logikusabb gondolkodás, az érzelmi-indulati élet erőteljesebb kontrollja, az önmaga és mások megismerésére és megértésére törekvés, fokozott feladatorientált teljesítményre való képesség stb. [93]

A fiatalkorú elítéltek munkáltatásáról a Bv. Tvr. általános érvénnyel mondta ki: "a munkáltatás célja, hogy ... nagyüzemi ipari vagy mezőgazdasági termelőmunkával való foglalkoztatás által elősegítse

- az elítélt átnevelését,
- testi és szellemi erejének fenntartását,
- szakmai gyakorlottság megszerzésével a társadalomba beilleszkedést."

A fiatalkorúak nevelése a szocialista pedagógiának abból az elvi tételéből indult ki, hogy a nevelési eljárások alanya és közege nem közvetlenül az egyén, hanem a közösség.

A makarencói iskola tanítása szerint a nevelő a követelményeket az egész közösséggel szemben támasztja és egyidejűleg gondoskodik arról, hogy a közösség legértettebb tagjai (az "aktíva") e követelményeket elsajátítsák és megerősítve közvetítsék a közösség többi tagja felé. [94] A közösségi nevelésnek e segítői a tisztségviselők kiválasztása, felkészítése különös gondot igényelt (Szabályzat 358. §). A tisztségviselőknek fontos szerepe volt a fiatalkorú elítélt

közösségek öntevékenységeinek terepén. Az öntevékeny szervezetek feladata volt, hogy a parancsnok által engedélyezett szakköröket, valamint kulturális és sportrendezvényeket szervezzenek.

Az 1966. előtti szabályozás önkormányzati illúzióinak és a makarenkói modell korlátozott megvalósíthatóságának nyomát viselte, hogy a vizsgált időszakban a fiatalkorúak öntevékenysége a szabályozásban is, de főként a gyakorlatban már csak szűk körben érvényesült. A fiatalkorúak intézete pedagógiai légkörének felületes ismerete is arra engedett következtetni, hogy a közösségi nevelésnek, az elítéltek pozitív irányú öntevékenysége kibontakozásának nyilvánvaló kudarca a fiatalkorúak együttműködési készségeinek hinyával és ezzel szoros összefüggésben az intézeti élet hivatalos közösségeinek felszíne alatt spontán kialakult érdek-, szimpátia- és rangcsoportok dominanciájával magyarázható. A fiatalorúak intézete a közösségi nevelés kudarcát a 60-as és 70-es években mechanikusan a makarenkói modell kudarcának tulajdonította, anélkül, hogy néhány agilis nevelő kivételével - kísérleteket tett volna a modell elemeinek alkalmazására. Az aktív kinevelése, a közös, vonzó cél és követelményrendszer kidolgozása, az integrált és respektábilis nevelőtestület létrehozása, de főképpen a fiatalkorú elítéltekkel való együttműködési és partnerkapcsolatokra törekvés, a nevelő-nevelt érzelmi-értelmi nexusának megteremtése egyfelől a nevelők professzionális felkészültségét, másfelől az intézet biztonságát, fegyelmét preferáló és ezzel az elítéltekkel szembeni bizalmatlanságot hagyományosan tápláló szemlélet gyökeres változtatását igényelte volna.

Az intézetbe beutalt fiatalkorúak létszámának fokozatos emelkedése a vizsgált időszakban általános jelenség volt, de különösen felgyorsult a 70-es évek elején. Míg 1969-ben 368 fő, 1970-ben 410, 1971-ben 540, 1972-ben pedig már 612 fő volt a fiatalkorúak létszáma. [95] A növekvő létszám nem csupán elhelyezési gondokat indukált, hanem minőségileg új feladatok elé állította az intézet biztonságában és a nyereségorientált mukáltatásban érdekelt intézeti vezetést. A jelentékeny duzzadt intézeti létszám bonyolult szervezési feladataival óhatatlanul háttérbe szorította a végrehajtás elsődleges céljaként megjelölt pedagógiai hatások érvényesítését és előtérbe kerültek az intézet effektív működését veszélyeztető problémamegelőző és problémakezelő másodlagos célok.

A megnövekedett létszám elhelyezését, egyben a lakókörletek kultúraltabbá tételét szolgálták az 1971-73 között épített épületek, amelyekben mintegy 700 férőhelyet létesítettek. Egy-egy zárkában tíz férőhelyet biztosítottak, mert úgy

vélték, hogy az ún. "elsődleges közösségek", így a lakóközösségek létszámát célszerű 7-10 főben meghatározni. Természetesen a 70-es évek elején fel sem merült az egyedi elhelyezés gondolata (ennek kivitelezése finansziális okokból sem lett volna lehetséges).

A fiatalorúak életkori adottságaikból fakadó társulási készségük felismerése és felhasználása nevelésükben mind a makarenkói, mind az aichorni pedagógia egyik legfontosabb eleme. Míg azonban e pedagógiában a tudatosan szervezett és ellenőrzött közösség valóban képes megsokszorozni a nevelőhatásokat, addig a hagyományos börtön merev függőségi és bizalmatlansági viszonyai táptalajt nyújtanak a fiatakorúak ellenőrizhetetlen, spontán csoportosulásainak, amelyekben a régi viszonyulási struktúra, indítékrendszer és magatartási minták jóformán érintetlenül továbbélhetnek.

A spontán, informális csoportok léte rendkívül bonyolult és nehezen áttekinthető viszonyrendszert alakított ki a fiatakorúak intézetében, amely igényelte volna a viszonyok gondos elemzését, feltárását és megelőzését. A börtönártalmaknak, köztük a börtöntársadalom szociológiai, szociálpszichológiai vizsgálatának a 60-as, 70-es években tapasztalt elmaradása következtében a fiatakorúak alcsoportjainak intim belvilága "fekete dobozként" működött, amelynek történéseiről az intézet személyzete már csupán következményei felől ismerkedhetett meg. [96]

A fiatakorúak egyéni nevelése a vizsgált korszakban, a szocialista pedagógia elvi megközelítése szerint fokozza, mintegy betetőzi a közösségi nevelés eredményességét, ezért a közösségre és az egyénre egyszerre, párhuzamosan kell hatni. [97]

A nevelők létszámának növelése, szakmai műveltségük fokozása a 70-es években fokozatosan javította a fogva tartás humán feltételeit, a nevelők azonban csak ritkán válhattak modellté fiatakorúak számára, mert szerepük főként fegyelmező-szoktató jellegű volt idejük jelentős részét pedig a kötelezően elvégzendő adminisztrációs tevékenység kötötte le. A fiatakorúak magatartásának pedagógiailag megalapozott értékelését jórészt a mechanikusan alkalmazott fegyelmezés helyettesítette.

Miként a közösségi, úgy az egyéni nevelési módszerek kidolgozatlanságának, a sajátos feltételek melletti alkalmazásának hiányosságai alapjaiban kérdőjelezték

meg a fiatalok redukálásának megvalósíthatóságát. Csúpan a 70-es évek közepén vált elismerhetővé, hogy az intézeti hatások nem mechanikusan érvényesülnek a bentlakók nevelésére, hanem ez attól is függ, hogy a neveltek mennyiben érdekeltek e hatások befogadására. Az érdekeltség fokozását alapvetően kétféle módon lehetett volna elérni. Egyrészt a nevelő-nevelt együttműködését elősegítő érzelmi nevelési hatások bekapcsolása útján, másrészt a végrehajtási rendszer progresszívitásának biztosításával. Az érzelmi nevelés talajának kialakításához az intézeti légkörnek - a fenőttkorú intézetekéhez hasonló - autokratizmusa nem kedvezett. [98] A végrehajtási rendszer progresszívitásának intézményesítését pedig a vizsgált időszakban szemléleti akadályok gátolták.

Az átnevelés korlátainak felismerése a 70-es években

A 70-es évek első felétől a szabadságvesztésről és végrehajtásáról készített kriminológiai tanulmányok már korántsem mutatkoztak olyan bizakodónak e büntetési nemet illetően, mint a korábbi évtizedekben. Nem csúpan a Btk-t érték támadások "börtöncentrikussága" miatt, hanem a büntetés-végrehajtás feltételeit, körülményeit és hatékonyságát is. Ez utóbbi témakörben végzett, honi viszonylatban úttörő jellegű kutatások a szabadságvesztés végrehajtásában mutakozó káros, kedvezőtlen hatásokat is kimutatták. Ugyanebben az időben jelentek meg a pedagógiai irodalomban a zárt nevelőintézetek reszocializációs hatását megkérdőjelező tanulmányok is.

A fiatalok átnevelését gátló tényezők között Vígh József, a 70-es évek elején írott egyik tanulmányában az intézet zsúfoltságát, a megfelelő munkalehetőségek hiányát, az egyéniesíthető kriminálpedagógiai módszerek kidolgozatlanságát, főképpen pedig a szabadságvesztések rövid időtartamát emelte ki. A szerző kimutatta, hogy a fiataloknak mintegy 40 %-át 1 éven aluli szabadságvesztésre ítélik, vagyis csak néhány hónapot töltenek az intézetben, további 45 %-uk szabadságvesztése 1-3 év, ennek is túlnyomó többsége 1-2 év közötti. Szkeptikusan állapítja meg, hogy 14-16 év nevelési hibáit ilyen rövid idő alatt a legjobb módszerekkel sem lehet korrigálni. [99]

A büntetiskiszabás és az átnevelési cél ellentmondását a szerző idézett tanulmányában a javítóintézeti nevelés és a szabadságvesztés-büntetés összevetése kapcsán érintette. Kifogásolta, hogy míg határozott, jelentős hányadban rövid tartamú szabadságvesztésre ítélik a súlyosabb bűncselekményt

elkövetőket és a visszaesőket, addig ezzel szemben, relatíve határozatlan, középtartamú javítóintézeti nevelésre a társadalomra kevésbé veszélyes fiatalkorúakat. Ez pedig a megfelelő nevelési helyzet kialakítását, végső soron a büntetés-végrehajtás speciális preventív hatékonyságát veszélyezteti. [100] Álláspontja szerint a határozatlan hosszabb tartamú szabadságvesztés alkalmazása éppen azokkal az elkövetőkkel szemben látszik célravezetőnek, akiknél az egyéb büntetések nem vezettek eredményre, vagy konok bűnözői tulajdonságokkal rendelkeznek. [101]

A szerző tanulmányában kétségtelenül a szabadságelvonással járó szankciók végrehajtásának legérzékenyebb pontjaira tapintott. A túlnyomórészt rövid tartamú szabadságvesztések alkalmazása - amelyeket a bíróság hagyományos, proporcionális büntetéskiszabási gyakorlata alapján és a redukált büntetési tételek korlátai között hozott meg - nem készítette a fiatalkorúak intézetét pedagógiai hatásrendszerének továbbfejlesztésére. Az intézet ugyanis az átnevelésnek, a kriminálpedagógiai program megvalósításának objektív akadályaként tekintett a rövid fogvatartási időre. Ennek az oknak is tulajdonítható, hogy a gyakorlat számára az átnevelésnek, mint végrehajtási célnak realizálhatósága eleve megkérdőjeleződött.

A szabadságvesztés, illetve a javítóintézeti nevelés alkalmazásának a szerző által érintett, mindmáig háborítatlan súlyos ellentmondását maguk a javítóintézeti beutaltak "oldják fel" azzal, hogy szökésük idején elkövetett újabb bűncselekmény elkövetésével "váltják ki" határozott, de rövidebb tartamú szabadságvesztés-büntetésüket.

A fiatalkorúak szabadulás utáni beilleszkedését vizsgáló Vigh József és Gönczöl Katalin 1972-ben leszögezték, hogy a reszocializáció nem valósítható meg maradéktalanul a büntetés végrehajtása során, hanem két, egymástól elkülöníthető szakaszban: a büntetés tartama alatt a társadalmi beilleszkedés szubjektív feltételeit, míg a szabadulás után az objektív feltételeket kell megteremteni, ez utóbbi az utógondozás feladata. [102] A szabadulás utáni objektív, környezeti viszonyok hatásának, különösen pedig a beilleszkedési nehézségeknek reális feltárásával kezdődött meg a büntetőintézetekhez fűződő túlzott illúziók és elvárások feladása.

Vig József és Tauber István 1976-ban megjelent közös tanulmányukban kiemelték, hogy "a speciális prevenció érvényesülésének vizsgálata nem szűkíthető le csupán a büntetésnek az elítéltekre gyakorolt hatására, hanem ezzel párhuzamosan és komplex módon vizsgálni kell a büntetőjog, a büntető eljárás, a büntetés-végrehajtás, de általában a büntető felelősségre vonás egész

rendszerének a hatékonyságát is." [103] A visszesés multifaktorális jellegét hangsúlyozó vizsgálat arra mutatott rá, hogy az elítéltek szubjektív beilleszkedési szándéka nem nyújt elegendő biztosítékot a szabadulás utáni negatív hatások kivédésére. A vizsgálat azonban azt is érzékeltette, hogy már a beilleszkedési szándék büntetőintézetben belüli kialakulásának számos, nehezen feloldható akadálya van. A szerzők sommás értékelése szerint "börtöneink még ma is sok tekintetben a proporcionális represszív büntetés színterei, noha a kedvező arányeltolódás a hatékony kriminálpedagógiai eszközök irányába folyamatban van" [104] A tanulmány végkövetkeztetéseként megfogalmazódott a szabadságvesztés ultima retioként való alkalmazásának, a szabadságvesztés kiszabása és végrehajtása fokozottabb egyéniesítésének igénye. [105]

A jelzett időszakban Gödöny József is arra hívta fel a figyelmet, hogy a büntetés-végrehajtás hatékonyságát számos probléma és ellentmondás csökkenti. Az Országos Kriminológiai és Kriminálisztikai Intézet kutatásaira hivatkozva figyelmeztet, hogy a szabadságvesztés általában, de különösen ha az hosszantartó, vagy ismételt, gyorsan lazítja, majd megszünteti az elítélt társadalmi kapcsolatait, tehát csökkenti a reszocializálás, a társadalomra visszavezetés kedvező feltételeit. De problémákat említ a szabadságvesztés alatti munkáltatás és nevelés arányaiban, módszereiben, a munkáltatás viszonylag szűk lehetőségében, amely a munkával való nevelés hatékonyságát csökkenti. [106]

A szabadságvesztésből szabadultak beilleszkedését több éven át vizsgáló Tavassy Tibor fejtette ki először elemző részletességgel a szabadságvesztés-büntetést kísérő kedvezőtlen káros hatásokat. 1978-ban megjelent tanulmányában azt igyekszik igazolni, hogy a letöltött büntetések szaporodásával egyre jobban csökken a szabadulók társadalmi adaptációjának esélye, így a visszaesőknél a törvényi fékek további gyengülése következik be, ez pedig esetükben a szabadságvesztés-büntetés eredménytelenségéhez vezet. [107]

Vizsgálódásai nem elsősorban a visszaesőkre, hanem a - témánk szempontjából lényegesebb - elsőbűntényesekre terjed ki. A szerző a szabadságvesztéssel járó negatív hatásokat az alábbiak szerint csoportosítja:

- a) a munka társadalmi rendjéből kiesés,
- b) anyagi hátrányok,
- c) személyi kapcsolatok károsodása,
- d) az önálló életviteli képesség csökkenése,
- e) az életmód megváltozásának negatív hatásai,
- f) a társadalomellenes életszemlélet hatásának érvényesülése,

- g) a családot terhelő hátrányok,
- h) a társadalomba visszailleszkedés nehézségei.

A felsorolásból az önálló egzisztenciával, kiterjedt kapcsolatrendszerrel, saját eltartású családdal még túlnyomó többségében nem rendelkező fiatalok számára főképpen a szerzőnek azok a megállapításai vonatkoznak, amelyek a szabadságvesztés negatív következményeként az önálló életviteli képesség csökkenését, a társadalomellenes életszemlélet megerősödését és a stigmatizáció következményeként növekvő visszailleszkedési nehézségeket jellemzik.

Tavassy kifejti, hogy az elítélt akarati tevékenysége tekintetében teljes passzivitásra kényszerül, hiszen a büntetőintézet életének minden részletében szabályozott rendje szinte teljességgel lehetetlenné teszi, hogy bármely kérdésben önállóan döntsön. Ez a helyzet, vagyis a mérlegelés, a döntés, az akarati tevékenység huzamosabb ideig tartó hiánya maradandó károsodást eredményezhet, amely a szabadulás utáni problémák megoldásának alkalmatlanságában ütközhet ki. [108] A szerző is érzékeli a büntetőintézeti szubkultúra felől fenyegető, nem jelentéktelen veszélyt. A kontágium-hatás, a bűnözői életmódba beilleszkedett elítélttársak bűnözést igazoló nézetrendszerének romboló hatása sajnálatosan jó táptalajra talál az olyan elítéltek körében, akiknek társadalmi adaptációja megingott a bűnelkövetés kapcsán. [109]

Tavassy a szabadult elítélt stigmatizáltságának következményeit egyaránt tekinti objektív és szubjektív eredetűeknek. A beilleszkedés objektív akadály a szabadult önértékelésének csökkenése. [110]

A szerző úgy sommázza véleményét, hogy "a hagyományos rendszerű szabadságvesztés-büntetés jelenlegi végrehajtási rendszerében ... a járulékos következmények az elítéltek egy részénél olyan negatív változásokat idéznek elő, amelyek többnyire felülmúlják a büntetés elméletileg feltételezett (és nem mindig realizálódó) pozitív hatását." [111] Megoldásként az alternatív intézkedések szélesítését és szakirodalmunkban első ízben a szabadságvesztés-büntetés nyílt végrehajtási formáját ajánlja bevezetni. Ez utóbbi jellegét a szabad életben történő munkavégzés, a családi kapcsolatok fenntartásához szükséges megfelelő lehetőségek biztosítása adná meg. [112]

A fentiekben felsorolt negatív hatások különösen érvényesülnek azoknál a fiataloknál, akik fejlődésüknek ún. "második kritikus periódusában" vannak,

vagyis amikor olyan mélyen vésődnek be az érzelmi-indulati hatások, mint az első hat évben, az "első kritikus periódusban" - hangsúlyozza Murányi-Kovács Endréné egy, a zárt nevelőintézetekről 1977-ben végzett kutatása nyomán írott tanulmányában. [113] Vizsgálati adatai szerint a növendékek 80-90 %-a nem visszafordíthatatlanul antiszociális személyiség, amikor bekerül az intézetbe. Ott azonban "döntési felelősségük feladására, dependenciára, konformizmusra, infantilis fantáziálgatásra szocializálódnak, s ebben a helyzetben válnak fokozatosan egymás modelljévé. Az erősebb ösztönzőstruktúrájú, domináns, esetenként már valóban antiszociális csoporttagokat az alacsony önértékelésű neurotikusok követik, mert a domináns fiatalok rendkívüli idulatokkal, erős szankcionáló hatalommal rendelkeznek." [114] A szerző kiemeli a stigmatizálódás ("minősítés") fenyegetését, amelyet nehezen elkerülhető folyamatnak tart a zárt nevelőintézetekben. A zárt intézetbe utalás ugyanis tartalmazza a társadalmilag deviánsnak minősítést, ennek hatására azután az egyén önmagát is deviánsnak tekinti, a "deviáns identitás" rögzülése pedig újabb törvénysértések elkövetésének indítéka lehet. A szerző keserűen állapítja meg, hogy "a zárt intézeti nevelés kifejezetten antipedagógikus helyzet, ... amely nem alkalmas a reszocializációra." [115] Megoldási javaslatok középpontjában az egységes típusú zárt nevelőintézetek helyett a törvényszegő fiatalok egymástól eltérő személyiségstruktúrájának és reszocializálásuk prognózisának, valamint módszereinek különbözőségeit figyelembe vevő - több típusú, a nyitottság és zártság fokozataival rendelkező nevelőintézeti hálózat kialakításának igénye áll. Véleménye szerint az egyik fokozatból a másikba átkerülés vonzó perspektívát és motivációt kínál a fiatakorúnak, aki így önmaga sorsáért vállal felelősséget. A zárt fokozatból a nyitott felé való előrehaladás - írja a szerző - azért is jelentős, mert a növendék minősítés még intézeti nevelődése során gyökeresen és kinyilvánítottan megváltozhat. [116] Javaslatok között kiemeli, hogy a munka reszocializáló hatása csak meghatározott feltételek között érvényesül, így nem lehet a zárt részlegben sem az egyhangú, nehéz vagy piszkos munkával kialakítani a fiatalorúakban a munkaöröm, a teljesítménymotiváció kezdeteit. Döntő lépésnek tartaná, ha minél több fiatal külső munkahelyen dolgozna és olyan szakmát tanulna, ami később megfelelő életszínvonal eléréséhez segítené, a zárt intézeteken belül pedig a modern technológiát alkalmazó érdekes, sikereket nyújtó foglalkozások szervezése lenne célszerű. [117]

A hosszabb tartamú szabadságvesztés hatásáról a fiatakorúak büntetőintézetét jól ismerő Garami Lajos fentebb már idézett tanulmányában meglehetősen megállaapításokat rögzít. Vizsgálatai szerint minél hosszabb a büntetés tartama,

annál súlyosabb környezeti konfliktusba kerülnek az elítéltek. E konfliktusuk abból adódik, hogy egyidejűleg kell alkalmazkodniuk az intézet formális (hivatalos) és informális normarendszeréhez. A többnyire sikertelen kétféle alkalmazkodás következtében indukálódó inadekvát agresszív feszültségek általában antiszociális irányban törnek ki. A szerző számos, belső ellentmondást elemezve eljut addig a felismerésig, miszerint az intézet diszfunkcionális produktumra is alkalmas, nevezetesen az elítéltek egy rétegére erőteljes kriminalizációs hatást gyakorol. [118]

Áttekintve a vizsgált időszak kriminálpedagógiai irodalmát, arra a megállapításra juthatunk, hogy az általános nevelélméleti elveknek és módszereknek mechanikus alkalmazásától a szerzők többsége nem tudott elszakadni, holott a zárt büntetőintézetek nyilvánvalóan sajátos miliője ezt megkövetelte. A büntetés-végrehajtási pedagógia fejlődésének ebben szakaszában magán viselte a naív pedagógiai optimizmus jegyeit. Azon a helyeselhető felfogáson túl, hogy nem szabad lemondani akár a legreménytelenebb elítéltről sem, fenntartás nélkül képviselte azt a nézetet, hogy a zártintézeti kényszerkörülmények kedvező feltételeket teremtenek az elítéltek személyiségének átalakítására. [119]

E szakirodalom másik szembetűnő hiányossága az volt, hogy a fiatalkorú fogvatartottakkal szemben alkalmazandó sajátos elvek és módszerek külföldi kísérleteiről, beválásáról alig tudósított, egyáltalán a fiatalkorúak nevelésének kérdéskörét marginálisan kezelte.

A büntetőintézet tényleges hatásrendszerének feltáratlansága, az átnevelés sajátos pedagógiai módszertanának kezdetlegessége, ilyenformán a szakszemélyzet professzionális fekészültségének hiányosságai eleve megkérdőjelezték a fiatalkorúak személyiségformálásához fűződő törvényhozói szándék gyakorlati megvalósíthatóságát.

A 80-as évek végén, a 90-es évek elején elmélyül a "gondoskodó államszocializmus" modelljének válsága, egyidejűleg az európai jogállamiság erősödő hatása érvényesül. A felpetzdülő hazai szakirodalom a honi fejlődés és a valóságos viszonyokból kiindulva uralkodóan a tettarányos büntetés elvének alárendelt individualizációt vallja. Általánosan elfogadottá válik az a nézet is, amely szerint az önkorlátozó büntetőhatalom nem tűzheti ki reális céljául az antiszociális személyiség átrendezését a személyi szabadságtól való megfosztottság körülményei között.

A 90-es évek elején kibontakozó büntetés-végrehajtási reformhangulat korábban nem tapasztalt mozgásba lendítette a büntetés-végrehajtási jog művelését. Az elemzések kimutatták, hogy a fogva tartottak jogi helyzetének, a fogva tartás reáliáinak korszerű, európai léptékű modellezése hazánkban még hosszú távú programot kínál.

A fiatalorúak szabadságvesztésének végrehajtásában az ítélkezési gyakorlat enyhülésével bekövetkező jelentős létszámcsökkenést a szervi hibákkal küszködő fiatalorúak intézete már nem képes előnyös feltételek kialakítására fordítani. Az intézetben évtizedek alatt feltorlódott, megoldatlan problémákat növelte a haszonelvű munkáltatásra épített foglalkoztatási rendszer összeomlása. A kialakult helyzet megváltoztatása jelentős, átfogó reformot tesz szükségessé.

A javítóintézeti nevelés körül felélénkülő vita jelzi, hogy e jogkövetkezményt nem csupán pedagógiai-tartalmi, de akuttá váló jogi-igazságossági problémák egyaránt terhelik. Ezek különösen a személyi szabadságot korlátozó intézkedéseknek a nemzetközi normákhoz igazítása időszakában válnak nyilvánvalóvá. A javítóintézeti nevelésre beutalt fiatalorú indokolatlanul hátrányos jogi helyzetbe kerülése ma már megkérdőjelezi e szankció relatíve határozatlan tartamú kényszerintézkedésként való fenntarthatóságát.

Összegezve: a hazai fiatalorúak büntetés-végrehajtásának fentiekben ismertetett, részletezéstől mentes fejlesztési vázlata érzékeltetni kívánja az e téren való elmaradásunk nagyságrendjét. A regionális igazságügyi intézethálózat kiépítése, az új, korszerű felfogású központi intézet kialakítása feltehetően hosszabb távú, jelentős gazdasági erőforrásokat igénylő elképzelésnek bizonyul. Megítélésünk szerint a fiatalorú bűnelkövetők mentésének, társadalomba visszavezetésének programja az általunk áttekintett időszakban soha nem kapta meg a jelentőségének megfelelő szellemi és anyagi támogatást. Ezért változatlanul aktuálisnak tekintjük Balogh Jenőnek a századfordulón írt sorait: "Míg a felnőtt elítéltek megjavítása terén még a legjobb lelkűeket is elhagyja a remény, addig az elbukott fiatalorúak felemelésének munkáját, legyen az bár megvalósíthatatlan eszmény, csüggedés nélkül végeznünk kell, mint a humanizmus parancsolta kötelességet. Ha azonban a dolgot mélyebben megvizsgáljuk, szemünkbe ötlük, hogy ez az emberbaráti tevékenység fiatalorúak ezreit menti meg a tisztességes munkának, közülük is százakat megóv attól, hogy ellenünk büntetettek kövessenek el, egyúttal az államot azoktól az óriási költségektől, amelyeket a büntető eljárás lefolytatása, a börtönök fenntartása ma hazánkban okoznak. Eszerint a fiatalorúak megmentése olyan gazdasági cél is, melyet a társadalom értelmes részének szem előtt kell tartaniok." [120]

*A fiatalok büntetés-végrehajtása
(1979-1992)*

A 70-es évek közepétől a gazdasági és politikai berendezkedésben a már korábban jelenlévő válságjelek elmélyültek és a tartós válságkezelésre kényszerült politikai, állami szerveket a működőképesség, a társadalmi egyensúly fenntartása érdekében fokozott erőfeszítésekre indították. Ez időszakban nyilvánvalóvá vált, hogy az államhatalom már egyetlen szférában sem képes átütő reformokra, ezért csak olyan kiigazításokra vállalkozik, amelyek a működés folytonosságát, vagy annak látszatát segítik elő.

A létező szocializmus, mint önamagát apologetizáló zárt rendszer, még a részleges reformokkal szemben is bizalmatlanságot tanúsított. A tartósan bizonyuló válságkezelés kísérő jelenségeként megjelenő értékválság a kitűzött célok és az elérésükhöz intézményesített eszközök közötti vákumot, a társadalom dezintegrálódását, az állampolgár, a család, stb. identitás-értékeinek válságát eredményezte. [121]

Az értékválság következtében a társadalomban elburjánzó deviáns tendenciáknak leginkább kitett áldozatai a gyermek- és fiatalok, akiknek kiszolgáltatottsága vitathatatlan és akinek társadalomellenes magatartása jól tükrözi a társadalom hibáit, belső ellentmondásait. A 70-es évek második felétől a társadalmi beilleszkedési zavarok kutatása mentén végzett felmérések a veszélyeztetett gyermekek és fiatalok számának riasztó növekedéséről tudósítottak. Következésképpen a 80-as évek közepére a fiatalok bűnözés rendkívüli aktivizálódása volt regisztrálható. [122]

A büntetőpolitika formálói számára is egyértelművé és világossá vált, hogy a növekvő bűnözés a létező szocializmus mélyülő ellentmondásait tükrözi, hogy az állami büntetőhatalom mindehatóságának korlátai a bűnözés ellen mozgósítható eszközök csekély hatékonysága miatt egyre kézzelfoghatóbbak. A 80-as évek végére - a rendszerváltozással felgyorsított folyamatok mellett - az európai jogállamiság eszméáramlatának hatása érvényesült, amelynek következményeként erősödött az a felismerés, miszerint a büntetőjog funkciója nem a társadalmi folyamatok befolyásolása, hanem a társadalmi értékek és normák védelme.

A büntető hatalom társadalmunkban betöltött szerepéről, korlátainak felismeréséről, az európai jogállamiság elveinek térhódításáról ír összefoglalóan Gönczöl Katalin. [123] Elemzésében kimutatja, hogy hazánkban a II. világháború után a politikai rendszer hagyományos túlsúlya, a negatív

szabadságjogok hiánya miatt az állam büntető hatalmi igényének dominanciája érvénysült. Ezt az állapotot a 60-as években meghaladva kétsíkú fejlődés volt felismerhető: egyfelől az államhatalom óvatos önkorlátozása valósult meg a tetтарыыos bűnfelelősség érvényesítésében, másfelől a büntetőhatalom kiterjesztett értelmezése a tettes-büntetőjog tendenciáit erősítette, ezen belül jelenik meg a tettes átnevelésének, gyógyításának igénye. A 70-es évektől kezdve a bűnügyi szakirodalmat megosztó, a 80-as évek második felében különösen élesedő vita az elkövető személy szükségletein, vagy potenciális veszélyességén alapuló felelősségrevonás alkalmazásának, valamint a proporcionális, igazságos, megtorló büntetés elvének képviselői között folyt. [124]

A 80-as évek végének hazai társadalmi-politikai változásai a "gondoskodó államszocializmus" modelljének csődjével és egyidejűleg az európai jogállamiság eszméjéhez dominánsan kapcsolódó klasszikus büntetőjog pozícióinak erősödésével jártak. Az Európához való közeledés, jogállamiság megvalósítása iránti törekvés a civilizált, humánus büntetőpolitika kialakításának igényét állította az elméleti vizsgálódások homlokterébe, ezen belül a büntetési rendszer célszerű átalakítását, a korábbi monolitikus hatalmi struktúra és koncepció börtöncentrikus szemléletének megszüntetését kívánta elsőgíteni. [125]

A rendszerváltozás felerősítette a büntetés-végrehajtási szakirodalom kritikai hangvételét, amelynek oka a korábbi, kötelezően apologetizáló stílus feladásában, börtönviszonyainknak az európai normák szerinti megmértetésében, a börtönügy megoldatlan kérdéseinek - elsősorban a szakmai közvélemény felé történő - nyíltabb közvetítésében keresendő.

E kritikai irodalom előfutáraként tekinthetünk Földvári József 1987-ben megjelenő monográfiájában a szabadságvesztés végrehajtásának anomáliáiról írottakra. A szerző művében kiemeli, hogy a szabadságvesztés világszerte sokat veszített a szankciórendszerben korábban elfoglalt jelentős pozíciójából, csökkent a hatékonyságába vetett bizalom. A büntetés-végrehajtás kriminálpolitikai követelményeiről szólva kifejti, hogy a végrehajtás humán tendenciáinak erősítése a fejlődés velejárója, amely azonban nem öncél, hanem az elítéltek társadalomba beilleszkedését segíti elő. Felhívja a figyelmet arra, hogy a klasszikus börtön bánásmód-beidegzettségét sehol sem sikerült máról holnapra felszámolni, hogy a korszerűsítés egyik "titka" a szakemberek professzionális felkészültségében rejlik. [126]

A közvéleményhez is fordul a széles látókörű Lukács Tibor, 1987-ben kiadott művében. A klasszikus börtön torz hagyományainak megismertetéséért és

meghaladásáért tollat ragadó szerző az átmenet nehézségeiről, a börtönártalmaknak a hazai irodalmunkban még jórészt feltáratlan következményeiről, a végrehajtás emberi tényezőiről és a társadalommal való szükségszerűen kiépítendő kapcsolatáról szól. [127]

A fiatalok szabadságvesztés-büntetésének végrehajtása

A 70-es évek közepétől a büntetés-végrehajtási szervezet irányítói számára is nyilvánvalóvá vált, hogy az elítéltek átnevelésére irányuló cél az állami "túlvállalásnak" olyan produktuma, amelyhez a még mindig kötelező szakmai optimizmuson túl alig állnak rendelkezésre megfelelő eszközök és módszerek. A lehetőségek és feltételek reális számbavétele a magyar börtönügyben 1976-tól kezdődött el. Az ekkor kidolgozott fejlesztési koncepció átfogóan és a korábbiaktól eltérően a valóságból kiindulva megállapította, hogy "a szabadságvesztés végrehajtása alatt nem törekedhetünk az elítéltek személyiségének teljes átalakítására ... a fő feladat, hogy személyiségük bizonyos vonásait korrigáljuk". [128] Míg azonban a végrehajtás céljának ésszerű redukciója megkezdődött, a szervezet a végrehajtás tárgyi és személyi feltételeinek lassú romlása mellett a kriminálpedagógiai program gondolkörét életképesnek tekintve, általános feladatként a nevelési eljárások, módszerek javítását tűzte ki.

A kodifikációs előkészületek során számos konstruktív javaslat is elhangzott, amelyek azonban a jogszabályelőkészítés folyamatában a "szűkmarkúság" és a "szűklátókörűség" áldozatául estek. Ezek közül kiemelésre érdemesek azok, amelyeknek helyénvalóságát a gyakorlat már akkor is, azóta is igazolta. Megfogalmazódott az az igény is, miszerint az intézet feladatává kell tenni a fiatalok személyiségét, nevelési szükségleteit, az intézetben tanúsított magtartását figyelembe vevő csoportok kialakítását. Elvi jelentőségű az a javaslat, amely a fiatalok intézetének rendjét az elítéltek különleges kezelési-nevelési szükségleteire tekintettel a felnőttkorúakétól eklatánsabban különválasztva alakítaná ki. [129]

A javaslatok a nevelési hatásrendszer javítása érdekében felvetették a középiskolai oktatás szélesítését a tanulmányok megkezdésének lehetővé tételével, az oktatási formáknak a korábbinál több munkaidő-kedvezményrel preferálását, a betanított- és szakmunkásképzésnek az ágazati minisztérium feladatként való meghatározását. [130] Megfogalmazódott a fiatalok

életkori sajátosságaihoz és érdeklődésükhöz igazodó, alternatív művelődési és szabadidő programok (különösen sportprogramok), valamint az intézet és a külvilág közötti interakció szélesítésének igénye, ez utóbbi a fiatalok kimenőjének, csoportok intézeten kívüli látogatásainak gondolataként. [131]

A kodifikációs előkészítés hiányosságaként szembeötlő, hogy az intézeti szubkultúra természetének, az elítéltekkel való együttműködés lehetőségeinek feltárása elmaradt. Ugyanígy nem történtek erőfeszítések a végrehajtás progresszívításának, az érdekeltségi rendszer kidolgozásának, a fiatalok sajátos jogi helyzetének kimunkálására.

A kritikus állapotú büntetés-végrehajtás tartós válságkezelésre berendezkedésének elméleti megalapozottságát nyújtották a 80-as évek első felében kidolgozott fejlesztési koncepciók. A büntetés-végrehajtási nevelés- (1983) és -munkáltatás fejlesztési koncepciója (1986) a reális helyzetfeltárássra irányuló, a szűkös anyagi és szellemi erőforrások felhasználási prioritásait meghatározó hosszútávú programtervezete volt. [132]

A nevelés-fejlesztési koncepció a súlyosbodó külső és belső feltételek között kísérelte meg a büntetőintézetek formális hatásrendszerének nevelési tartalmát, integráltságát javítani, míg a munkáltatás-fejlesztés koncepciójának feladata volt az elítéltek munkavégzése gazdaságossági és bv. szakmai céljait recesszív környezetben is összehangolni, a munkáltatás működőképességét fenntartani.

1986. évet követően a fiatalkori bűnözés intenzitása - átmeneti csökkenése után - újból meredeken emelkedni kezdett, ennek ellenére a végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt fiatalok számában és arányában 1990-ig folyamatos csökkenés regisztrálható.

Fiatalkorú bűnelkövetők

Év	Száma	Aránya az azonos korú népesség százalékában	Gyakorisága 10000 azonos korú lakosra számítva
1987.	9887	1,6	168,0
1988.	8667	1,4	146,4
1989.	9661	1,5	154,8
1990.	12848	1,9	191,6

***A végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt fiatalok megoszlása
(1987-1990)***

Év	Összesen	A büntetés időtartama szerint				
		6 hó vagy kevesebb	6 hó - 1 év	1-3 év	3-5 év	5 év felett
1987.	1312	213	402	619	53	25
1988.	1027	181	330	483	26	7
1989.	873	188	265	385	27	8
1990.	820	107	244	414	38	17

A 80-as évek közepétől tehát - mint az a fenti táblázatokból kitűnik - a növekvő bűnözés ellenére a bíróságok ítélezési gyakorlatának enyhülése tapasztalható. E folyamat - amely ezidő szerint még nehezen értékelhető - nem csupán a végrehajtandó szabadságvesztések kiszabásának csökkenésével, de a büntetési tartam némi általános rövidülésével jellemezhető. Az ítélezési gyakorlat enyhülése mindenesetre az évtized végére látványosan lecsökkentette a fiatalok intézetének létszámát. [133]

Év	1988.	1989.	1990.	1991.
Fiatalkorú létszám	817	556	439	510

E létszámcsökkenésből fakadó előnyök kihasználására a szervei hibákkal küszködő végrehajtás már alkalmatlannak bizonyult, nyilvánvalóvá vált, hogy a fiatalok szabadságvesztésének végrehajtása gyökeres reformra szorul.

A politikai váltás időszakában az addig jórészt a társadalmi nyilvánosság elől elzárt büntetés-végrehajtás a médiák kedvelt és gyakran látogatott területévé vált. A fiatalok intézetében feltorlódott, évtizedes, megoldatlan ellentmondásokat különösen az intézeti szubkultúra nehezen kezelhető brutalitását, a haszonelvű mukáltatásnak a felnőttekétől semmiben nem különböző rendszerét, a fiatalokkal szemben alkalmazott bánásmód militáns rigorózusát a közvélemény elé táró médiák felgyorsították a problémák megoldására, a kiútkeresésre irányuló törekvéseket.

A fiatalok új szerű végrehajtási koncepciójának kidolgozását kényszeríti ki azonban az is, hogy a fiatalok foglalkoztatásában uralkodó helyet elfoglaló vállalati rendszerű munkáltatás a megváltozott gazdasági feltételek között összeomlott. [134]

A javítóintézeti nevelés végrehajtása

A javítóintézeti nevelést az 1979-es büntetés-végrehajtási kodifikáció során a törvényhozó felvette a Bv. Kódexbe, ezáltal hazánkban eme intézkedés végrehajtása első ízben került törvényi szintű szabályozásra. A szabályozás így - a fiatalok szabadságvesztés-büntetése végrehajtásához hasonló módon - háromszintűre duzzadt és meglehetősen bonyolulttá vált. A különböző szintű szabályozás végrehajtási nehézségeit fokozza, hogy alsóbb szinten a 6/1980. OM. sz. rendelet (OMr.) egy 1969-ben kibocsátott Rendtartás (1984/1969. MM sz. utasítás) egészíti ki. A különböző időszakban készült szabályok szemléleti ellentmondása nem kevés gondot okoz a gyakorlatban.

A hatályos szabályozásban a javítóintézeti nevelés hagyományos funkciója a fiatalok bűnözői életútjának megszakítása a káros hatású környezetből való kiemeléssel és zárt intézeti, kényszerrel is biztosított nevelési program végrehajtása. A Bv. Kódex alaprendelkezései között a javítóintézeti nevelés végrehajtása feladatának meghatározásakor az intézkedés nevelő jellegére helyezi a hangsúlyt.

A Bv. Kódex általánosan rendelkezik a beutaltak nemek szerinti, életkori, egészségügyi és nevelési szempontok szerinti elkülönítéséről és csoportosításáról. Külön kiemeli a gyógypedagógiai nevelésre szoruló fiatalok kiválasztását és sajátos kezelését. A jogszabály keretjelleggel szabályozza a javítóintézetnek a beutaltakkal szembeni feladatait. Eszerint "... a végrehajtás során gondoskodni kell a fiatalok megfelelő elhelyezéséről, felügyeletéről, biztosítani kell a korszerű oktatás és nevelés, a közösségi élet, a művelődés és a sportolás feltételeit." A beutaltak szabadságának korlátozása a javítóintézetre a teljeskörű gondoskodás és az intézkedés feladatának megfelelő nevelés tárgyi és személyi feltételei biztosításának kötelezettségét rója. E szabályozás nagy hiányossága azonban az, hogy a fiatalok személyi szabadságának korlátozását nem tekinti sajátos, törvényi szinten, a végrehajtási jogviszony keretein belül rendezendő állapotnak és nem keletkeztet a beutaltak nézve intézeti jogokat és kötelezettségeket.

Bv. Kódex a javító-intézeti nevelés végrehajtását a korábbi szabályozásnál jobban kívánta differenciálni, amikor az általánosnál szigorúbb végrehajtási rezsimet a zárt jellegű intézetet (intézeti részleget) is létrehozta.

A végrehajtás további differenciálását teszi lehetővé és a progresszívitás elemét építi be a törvényhozó a javítóintézeti nevelés "félszabad" formájával.

A jogszabály tehát a javítóintézeti nevelés végrehajtásának három rezsimjét: az általánost, a zárt jellegűt és a "félszabad" formákat teszi lehetővé.

A fiatakorúak ideiglenes elbocsátására az intézeti tanács tesz javaslatot az illetékes bv. bírónak, egyúttal véleményt ad arra vonatkozóan is, hogy a pártfogó felügyelet idejére milyen magatartási szabályok megállapítása lenne indokolt. Az intézeti tanács a fiatakorú elbocsátásának kezdeményezését - kivételesen - egy év eltelte előtt is megteheti. Az ideiglenesen elbocsátott pártfogó felügyeletének előkészítése érdekében a nevelőintézet igazgatója tájékoztatja az illetékes gyámhatóságot a fiatakorú további szándékairól, terveiről. Ha az igazgató megítélése szerint a szülői környezet nem alkalmas a fiatakorú helyes irányú fejlődésének biztosítására - a tájékoztatással egyidejűleg - javaslatot tesz a gyámhatóságnak a fiatakorú állami gondozásba vételéről.

A felügyeletet ellátó, gyakran változó minisztériumok a nevelőintézeti hálózathoz a javítóintézeti nevelés fogantatására hagyományosan három intézetet jelöltek ki. [135]

Az 1. számú Fiúnevelő Intézet (Budapest, III., Szőlő u.) kettős feladatot lát el: átmeneti intézetként elvégzi a beutaltak vizsgálatát, illetve végrehajtja az értelmi fogyatékos fiatakorúak esetén a javítóintézeti nevelést. Befogadóképessége 180 fő.

A 2. számú Fiúnevelő Intézet (Aszód) történelmi hagyományú, nagy befogadóképességű (480 fő) intézet, hasonlóképpen 100 éves múltat tekint vissza. A 4. számú Leánynevelő Intézet (Budapest, XI., Pozsony u.), amely a leánynövendékek befogadását, elsődleges vizsgálatát, valamint a javító nevelés végrehajtását végzi. Befogadóképessége: 170 fő. [136]

Az OMr. és a Rendtartás előírásai szerint a javítóintézetre nevelés elrendelése esetén a fiatakorú először személyiségvizsgálat céljából átmeneti intézetbe kerül. Az itt működő ún. Gyógypedagógiai Áthelyező Bizottság gondoskodik a beutaltak pszichológiai, gyógypedagógiai és egészségügyi vizsgálatáról és dönt a növendékek végleges intézeti elhelyezése felől. E felvételi és elsődleges csoportosítási eljárásnak a gyakorlat által kifogásolt hiányossága az, hogy csupán

a gyógypedagógiai nevelésre szoruló kiválasztására vállalkozik (az OMr. idevonatkozó előírása szerint), holott e bizottság megfelelő átalakítással alkalmas lenne megfigyelő-elosztó tevékenységének jelentős kiszélesítésére, akár személyre szóló nevelési tervjavaslat készítésére is. [137] A javítóintézetek a növendékek további csoportbahelyezését a befogadó csoportban tervezik meg, ahol a fiatalok megismerésén kívül felkészítik őket az intézeti együttélésre.

Az intézetek korrekciós csoportjaiba a nehezen kezelhető, súlyos magatartási zavarokkal küszködő növendékeket helyezik el, gondoskodva sajátos módszerű oktatásukról és munkával foglalkoztatásukról. [138] Az aszói intézet 1986-tól működteti pszichopedagógiai csoportjait, ide az intézeti beilleszkedésre neurózis, pszichopátia, narkómia, szuicidum, hospitalizáltság, stb. miatt kevésbé alkalmas növendékeket helyezik, önkéntes jelentkezésük alapján. [139]

A javítóintézetek hagyományos törekvése a szocializációs hiányok lehetőségek szerinti pótlása. Ezért kiemelt feladatuknak tekintik, hogy a növendékek számára feltételeket teremtsenek az általános iskolai tanulmányok folytatására, illetve befejezésére. A növendékek túlkorossága 27 év, oktatásukat a Dolgozók Általános Iskolája tantervének adaptálásával látják el. Az intézetekben folyó oktatás tartalmi, hatékonysági kérdéseit elemző tanulmányok ma már erőteljesen megkérdőjelezzik e tanterv alkalmasságát.

Az intézetek a középfokú képzésben való részvétel folytatását intézeten kívüli formában tudják, az ún. adaptációs szabadság lehetőségével - a fiatalok megfelelő családi támogatottsága mellett - biztosítani.

A javítóintézetek eszköztárának az iskolai oktatással együtt, illetve önállóan alkalmazott klasszikus eszköze a szakmai képzés. A szakoktatásnak, amely az 50-es, 60-as években a javítóintézeti nevelés centrumában helyezkedett el, akkor nem kisebb szerep jutott, mint a növendékeket bekapcsolva az ipari tanulóképzés mozgalmába, elősegítse a szocialista iparosodás folyamatát. A "gyártípusú intézetektől" való eltávolodás, a munka nevelés egyeduralmának oldódása a 60-as évek közepétől kezdődött el. [140] Az intézeti szakmai képzés azonban még ezután sem mentesült a középüzemi típusú, gazdasági szempontokat előtérbe helyező munkáltatás szabta korlátoktól, erre csupán a 80-as évek gazdasági krízise szorította rá. A jelenleg uralkodóan alkalmazott kisipari, szolgáltató jellegű munkafoglalkoztatás megfelelő lehetőséget kínál praktikus, készségelsajátító tanfolyamok (lányoknál háziasszony-képző, szabóvarró, zöldségtermesztő, parkgondozó, könyvkötő, gépipró, fiúknál hegesztő, esztergályos, szobafestő-mázoló, kőműves, faipari gépkezelő, állatgondozó, palántanevelő) elvégzéséhez. A munkavégzésnek a szakismeretek elsajátításán

túli szolgáltató jellege azt jelenti, hogy elsősorban az intézet környezetében és az intézeten belül felmerülő javító-karbantartó és egyéb szükségletek kielégítésére törekszik. [141]

A javítóintézeteknek a lehetőleg értéket képviselő (értékesíthető) munkaprojektum előállítása útján való szakmai készség-elsajátíttatása korszerű, helyeselhető törekvés. Továbbra is kérdéses azonban, hogy az intézetek mennyiben képesek elősegíteni az elbocsátottak beilleszkedését. A szakmunkásképzés feltételeit ezidőszere szerint kényszerűen nélkülöző és csupán a betanítottmunkás-képzés szintjén felkészítő intézeteknek ugyanis még szembe kell nézniük a munkaerőpiac kiszámíthatatlan jelenségeivel, a fiatlakorúak munkavállalásának súlyos nehézségeivel is.

A javítóintézetek formális hatásrendszerének fentiekben érintett olyan elemei, mint az oktatás, a szakképzés és a munkával foglalkoztatás, ha korszakonként élénk viták keresttüzében is, de mindvégig állandó, nélkülözhetetlen kísérői az intézménynek. A javítóintézeti nevelés diszfunkcionális vonásai nem is innen, hanem az informális hatásrendszerben felhalmozódott ellentmondások következtében kerültek a szakirodalmi érdeklődés előterébe.

A javítóintézeti nevelés az 1945. utáni évtizedekben szinten érintetlenül került át több kodifikációs fordulón. Ennek magyarázata abban keresendő, hogy a nagy pedagógiai hagyományokkal rendelkező intézmény megfelelő kereteket kínált az állami túlvállalás naív pedagógiai törekvéseihez, ezenkívül tartós, nehezen nélkülözhető igény mutatkozott a bentlakásos nevelőotthonok és a büntetés-végrehajtási intézet határán lévő intézményípusra. [142] Az intézmény tudományos kontrollja a 60-as évek elejének rövid fellendülése után teljesen elsorvadt, a kritikai szakirodalom csupán a 70-es évek közepétől, az átnevelési ideológia korlátainak felismerésétől kezdte meg az addigra már súlyos ellentmondásokat hozó javítóintézet kritikai elemzését. Az elsősorban pszichopedagógiai, majd a jogi szakirodalom érdeklődése különösen az 1978/80-as kodifikáció után, a 80-as években fordult az intézmény felé. [143]

A javítóintézetekkel szembeni elvárások mind a működés belső szabályai felől (társadalmi beilleszkedés, személyiségfejlesztés és -korrekció) mind a társadalmi intézményrendszer felől (rendőrség, gyermek- és ifjúságvédelem, gyámügy, stb.) jelentkeznek, így az intézménynek egyszerre több - büntető, felügyeletet ellátó, pedagógiai és terápiás - elvárásnak kell megfelelnie. [144] Az elvárások közötti konfliktusok feloldásának módja - mint erre Rácz József rámutat - az utóbbi évtized romló tárgyi és személyi feltételeinek defenzívájában a totális és egyre zártabb intézmény felé való visszavonulás. Az uniformizált, az intézmény

értékeihez és normáihoz adaptáló hatásrendszer pedig nem alkalmas az egyének nevelési szükségleteinek kielégítésére, a személyiségfejlesztés és - korrekció légkörének kialakítására. [145]

A javítóintézetbe beutaltakról nyújt reprezentatív metszetet Bujdos László 1987-ben megjelent tanulmányában. Az akkori aszódi állapotot a 12 évvel ezelőttivel összevetve megállapítja, hogy mintegy 38-40 %-kal nőtt a sorozatos bűncselekményeket elkövető, mintegy 35-40 %-kal a csoportosan vagy bűnszövetségben elkövetett bűncselekményért beutaltak aránya. Az összetétel "keményedését" jelzi a személy elleni erőszakos bűncselekményekért beutaltak enyhén növekvő aránya is. [146] A befogadottaknak több mint 70 %-a a csonka, dezorganizált családokból került ki, közülük az állami gondozottak tették ki a létszám 30 %-át. A szerző szerint a növendékeknek mintegy 30 %-a bűnöző családból került intézebe. A cigány származású beutaltak az intézeti létszámnak csaknem 80 %-át teszik ki. A tanulmány a személyiségzavarral küszködők, valamint a normál szocializációs folyamatban (iskola, szakképzés) megrekedtek nagyarányú növekedéséről tudósít. [147]

A növendékállomány ilyen kedvezőtlen változása újabb kihívást jelent a javítóintézetek nevelési tartamú, humanizációs törekvéseivel szemben. Nem csupán a fiatalkorúak kezelhetőségének romlása okoz gondot, hanem a környezetükben szélesedő és mélyülő antiszociális, szubkulturális hatások is a javítóintézeti törekvések eredményességét rombolják.

A szakirodalomnak a javítóintézetekkel szembeni éles oppozícióját a javítóintézet szubkulturájának, zárt, szeparált kényszerjellegének és a fiatalkorúak kívánatos reszocializációjának jelenleg már feloldhatatlan ellentmondása indukálja. A problémakört elmélyülten tanulmányozó Murányi Kovács Endréné és Kabainé Huszka Antónia több évtizedes tapasztalat alapján szögezi le, hogy a fiatalkorúak antiszocialitása intézeti tartózkodásuk során rögződik, megszilárdul. A deviáns identitás beépülését különösen előmozdítja az antiszociális egyéniségeknek, mint erős szakcionáló hatalommal rendelkező informális vezetőknek dominanciája, továbbá a növendékek pszeudoalkalmazkodása, döntési felelősségükről való lemondása. [148]

Gáti Ferenc szerint a javító-nevelés zárt jellege nem ad a személyiség számára elég teret a szocializálódás hiányosságainak pótlásához. "Csak illúziónak tekinthető, - írja - hogy bárki is azt várja, hogy túlszabályozott és beszűkített életvitelben a serdülő elsajátíthatja az erkölcsileg helyes viselkedéshez nélkülözhetetlen döntés-képességet." [149] A szerző kiemeli, hogy a fiatalkorú

érzelmi megnyerése nélkül nincsen szocializációs siker, hiszen pozitív élmények képezik a szocializációs folyamatok alapját. [150]

Mindezekhez a problémákhoz társulnak azok a hazánkban hagyományosan kedvezőtlen tárgyi és személyi feltételek, amelyek a javítóintézeteket jóformán fennállásuk egész ideje alatt kísérték. Ilyenek a regionális telepítést nélkülöző, kisszámú, túlméretezett intézeti adottságok, a nagylétszámú, a kezelhetőség szempontjából alig-differenciált csoportok, a kedvezőtlen nevelt-nevelő arány, a professzionálisan képzett szakemberek akut hiánya. [151]

Csaknem valamennyi, a fiatalokúak büntetés-végrehajtása körüli gondokhoz aggodalommal közelítő szerző megemlíti a hazai büntetőeljárás lassúságából és szándékolt pedagógiai tartalmának elmardásából fakadó súlyos károsodásokat. E körben különös élességgel vetődik fel a bűncselekmény elkövetésétől a büntetés-végrehajtás megkezdéséig terjedő hosszadalmas idő és az elhúzódó, a fiatalokúak személyiségére - adott viszonyaink között - rendkívül káros előzetes letartóztatás problémája. Bujdos László fentiekben már idézett tanulmányában arról tudósít, hogy az általa vizsgált időpontban a bűncselekmény elkövetésétől a javítóintézetbe kerülésig eltelt idő a növendékek 20-22 %-nál háromhónapon belüli, 42-43 %-nál 4-6 hónap közötti, 30-33 %-nál 7-12 hónap közötti, 10-13 %-nál 13 hónapon túli. A szerző arról is tájékoztat, hogy az aszói javítóintézetbe került növendékek átlagosan 50 %-a, nagy szóródásban két héttől egy évig átlagosan négy hónapnyi időt töltött el előzetes letartóztatásban. [152]

A büntetőeljárás gyorsítása, az elkövetéstől a büntetés kiszabásáig terjedő időtartam csökkentése általában egyik jelentős összetevője a büntetés hatékonyságának. A gyors felelősségrevonás különösen fontos tényező a fiatalokúaknál életkori sajátosságaik folytán. A még nem rögzült személyiségű elkövetőknél a gyorsan elillanó büntudat és feledésbe merülő cselekmény mellett az (ön)stigmatizáció elindíthatja a bűnözői identitástudat rögzülését.

A tapasztalatok rendkívül kedvezőtlenek azoknál a fiatalokúaknál, akiknek esetében előzetes letartóztatást rendeltek el. Ennek foganatosítása mind a rendőrségi fogdában, mind a büntetés-végrehajtási intézetekben mostoha feltételek között történik. Nem kevés esetben tapasztalható, hogy a hosszadalmas, tétlen és bizonytalan kimenetelű előzetes letartóztatás a fiatalokúaknál már visszafordíthatatlan értelmi-érzelmi elsivárosodást, pszichotikus szorongásokat vagy látens, váratlan kirobbanó agresszivitást keletkeztet. [153] A hosszas előzetes fogvatartásból a javítóintézetbe áthelyezett fiatalokúak erős szökési hajlama nem meglepő, különösen azoknál, akik igazságtalannak érzik, "kettős büntetésként" élik meg további, határozatlan tartamú szabdságkorlátozásukat. [154]

Nehezen cáfolható, hogy a bűnelkövető fiatalok találkozási a büntetőeljárással a résztvevő szervek eszköztelensége folytán azzal az eredménnyel jár, hogy a fiatalok egy része megállíthatatlanul sodródik a bűnözői életút felé és minden további beavatkozás csupán gyorsítja e tragikus menetelés ütemét és eltökéltségét. Különös egyéni és társadalmi érdek fűződik tehát ahhoz, hogy a fiatal bűnelkövetők kezelése az "igazságszolgáltatási szférába" belépésük korai fázisában olyan legyen, hogy ne taszítsa őket tovább azon a diabólikus spirálon, amelyen a veszélyeztetett gyermek- és fiatalok eljutottak az első bűncselekményeik elkövetéséig.

A javítóintézeti nevelés az utóbbi években, a személyi szabadságot korlátozó intézkedéseknek a nemzetközi normákhoz igazítása időszakában vált különösen vitatottá. Így - mint arra Gibicsár Gyula és Pálfi Péter rámutattak - súlyos hátrány érheti a javítóintézetbe utalt fiatalok azért, mert nincs törvényi lehetőség az előzetes fogvatartásban töltött idő beszámítására, míg erre a személyében és az elkövetett bűncselekményében nagyobb társadalmi veszélyességet hordozó, végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt fiatalok esetében a törvény kötelezi a jogalkalmazót. [155]

Megítélésem szerint a javítóintézeti nevelés e századi, hazai kudarc-története igazolja a hazai bűnügyi tudományok szerzőinek azon feltevését, hogy az antiszociális személyiség átrendezésére a személyi szabadságtól megfosztottság mesterségesen kialakított világában még hiányoznak a tudományos ismeretek, a szakértelem, nem kevésbé a szükségesnek vélt anyagi eszközök. [156]

IV.

AZ UTÓGONDOZÁSRÓL ÉS PÁRTFOGÓ FELÜGYELETRŐL

Az utógondozás alatt a rehabilitációnak és a reszocializálási folyamatnak egy fázisát értem, amely biztosítja:

- egyrésztől egy megkezdett, tudatosan-irányított tevékenység végrehajtását a polgári életben
- másrészt, feed-back-ként visszacsatolást eredményez a megelőző folyamatokban, fázisokban résztvevők számára.

IV/1. AZ UTÓGONDOZÁS - PÁRTFOGÁS HAZAI ALAKULÁSA

Magyarországon az 1795-ös büntető javaslat volt az első lépés a felvilágosodás eszméit is tükröző korszerű Btk. és büntetési rendszer megalkotására. Ez a javaslat az első kísérlet volt a magyar börtönügy emberiessé tételére, s amely javaslat a javítóintézetek felállítását is elrendelte. A polgári demokratikus jogszemlélet jellemezte az 1843. évi büntető javaslatokat, köztük a börtönügyi elképzeléseket is, amelyek félszázados nemes törekvések eredményei voltak.

A pártfogást, utógondozást illetően Eötvös József már 1838-ban kijelentette, hogy "csak ha a büntető társaság mellett egy másik áll, melly a sülyedett szerencsétlent magához felemelni igyekszik, csak ha a rendes tömlöczi kormányt egyes polgárok segítik, részint a lelki pásztort felváltva, vigasztalással, közelítve a rabokhoz, részint oktattva őket, vagy kiszabadulások után jövő jólétekről gondoskodva, csak akkor remélheti mind ezen institutiók sikerét." A következő évben, 1839-ben pedig Lugossy József un. "fegyenczövő egyletek" alapítására szólított fel.

Eötvös és Lugossy említett gondolata azonban túl korai volt Magyarországon, az 1843-as börtönügyi javaslatba sem került bele. Az

óvőegyletek rendeltetését a Pulszky-Tauffer szerzőpár az elítéltek támogatásában, segélyezésében látta, mert "Így megvettetik ujólag az alap, melyen polgártársai közt szilárdul megállhat. ... Lassu és fáradságos munka ez, de nem háládatlan." Az elítéltek segítését, támogatását célzó törekvéseket azonban az 1840-es évek reformmozgalmaikat követő események hosszú időre visszavetették. Az utógondozási javaslatok az 1867-i kiegyezés és a konszolidáció idején éledtek újjá, s ekkor lépett előtérbe igazából az ún. rabsegélyezés eszméje. A hangsúlyt azonban nem annyira az elítéltek megsegítésére, mint inkább hatósági ellenőrzésükre - a rendőri felügyeletre - helyezték.

1873-ban Budapesten alakult meg az első magyar rabsegélyező egyesület. A budapesti egyesület mintájára 1880-tól kezdődően 1900-ig 21 egyesületet állítottak fel hazánkban.

A brassói rabsegélyező egyesület 1891-ben a magyarországi rabsegélyező egyesületek "szövetkezeti gyűlésének" eszméjét vetette fel, s e gondolat 1907 szeptemberében Pécsen testet öltött. E pécsi országos kongresszus határozta el központi szerv létesítését, amely egységes irányt kívánt szabni a patronázs-egyesületek hazai működésének, s meg akarta könnyíteni a nemzetközi érintkezést. Az első országos rabsegélyező kongresszus tehát odahatott, hogy a rabsegélyezés elővitelére országos szervezet (Országos Patronage-Tanács) állítottak fel, továbbá 1909-ben megalakították a Patronage-Egyesületek Országos Szövetségét.

Az 1909-ben Budapesten tartott második országos kongresszus már patronage kongresszus nevet vette fel, vagyis a gyermekvédelmi- ifjúságvédelmi és a rabsegélyezési mozgalom egyesült. A harmadik patronage kongresszus (1911. Kassa) ajánlotta, hogy a hivatásos büntetésekkel szemben a patronázst nem társadalmi úton, hanem állami vonalon, rendőrségi pártfogó tisztviselők végezzék. E kongresszus tehát az utógondozó-pártfogó tevékenységet inkább állami feladatnak tekintette. A negyedik kongresszust 1914. szeptemberére Kolozsvárra előkészítették, de a háború kitörése megakasztotta annak megtartását, s nem sikerült az abbamaradt kongresszust újból összehívni.

A háború kitörése csökkentette a kriminalitást és a tipikus patronázs munkát is. A háborút követő időszakban pedig az utógondozó tevékenység, a szabadult elítéltek támogatása a korábbi évekhez, a korábbi keretekben, a korábbi tevékenységhez hasonlóan folyt tovább.

A vizsgált időszakban a partonázs, pártfogás fogalma nem volt teljesen tisztázottnak, általánosan elfogadottnak tekinthető. A pártfogás, az utógondozás fogalmának a büntetőjog, a börtönügy története folyamán persze több megfogalmazásával is találkozhatunk: pl. börtön- vagy fogházmisszió, rabsegélyezés, patronázs-mozgalom, utógondozás. Mindegyik ugyanazt akarja kifejezni, hogy a szabaduló elítélteknek segítséget, támogatást kell adni a büntetésvégrehajtási intézetből való szabadonbocsátás után a társadalmi beilleszkedéshez. A múlt század vége felé a fegyenc-óvás, majd a rabsegélyezés fogalmak voltak használatosak, ezt a század elején a patronázs-munka kifejezés és fogalom használat váltotta fel. A börtön- vagy fogházmisszió fogalmán általában vallásos, karitatív tevékenységet, az elítéltek lelki (vallási) és erkölcsi támogatását értették. A korabeli magyar szakirodalom még nem beszélt utógondozásról, e fogalmat csak az 1940-es évektől kezdték használni. A pártfogó, a pártfogó tisztviselő kifejezések elsősorban a fiatalkorú elítéltek felügyeletével összefüggésben voltak ismertek.

Tehát a 20. század első két évtizedében a patronázs tevékenységet jobbra társadalmi és állami közös feladatnak tekintették, nem egyszer kihangsúlyozván - az állami feladat mellett - a társadalmi feladat meghatározóbb, fontosabb voltát. A későbbiekben pedig olyan nézeteket is tettek közzé, amelyek a patronázs tevékenység állami feladat jellegét helyezték előtérbe. Az elmondottakkal szerves összefüggésben áll az, hogy a 20. század első évtizedeiben - a pártfogás erőteljesebben társadalmi jellege mellett - a patronázs-egyesületek működése volt a jellemző. A partonázs-egyesületek működése volt a jellemző. A patronázs-egyesületek rendszerint egy-egy büntetésvégrehajtási intézethez kapcsolódtak, s a szabaduló elítéltek támogatását az egyesület által kijelölt pártfogó végezte. Az egyesületek pártfogói tevékenységének anyagi alapját jórészt a jótékonyági adományok jelentették. Fogházmissziói működésre ugyancsak a patronázs egyesületeknek az elnökség részéről kijelölt tagjai kaphattak engedélyt. Az

1920-as évektől kezdődően azonban a patronázs-mozgalom már nem érte el a korábbi intenzitást.

A patronázs (utógondozás) állami alapjának hazai törvényi szabályozásai

Amíg a partonázs, a pártfogó tevékenységet jobbára társadalmi feladatnak tartották, addig a patronázs, az utógondozás átfogó kodifikációjára nem került sor. A hazai patronázs tevékenység állami alapját az 1878. évi V. tc. rakta le, a rabsegélyezés ügyének törvénybe iktatásáról rendelkezett. A Csemegi kódex értelmében ugyanis a pénzbüntetések az elbocsátott szegény elítéltek segélyezésére és az ifjú elítéltek számára rendelt javító intézetek felállítására és fenntartására fordítandók. A befolyt pénzek e célokra való fordításáról az igazságügyminiszter intézkedett. Ez a rendelkezés a kiszabadult elítéltek iránti időleges gondoskodást szolgálta, a szabadságvesztés-büntetések kellő hatásának kiegészítő alkatelemét jelentette.

Ez a törvényi rendelkezés a patronázs-intézmények anyagi biztosítását és fellendítését eredményezte volna, ha a későbbi törvények nem korlátozzák, illetve hatályon kívül nem helyezik ezt a rendelkezést. Először az 1887. évi VIII. tc. a büntetéspénzből az elítéltek segélyezésére szánt összeg egynegyedére történő korlátozását írta elő, továbbá a pénzbüntetések rendelkezésre állt készletéből egy millió forint tartalékalapkénti kezeléséről rendelkezett - többek között - az elbocsátott szegény elítéltek segélyezésére. Majd az 1892. évi XXVII. tc. 3. §-a kimondta, hogy mindennemű pénzbüntetés az igazságügyminiszter kezelése alá tartozik és a fölmerülő szükséghez és célszerűséghez képest letartóztató-intézeti építkezésekre, javítóintézeti és rabsegélyezési célokra fordítandó. Az ekként befolyt pénzbüntetési összegek a "büntetéspénzek országos alapja" elnevezés alatt kezelendők. Tehát eszerint a büntetéspénzekből csak kis részben fordítható pénzösszeg a rabsegélyezés céljaira. Az állami költségvetési előirányzatban és zárószámadásban az igazságügyi tárca rendes bevételei között nyertek elszámolást a pénzbüntetések 1921-től.

A patronázs kérdések hazai törvényi rendezésére 1943-ban Finkey határozott javaslatot tett. Külön törvényalkotást kért és sürgetett a patronázs-egyletekről és az utógondozásról, s ezzel - véleménye szerint - "régí mulasztást

törleszténék." A megalkotandó új törvénynek - Finkey szerint - két fő problémát kell megoldania:

- az igazságügyi patronázs egyesületek életre keltését és azok munkakörének meghatározását;
- az utógondozás megszervezését, s ennek keretében átmeneti otthonok felállítását.

Az átmeneti otthonok (intézetek) létesítésének igénye hazánkban régi időszakra vezethető vissza. Elsőként a budapesti rabsegélyző egylet 1881-től "menházat" tartott fenn Kőbányán, amelyben a szabadultak lakást, ellátást és munkát kaptak. Ilyen menházat létesített a pécsi rabsegélyző egylet is. Mindkettő az első világháború alatt megszűnt. 1938. végétől Debrecenben a "Reménység Háza" nevű menhely kezdte meg működését, de néhány éven belül ezt is megszüntették. Ezek után csupán az átmeneti otthonok felállítása, igényének, szükségességének hangsúlyozása történt meg, de tényleges megvalósulása nem.

IV/2. A FIATALKORÚAKRA VONATKOZÓ PÁRTFOGÓ FELÜGYELET ELSŐ MAGYAR SZABÁLYOZÁSAI

Magyarországon a pártfogó felügyelet, illetve a pártfogó felügyelethez tartalmilag hasonló jogintézmény első törvényi szabályozását, a fiatalkorúak vonatkozásában 1908-ban, az első büntető novellában találhatjuk meg. E törvénycikk három esetben rendelkezett a fiatalkorúak speciális felügyeletéről:

- a próbárabocsátás;
- a javító intézetből történő kísérleti kihelyezés, a feltételes szabadonbocsátás eseteiben írta elő a fiatalkorúak magaviseletének állandó felügyeletét. A próbárabocsátás esetében a bíróság a felügyeletet a fiatalkorú törvényes képviselőjére, ha pedig erkölcsi fejlődése szempontjából kívánatos, állami gyermekmenhelyre vagy más e végből szervezett hivatalra, valamely gyermekvédő egyesületre vagy erre alkalmas egyénre bízta, és szükség esetén a fiatalkorú megfelelő elhelyezéséről is intézkedett. Ugyanezen rendelkezés a felügyelettel megbízott kötelességévé tette a fiatalkorú

magaviseletének állandó elleörzését, és a próbaidő kifogástalan elteltével a bíróságnak haladéktalanul jelentést kellett tennie.

A javító intézetből történő kísérleti kihelyezés és a feltételes szabadonbocsátás eseteiben az intézeti igazgató a gyermekvédő egyesületek, vagy az e célra szervezett hivatalok közreműködésével gondoskodott a kibocsátott bűnelkövető megfelelő elhelyezéséről. Ha a kibocsátott fiatalkorú a számára megállapított szabályokat megszegte, a felügyelő hatóságnak haladéktalanul jelentést tett.

Az 1909. IM sz. rendelet értelmében a fiatalkorúak egyéniségére és életviszonyaira kiterjedő adatok megszerzésében, a fiatalkorúak felügyeletében, elhelyezésében és gondozásában ezen rendelet szabályai szerint a bíróságnak pártfogók segédkeznek a patronázs egyesületek tagjai, a pártfogói tisztre önként vállalkozók köréből. Azokhoz a bíróságokhoz, amelyeknél erre a fiatalkorúak nagyobb számánál vagy egyéb oknál fogva szükség van, a pártfogó tennivalók elvégzésére az igazságügyminiszter pártfogó tisztviselőt nevezett ki. A pártfogó tisztviselő közvetlenül annak a bíróságnak volt alárendelve, amely mellett alkalmazták. A pártfogó tisztviselő tennivalói közé tartozott - többek között - a fiatalkorú magaviseletének felügyelete a korábban már említett három esetben, és a kirendelt pártfogók felügyeletének ellenörzése is.

A fiatalkorúak felügyeletének végrehajtása érdekében felügyelő hatóságokat hoztak létre, akik az Igazságügyminisztérium főfelügyelete alatt álltak. A felügyelő hatóság alkalmas pártfogókról tagjai a társadalmi egyesületek útján gondoskodott. Tehát pártfogóul a felügyelő hatóság tagjai is kirendelhetők voltak. Egy pártfogóra rendszerint egy vagy két, a szükséghez képest több fiatalkorú felügyelete volt bízható. A rendelet megalkotását követően húsz felügyelő hatóság működött és tagjai túlnyomóan a patronázs területén dolgozók, akiket az IM nevezett ki. Különösen a fiatalkorúak budapesti felügyelő hatósága járt elől az intézmény sikeres működésében, tőle származott a patronázs munkaközvetítő felállítása, s tervbe vette a gyermekvédelmi központ "eszméjét".

A fiatalkorúak bíróságáról rendelkező 1913. évi VII. tc. előírta próbára bocsátás esetében, hogy a fiatalkorúak bírósága végzésben nevezze meg azt a

A fiatalok pártfogó felügyeletének végrehajtásáról az 1979. évi Bv. tv. ad szabályozást. A fiatalok pártfogó felügyeletét továbbra is a gyámhatóság látja el a mellette működő hivatásos és társadalmi pártfogók közreműködésével. A gyámhatóság látja el a pártfogó felügyeletet akkor is, ha annak tartama alatt tölti be a pártfogolt a 18. életévét.

A pártfogó felügyelet néhány gyakorlati problémája

Megítélésem szerint a pártfogó felügyeletre, az utógondozásra vonatkozó hatályos magyar szabályozás lényegében megfelelő alapot és keretet biztosít a gyakorlati munka számára. Az eddigi mérleg azt mutatja, hogy bíróságaink 1976. január 1-től 1982. december 31-ig 24.300 esetben éltek az új jogintézmény adta lehetőséggel, ennyi személyt helyeztek pártfogó felügyelet alá; további 10.000 elkövető önként kért segítséget a pártfogóktól. A pártfogó felügyelet a gyakorlatban eredményesnek ítéltető, s "egyre inkább beváltja a hozzá fűzött reményeket". A gyakorlati, s részint az elméleti problémák közül pedig a szakirodalomban is érintett, s elsősorban az objektív és a szubjektív feltételekkel összefüggő kérdések kiemelését tartom szükségesnek, figyelemmel aktualitásukra, fontosságukra, bizonyos mértékben megoldásra váró jellegükre.

személyt, akire, vagy azt az intézetet vagy egyesületet, amelyre a fiatalok felügyeletét bízta; és megjelölte azt a helyet, ahol a fiataloknak a próbaidő alatt tartózkodnia kellett.

A fiatalok bírósága a "kiskorú nevelésének ellenőrzése és felügyelete végett ideiglenesen pártfogót" rendelhetett ki.

Kétféle pártfogót különböztettek meg: a hivatásos pártfogót (pártfogó tisztviselőt) és a különböző egyesületekben, jótékonyági intézményekben dolgozó pártfogót. A pártfogó felügyelet ellátásával nemcsak személyt, hanem egyesületet, hivatalt is meg lehetett bízni. Természetesen a megbízott egyesület, hivatal nem korporatív, hanem a tagjai sorából kirendelt pártfogó útján teljesítette a felügyeletet.

A felszabadulás után hazánkban először Schäfer István hangsúlyozta az utógondozás - pártfogás szükségességét. Véleménye szerint ... "a visszaesők ... magas arányszámának leszorítása érdekében ... elsősorban az utógondozás kiépítése látszik a legsürgetőbb feladatnak." A büntetés kitöltésével a büntetett csak jogot, de még nem lehetőséget nyer arra, hogy a "társadalomban helyhez jusson". Szerinte "végzetes következményekkel járó szánalmas tévedés" az utógondozást akár felesleges jótékonykodásként felfogni, akár azt hinni, hogy a bíraskodással és a büntetésvégrehajtással - de utógondozás nélkül - az állam "büntetőjog-szemponitú kötelességei" kimerültek. A fiatalok mintájára a felnőttok ügyeiben is a pártfogók közreműködése szolgáltathatja a kívánatos ellenőrzést és támogatást.

A kiépülő szocialista jogrendszerünkben a Büntetésvégrehajtási Szabályzat kiadásáról rendelkező 1105/1954. (XII.17.) sz. Minisztertanácsi határozat az első jogszabály, amelynek utógondozási vonatkozása volt. E határozat a büntetésvégrehajtásra kiterjedő alapelvek összefoglalása során előírta, hogy "A letartóztatottak munkába-helyezéséről szabadulásuk után - lehetőleg - gondoskodni kell." (A letartóztatott megjelölés a szabadságvesztést töltő elítélre vonatkozott.)

Az első kifejezetten utógondozásról rendelkező jogszabály az 55/1940. (XII.22.) Korm. sz. rendelet volt, amely a börtönből szabadult személyek munkába állításáról adott szabályozást. Általános igényt fogalmazott meg, hogy "A börtönből szabadult személyeket támogatni kell a büntettségük miatt keletkező olyan nehézségeik leküzdésében, amelyek nem a büntető ítéletből következnek." A rendelet a tanácsok hatáskörébe utalta a szabadságvesztésből szabaduló személyek munkába helyezését. A szabadult kérelme alapján - munkába állítása érdekében - volt csak lehetőség az utógondozásra. Konkrét feladatokat határozott meg a büntetésvégrehajtási intézetek számára is az elítéltek szabadulásának előkészítésénél. A rendelet azonban nem írt elő magatartási szabályokat, s nem rendelkezett a szabadultak ellenőrzéséről, felügyeletéről sem. Hiányzott a megfelelő együttműködés a tanácsi és a rendőri szervek között. Ezért senki sem törődött azzal, ha a büntetésvégrehajtási intézet által jelzett elítélt a tanácsnál nem jelentkezett.

A gyakorlat ennek következtében nem elégítette ki az igényeket. Az utógondozás ugyanis nem merülhet ki egy pusztán munkaközvetítési aktusban. A rendeletben adott szabályozás legfőbb hiányossága az volt, hogy csak a szabaduló kérelmére tette kötelezővé a segítségnyújtást a munkába helyezéshez. Ennélfogva "sokszor épp azok az elítéltek nem kérték a segítséget, akiknek erre a legnagyobb szükségük lett volna."

A szabadságvesztésből szabadult személyek munkába állításáról szóló rendelet rögzíti az utógondozás szervezetét és feladatait. E rendelet ugyancsak a tanács megfelelő szakigazgatási szerve feladatává tette az utógondozást, csak a tanácsi szerv megnövelt hatáskör és relative részletesen meghatározott feladatkör alapján járt el. A rendelet az utógondozás kötelező és fakultatív formáit különböztette meg oly módon, hogy az utógondozásra, támogatásra kötelezett és az utógondozást, támogatást kérő szabaduló személyek között tett különbséget. A rendelet előírta a szabaduló elítéltek letelepedésének támogatását, továbbá azt is, hogy a szabadult személy 8 napon belül köteles volt jelentkezni a tanácsnál. A tanács végrehajtó bizottsága - a szakszervezetek közreműködésével és más társadalmi erők bevonásával - rendszeresen figyelemmel kísérést írt elő, hogy a szabadult személy folyamatosan dolgozik-e, valamint, hogy törekszik-e a társadalomba újra beilleszkedni. Ennek az ellenőrzésnek a tartama egy év volt, s e feladat

elvégzéséhez a tanács - szükség szerint - a rendőrség segítségét vehette igénybe. Az ellenőrzés elsősorban a munkaválalásra terjedt ki. Ebben a rendszerben az utógondozottat csak minimális (jelentkezési) kötelezettség terhelte és kifogásolható magatartásának lényegében csak akkor volt következménye, ha az bűncselekményt vagy szabálysértést valósított meg.

Az 1965. évi Korm. sz. rendelet végrehajtása tárgyában kibocsátott 9/1966. Eü. M. sz. utasítás módot nyújtott önkéntesen vállalkozó pártfogó felügyelő kirendelésére. Ezeknek az önkéntes pártfogóknak a tevékenységére - ha erre sor került - rányomta bélyegét az a szervezeti hiányosságokkal összefüggő körülmény, hogy feladataik és jogkörük nem volt pontosan meghatározva és így sem segítő-támogató, sem felügyeleti-ellenőrző funkcióiknak nem igen tudtak eleget tenni.

A szabadságvesztés-büntetés végrehajtásáról is rendelkező tvr. az utógondozási tevékenységet, az elítéltek szabadulásának előkészítését a büntetésvégrehajtás szerves kiegészítőjévé kívánta tenni.

Mind az 1960., mind az 1965. évi Korm. sz. rendelet alapvető jellemzőjének ítélte Tavassy Tibor, hogy nem tűzte ki célul egy egységes, komplex és mindenre kiterjedő utógondozás-pártfogási tevékenység létrehozását, hanem csak segítséget kívánt nyújtani a szabadultak társadalmi beilleszkedéséhez, elsősorban munkába állításukhoz. A tanácsi szervezeti megoldás sem bizonyult megfelelőnek. A tanács legfeljebb jelentkezéseket követelt a pártfogoltról, ezzel a pártfogói tevékenységet az erkölcsileg megbecsülendő társadalmi munkából a dolgozók által elítélt megfigyeléssé, adminisztratív tevékenységgé degradálták. Mindkét rendeletre vonatkozó kritikai értékelését Tavassy akként összegezte, hogy a szabadultak sorsának további alakulását lényegesen és tervszerűen befolyásoló, eredményes utógondozás-pártfogás "jelenleg nem folyik hazánkban". Ezek után központilag irányított egységes utógondozási szervezet kialakítását javasolta, továbbá, hogy az utógondozási szervezet dolgozói hivatásos szakemberek legyenek és kordinálás véget tanácsadó s koordinációs testületet hozzanak létre. Kissé túlzott követelménynek tűnt viszont az a megállapítása, hogy a veszélyes visszaeső bűnözők szigorú ellenőrzésén túl csak az összes szabadult visszaeső szemmel tartása hozhat a revenció szempontjából igazán komoly eredményeket.

A szabadságvesztésből szabadult személyek utógondozásról rendelkező 1975. évi 20. sz. tvr. egységes irányítás alatt működő utógondozási-pártfogási rendszert hozott létre. Alapvető változás, hogy az utógondozás-pártfogás állami összefogása a bíróságok feladata lett. Ennek érdekében hivatásos pártfogói szervezet létesült a megyei (fővárosi) bíróságok mellett. A tvr. az utógondozás céljaként jelöli meg, hogy elősegítse a szabadságvesztésből szabadult személyeknek a társadalomba való megfelelő beilleszkedését és biztosítva az ehhez szükséges szociális feltételeket. A tvr. értelmében az utógondozás magában foglalja az arra rászoruló szabadultak segítségét és támogatását, valamint az olyan szándékos bűncselekmény miatt elítéltek ellenőrzését és felügyeletét, akiknél tartani kell attól, hogy újabb bűncselekményt követnek el. Tehát az utógondozottak segítése és támogatása, valamint az utógondozottak egy részénél szükséges ellenőrzés és felügyelet között történt különbségtétel. Az ellenőrzéssel és felügyelettel összefüggésben pedig a tvr. új jogintézményt vezetett be, a felnőtt utógondozottak pártfogó felügyeletét. (Ennek a felnőttekkel szemben alkalmazható pártfogó felügyeletnek a tartalma eltért az azonos nevű jogintézménytől.)

A törvényerejű rendelet kiemelte, hogy a megfelelő munkahellyel vagy szállással nem rendelkező szabadult esetében támogatni kell az olyan vállalatnál, szövetkezetnél való elhelyezkedést, amely szállást is biztosít, s egyben gondoskodik az utógondozottak pártfogó támogatásáról.

IV/3. A FIATALKORÚAKRA VONATKOZÓ PÁRTFOGÓ FELÜGYELET RÖVID ÁTTEKINTÉSE

A fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi rendelkezésekről a felszabadulás után először átfogóan az 1951. évi 34. sz. tvr. szólt. Foglalkozott szocialista jogalkotásunkban először a fiatalkorúak pártfogásával, utógondozásával. Eszerint a tanács végrehajtó bizottságának hatáskörébe került a fiatalkorúak ellenőrzése próbárabocsátásának; a javító-nevelésből való ideiglenes elbocsátásának; valamint a feltételes szabadságra bocsátásának tartama alatt. A rendelkezést kiegészítették, mely szerint a tanács végrehajtó bizottsága az

ellenőrzést legkésőbb a 18. életév betöltéséig végezte, a 18. év betöltése után pedig már nem. Köteles volt azonban az ilyen személy elhelyezését, valamint munkábaállítását is elősegíteni és ehhez részére minden szükséges támogatást megadni.

A 955/84/1955. OM utasítás a tanácsi apparátuson belül a gyámhatóság feladatává tette a fiatalok szabadulók ellenőrzését. Ez a feladat jelentős megterhelést adott a számos egyéb teendőt ellátó gyámhatóságnak és így ez a rendelkezés nem hozta meg a várt eredményt.

A hivatalos pártfogói rendszer csíráját jelentette viszont az, hogy a "hivatali szervezet dolgozóinak" hivatásból kellett pártfogói tennivalókat ellátni. Kifejezetten pártfogó felügyelet cím alatt adott szabályozást az 1961. évi V. törvény. A korábbi jogszabályi rendelkezések ugyan nem szóltak "pártfogó felügyeletről", de azok tartailag hasonlítottak a pártfogó felügyelethez. Az 1961. évi Btk. - a korábbi szabályozásokhoz képest - kiterjesztette a pártfogó felügyelet (ellenőrzés) körét a javító-nevelő munkára és felfüggesztett szabadságvesztésre ítélt fiatalokúra is. Miniszteri indoklás szerint a pártfogó felügyelet célja a próbárabocsátás, a javító-nevelő munka és a felfüggesztett szabadságvesztés nevelő hatásának fokozása, illetve annak a biztosítása, hogy a feltételes szabadságra bocsátott fiatalok megfelelő irányítás mellett illeszkedjék be a szabad életbe. E cél volt vonatkoztatható a javítóintézetekből ideiglenesen elbocsátott fiatalokúra is.

A pártfogó felügyelet ellátása továbbra is a gyámhatóság feladatkörében maradt.

A pártfogó felügyelet végrehajtásáról az 5/1963. (VIII.25.) MM sz. rendelet adott szabályozását. Az utógondozott fiatalok részére a gyámhatóság pártfogót rendel. A pártfogónak pedig az a feladata, hogy "a felügyeletére bízott kiskorú magatartását állandóan figyelemmel kísérje, helyes irányú erkölcsi fejlődését előmozdítsa és - szükség esetén - a szülőt nevelési tevékenységében támogassa."

A 6/1969. (VIII. 30.) MM sz. rendelet értelmében pártfogó felügyelet elrendelésére szükség esetén akkor is sor kerülhetett, ha a fiatalok 18.

életének betöltése előtt véglegesen szabadult a büntetésvégrehajtási intézetből.

A gyakorlat tapasztalatai nem túl kedvezőek voltak. A pártfogó felügyelet akkor volt inkább eredményes, ha eseti botlás történt és a fiatalok családi, környezeti viszonyai megfelelőek voltak. A súlyosabb esetekben a pártfogó felügyelet nem bizonyult megóvó, vissztartó hatásúnak.

Molnár József már korábban szorgalmazta független utógondozópártfogó apparátus megteremtését és bizonyos önállósággal rendelkező szervezetének a kialakítását, ugyanis a pártfogói hálózat akkoriban a tanácsok gyermekvédelmi albizottságai aktivistáiból tevődött ki, s a pártfogó felügyeletnek a Btk. által megjelölt intézménye még igazából nem alakult ki.

A Kormány 2016/1969. (V.20.) sz. határozata alapján jelentős változást hozott a hivatásos pártfogó felügyelet szervezéséről és feladatairól szóló 131/1970. (M.K.15.) MM sz., utasítás. Hivatásos pártfogó szervezetet állított fel a társadalmi pártfogók munkája mellett. Az MM. sz. utasítás szerint - a pedagógus képesítésű - hivatásos pártfogók száma megyénként 3-6; a fővárosban 8-12 fő lehet. A hivatásos pártfogók közvetlen irányítását, továbbképzésük biztosítását a jogszabály a megyei (fővárosi) gyermek- és ifjúságvédő intézet igazgatójának a feladatává tette. Az MM sz. utasítás és a kapcsolódó 6/1969. (VIII. 30.) MM sz. rendelet igen széleskörű feladatokat bízott a pártfogókra. E szabályozásokban feltüntetett feladatok sokasága igazolta a pártfogó tevékenység professzionálásának a szükségességét. Az említett jogszabályok alapvetően helyes rendelkezéseinek gyakorlatba való átvitele azonban sok nehézségbe ütközött a megfelelő személyi és tárgyi feltételek (módszer, útmutató és az egységes eljárás, stb.) hiányában.

Az 1978. évi hatályos Btk. értelmében a felfüggesztett szabadságvesztésre ítélt, a próbára bocsátott, a feltételes szabadságra bocsátott és a javítóintézetből ideiglenesen elbocsátott fiatalok áll pártfogó felügyelet alatt. Míg az említett esetekben a felnőtteknél a pártfogó felügyelet elrendelése nem kötelező, hanem csak lehetőség, addig a fiataloknál ennek az intézkedésnek az elrendelése kötelező, nem bízta a törvény azt a bíróság eseti mérlegelésére.

IRODALOM JEGYZÉK

IDÉZETT ÉS FELHASZNÁLT

IRODALOM

IRODALOMJEGYZÉK

HIVATKOZOTT ÉS IDÉZETT IRODALOM

I/1-2-3-4-5 RÉSZ

1. Egyezmény a gyermek jogairól. Kiadta: az ENSZ Gyermekalap Magyar Nemzeti Bizottsága, 1990. Bp.
2. Ruffy, P.: Jó Egészség. 1900/9. sz. (hivatkozza Csorna Kálmán az I/1-9. alatt idézett művében)
3. Dr. Thim, J.: Az elhagyott gyermek védelméről
Hornyánszky Nyomda, 1902 Bp. 4. p.
4. Dr. Szilágyi, A. K.: Az Országos Gyermekvédő Liga.
A Gyermekvédelem Lapja, 1926./3.sz. Bp. 30. p.
5. Dr. Szilágyi Á.K.: Id.mű. 32. p.
6. Gönczöl, K.: Bűnös szegények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1991. Bp. 39.p.
7. Dr. Kun, B. -dr. Láday, I.: A fiatalkorúak kriminalitása ellen való küzdelem Magyarországon.
Közzéteszi a M.Kir. Igazságügyminisztérium. 1905. bp. 8.p.
8. Engel, Zs.: Gyermekvédelem. Népszava kiadása, 1918. Bp. 5.p.
9. Dr. Csorna, K.: A szociális gyermekvédelem rendszere
Főbizományos: Eggenberger - Könyvkereskedés (Rényi Károly) 1929. Bp. 170, 173.p.
10. Dr. Kun, B. - dr. Láday, I.: Id. mű: 17.p.
11. Dr. Csorna, K.: Id. mű: 166 p.
12. Dr. Kun, B. - dr. Láday, I.: Id.mű: 17.p. és V. fejezet
13. Dr. Kun, B. - dr. Láday, I.: Id.mű: 18.p.
14. Engel, Zs.: Id.mű: 49.pl.
15. Dr. Kun, B. - dr. Láday, I.: Id.mű: 12.p.
16. Dr. Csorna, K.: Id.mű: 167.p.
17. Dr. Csorna, K.: Id.mű: 167.p.

18. Dr. Kun, B. - dr. Ládai, I.: Id.mű: 16.p.
19. Dr. Csorna, K.: Id.mű: 164.p.
20. Gondosné dr. Szabó, A.: Gyógypedagógia történet II.
Főiskolai jegyzet. Tankönyvkiadó, 1975. Bp.
21. Dr. Csorna, K.: Id.mű: 175-176.pl.
22. Dr. Csorna, K.: Id.mű: 171. pl.
23. Roboz, J.: A gyengétehetségűek oktatása, Lampel 1898.Bp. 13.p.
24. Dr. Ranschburg, P.: A gyermeki elme fejlődése és működése.
Athenaeum RT. 1905. Bp.
25. Ifj. dr. Krajcsovics, P.: Gyermek- és ifjúságvédelem, Tankönyvkiadó,
1975.Bp.12.p.
26. Dr. Kármán, E.: A budapesti kriminálpedagógiai intézet.
A gyermek, Bp.1917.
27. Dr. Schnell, J.: A Fővárosi Gyermekideggondozó Hálózat kialakulása.
Tudományos és történeti előzménye.
Fővárosi Központi Gyermekideggondozó Intézet és Hálózatának Jubileumi
Évkönyve. Fővárosi Nyomdaipari Vállalat. 1968.Bp. 21, 47.p.
28. Liebermann, L.: A nevelési tanácsadás problémái hazánkban.
Magyar Pszichológiai Szemle, 1964./4. szám.
29. Dr.György, J.: Psychopathiás gyermekek és fiatalorúk rendelőintézetének
ismertetése.
Magyar Gyógypedagógia, 1932.Bp.
30. E történelmi szakasz értékelő elemzésével kapcsolatosan lsd.: Gergely, F.: A
magyar gyermekvédelem rövid története II. rész, kézirat, továbbá az általa
hivatkozott és idézett műveket -MRT 1925. 393-394.p.; MRT 1928. 726.p.;
121.442/1929. NMM.sz.r. Kormányjelentés 1929. 112.p.
31. Horváth, K.: Az erkölcsi fogyatékosok gyógypedagógiai védelme
Magyar Gyógypedagógia, 1927. bp. 37.p.
32. Néptanítók Lapja, 1920. Bp. 12-14.p.
33. Közbiztonság, 1923. április 1. bp. 7-8.p.
34. Gergely, F.: A magyar gyermekvédelem rövid története, II. rész (1919-1929).
Kézirat, 1991. Bp. 2., 19.p.

35. Kormányjelentés, 1929. Bp. 112., 147., 1949. p.
36. Dr. Csorna, K.: Id.mű: 170.p.
37. Ifj. dr. Krajcsovics, P.: Gyermek- és Ifjúságvédelem.
Tankönyvkiadó, 1975. Bp. 17.p.
38. Ferge, Zs.: Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből.
Magvető Kiadó, 1986. bp.43.p.
39. Járó, Mné.: A gyermekvédelem szemléletének néhány problémája.
Pedagógiai Szemle, 1960/4. sz.Bp. 312. p.
40. Dr.Talyigás, K.: A gyermekvédelem új helyzetéről
Gyermek- és Ifjúságvédelem, 1991./1.sz.Bp.29.p.
41. Dr. Gáti, F.: Most a nevelőszülők ...? Gyermek- és Ifjúságvédelem,
1991/1.sz.Bp.37.p.
42. Dr. Gáti, F.: fent.id.mű, 37.p.
43. Hirsch, M.: A személyiségelmélet jelentősége a "nevelési tanácsadó" rendeletek
gyakorlatában. Pszichológiai Tanulmányok III. 1961.Bp.711.p.
44. Ifj. dr. Krajcsovics, P.: Id.mű 17.p.
45. Gergely, F.: A magyar gyermekvédelem történetének vázlata a XIX. század
második felétől 1919-ig. Gyermek és Ifjúságvédelem, 1984./3. Bp.73.p.
46. Gönczöl, K.: Id.mű. 132.p.
47. Ifj. dr. Krajcsovics, P.: Id.mű, 17.p.
48. Tuggener, H.: Sozialpädagogik als Beruf - Historischer Überblick. In: Lebent mit
andern als Beruf - der Sozialpädagoge in Europa, (Hrsg) FICE, 1981. Zürich,
21.p.
49. Gáti, F.: Az egyéni bánásmód néhány kérdése a nevelőotthonokban.
In: A gyermekotthoni nevelés néhány kérdése, Cikkgyűjtemény,
VI.MM. gyermek- és ifjúságvédelmi osztálya és a Központi Pedagógus
Továbbképző Intézet kiadványa, 1961. Bp.
50. Majláth, Gy.: A Gyermekvédelmi Tanács gyógypedagógiai munkájáról,
Gyógypedagógia, 1958./2.sz. 59.p.
51. Járó, Mné: Id.mű. 239.p.
52. Gönczöl, K.: Id.mű, 132-152.p.

53. Gönczöl, K.: Id.mű, 152.p.
54. Dr. Lévai, M.: A gyermeki jogok Magyarországon. Gyermek- és Ifjúságvédelem, 1991/1.sz. Bp.10.p.
55. Dr. Kun, B. - dr. Láday, I.: Id.mű (I/1-7.) 79. p.
56. A Magyar Királyi Igazságügyminiszter főhatósága alatt álló Aszódi Kocsigyártó Ipariskola Értesítője az 1907-1908. évről.
Közli Ducker Ödön igazgató. Aszód, 3.p.
57. 1887. április 19-én iktatott jelentés a 27250.I.M.1885. szám alatti rendelet értelmében I.P. nevű növendék ügyében. (Az aszódi intézet irattárából.)
58. Dr. Tóth Béla min.o.tan jelentése az aszódi állami nevelőotthonban tartott általános vizsgálat eredményéről. 1921.
(Az aszódi intézet irattárából) 2., 19., 15., 14.p.
59. Az aszódi intézet igazgatójának 5093/1926. sz. levele "A nagyméltóságú m.kir. Igazságügyminisztériumnak" 1926-ban. (Az aszódi intézet irattárából)
60. Kármán, E.: Id.mű, 299.p. (I/2-53.)
61. A növendékek létszámváltozása és az élelmezési napok száma az 1942. évben. Aszód, 1943. (Az aszódi intézet irattárából)
62. A növendékek személyi viszonyai az 1942. évben.
A 37600/1934.I.M.sz. rendelet alapján készült kimutatás, 1943.
(Az aszódi intézet irattárából)
63. Kaiser, G.: Kriminologie. Eine Einführung in die Grundlagen.
Verlag C.F.Müller, Karlsruhe, 1973., 35.p.
64. Szász, Pné: Előterjesztési anyag. NM.4.sz.Leánynevelő Intézet,
Bp.1980. Kézirat, 3.p.
65. Kaiser, G.: Id.mű, 34.p.
66. Szabó, A.: büntetőjogi büntetés és felelősségre nevelés.
Állam- és Jogtudomány, 1965./4.sz. In: Szabó, A.: A büntett és büntetése.
Gondolat, 1979.Bp.21., 25.p.
67. Szabó, A.: A kodifikációs kormánybizottságban előterjesztett javaslat a börtönügy reformjáról. 1964. In.: Szabó A.: A büntett és büntetése. Gondolat, 1979. Bp. 60., 61., 64., 65.
68. Pinezics, M.: A Rákospalotai Leánynevelő Intézet története.
Gyermek- és Ifjúságvédelem, 1990./3., 4.sz.

69. Példaként kiemelve: 2707./1951.sz. Jegyzőkönyv, melynek tárgya az "intézet tulajdonát képező kertgazdasági részleg átadása a Földművelésügyi tárca kezelésébe", Munkaerőtartalékok 5.sz. ipari tanulóintézet, Aszód, 1951. október 22.
3045/1951.sz. a "Földművelésügyi Minisztérium Szakoktatási Főosztály Középfokú Oktatási Osztályának" címzett javaslat "Mezőgazdasági Tanintézet beindítására", Aszód, 1951. nov.28. (Az aszódi intézet irattárából).
70. Tóthné Molnár, M.: Huszonöt év a leánynevelőben.
A szerző saját kiadása. Bp. 1983.,63.p.
71. Erre vonatkozóan lsd. az intézetek belső anyagait, működési terveit, korszerűsítési terveit. E helyütt történő teljes felsorolásukat szükségtelennek vélem.
72. Lsd.pl.: Kovács, L.: A pszicho- pedagógia, 1991. Aszód;
Dr. Bánfai, L.: 15 éves a Művelődési Minisztérium 3.sz. Fiúnevelő Intézete. Belső kiadvány, 1985.
Persler, I.: Gyermekszökések pedagógiai, pszichológiai vizsgálata az átnevelési folyamatban. Belső kiadvány, 1976.
Granasztói, Sz.: Az 1985-86-os tanév manuális, művészeti foglalkozásairól. Tanévvégi beszámoló. Kézirat.
73. Ezzel kapcsolatban lsd. pl.:
Tompá, Iné - Tompa, I.: Az iskolában és az otthonban való tanulás egysége a nevelőintézetek közösségi nevelésének szolgálatában (Tanulmányok a nevelőintézeti nevelés témaköréből, Oktatási Minisztérium Gyermekvédelmi Önálló Osztályának kiadványa, 1979.)
A Művelődési Minisztérium 4.számú Leánynevelő Intézetének kísérleti pedagógiai programja, Bp.1984.
A Művelődési Minisztérium 87526/86. számú engedélye az aszódi intézet iskolájában önállóvá válásához azzal a megkötéssel, hogy a kért "kísérleti" jelleg helyett maradjon meg a Dolgozók Általános Iskolája elnevezésnél. Bp. 1986.
Az aszódi intézet "Pedagógiai Program"-ja, 1986.
74. Dr.Patkó, K.: Négy éve a gyermekvédelem egészségügyi ellátásában.
Gyermek- és Ifjúságvédelem, 1991./1.sz.
75. Lsd.pl.: Munkaprogram a javítóintézetek vizsgálataiból eredő feladatok végrehajtásához. A Gyermek- és Ifjúságvédelmi Osztály tervezete, 1984.
76. Ezzel kapcsolatban csak néhány tanulmányt emelek ki:
Schneider, J.H.: A kriminológia legújabb fejleményei Nyugat-Európában és Észak-Amerikában: alapkérdések, modellek, javaslatok.

IRODALOMJEGYZÉK

II. rész

1. Balogh László-Pál László: Kriminálpedagógia; Tanárképző főiskolai jegyzet, Budapest 1975.
2. Kármán Elemér: Az erkölcsileg fogyatékosok javító-nevelő intézeteinek pedagógiai reformja
1. sz. Szöveggyűjtemény a "Gyógypedagógiai történet"-hez; Tankönyvkiadó, Bp. 1977.
3. Kármán Elemér: Fiatalkorúak javítóintézetének aktuális problémái; Jogtudományi Közlöny 1926.
4. Szabó András: A büntett és büntetése; Gondolat. Bp. 1979.
5. Szabó András: A nevelési helyzet alapproblémái a fiatalkorúak börtönében; Állam- és Jogtudomány, 1962. 3. szám
6. Popper Péter: Kriminális személyiségzavar kialakulása. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Bp. 1980.
7. Popper Péter: Fiatalkorú bűnözők személyiségvizsgálatának néhány tapasztalata. Pszichológiai Tanulmányok 1982. IV.
8. Pál László: Nevelés a büntetésvégrehajtásban; Közgazdasági és Jogi Kiadó Bp. 1976.
9. Majláth György: Az igazságügyi szakértői tevékenység; Közigazgatási és Jogi Kiadó Bp. 1978.
10. Ranschburg Pál: A gyermeki elme fejlődése és működése; Athenacum Rt. Bp. 1905.
11. Kertész Imre: A kihallgatási taktika lélektani alapjai. Jogi Kiadó Bp. 1965.
12. Pál László: Bevezetés a kriminálpedagógiába; Tanárképző főiskolai jegyzet, Bp. 1974.
13. Münnich Iván: Tanulmányok a társadalmi beilleszkedési zavarokról, Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1988.
14. Huszár István: A társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon I-II. Bp. 1987.

IRODALOMJEGYZÉK

HIVATKOZOTT ÉS IDÉZETT IRODALOM

III/1-2-3 RÉSZ

1. Finkey Ferenc: A fiatakorúak büntetőjoga Észak-Amerikában. Bp. 1913. 9. old.
2. Szabó András: A fiatalorúak és a büntetőjog.
Bp. 1961. 9-10. oldal
3. Finkey Ferenc: Büntetési problémák.
Bp. 1933. 230. oldal.
4. Büntetésvégrehajtási jog (főiskolai jegyzet) I. kötet.
BM Könyvkiadó, Bp. 1983. 184. oldal.
5. Finkey Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve.
Bp. 1909. 168. oldal.
6. Belgium a bűnelkövető fiatalorúakat javítóházban (maison special de réforme) az elhagyott, vagy elzüllött gyermeket javító iskolába (ecole de réforme) küldték, Angliában az előbbieket javító-iskolákba (reformatory school) az utóbbiakat ipariskolába (ecole de réforme) küldték, Angliában az előbbieket javító-iskolákba (reformatory school) az utóbbiakat ipariskolákba (industrialschool), Németországban az előbbieket javítóintézetbe (Erziehungsanstalt) utóbbiakat kényszernevelésre (Zwangserziehung) utalták be.
7. A kódex 27. §-a a büntetésekből befolyt pénzek országos alapján egy részét javítóintézetek létesítésére rendelte fordítani, ez az összeg azonban tartósan kevésnek bizonyult. A magánadakozásból remlét anyagi eszközök messze lemaradtak a szükségéstől.
8. A külföldi javítóintézeti rendszerek vagy túlságosan nyitottnak (Svájc) vagy túlzottan szigorúnak (Olaszország, Franciaország) mutatkoztak. A német javítóintézeti típus tűnt még leginkább elfogadhatónak, teljesértékű mintaként azonban azért nem tartották alkalmasnak, mert működésüket - a hazai viszonyok között elképzelhetetlen - szerzetes jellegű szervezet (az ún. Bruderschaft) tagjai biztosították. Mégis a Németországban tanulmányutat tett Krajcsik Soma árvaházi tanító és László Zsigmond miniszteri tanácsos elsősorban az itt szerzett tapasztalatok alapján dolgozták ki az első (aszódi) javítóintézet rendtartását.
9. Ranschburg Pál: A gyermeki elme fejlődése és működése.
Budapest, 1905. 157. oldal.
10. A fiatakorúak elkülönítésének időtartamát az igazgató határozta meg az orvos és a lelkész véleménye alapján, azt három hónapot meghaladó tartamban csak ritkán

alkalmazták. Az ételmezést ebben az időszakban reggel és este kenyérre és vízre, délben egytálételre korlátozták.

11. Lásd: Alapszabályok 23-28. §.
12. Uo. 29. §.
13. Uo. 5. §.
14. Kun - Láday: A fiatalkorúak kriminalitása ellen való küzdelem Magyarországon. Budapest, 1905. 53. oldal.
15. Kun - Láday: i.m. 64. oldal.
16. A magyar kir. országos javítóintézetek ismertetése Budapest 1899. 34. oldal.
17. Lásd: Alapszabályok 38.§.
18. A megszerezhető iskolai végzettségről és annak elismeréséről a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1890. évi 51982. és 1890. évi 49745. számú rendeletei intézkednek.
19. Javítóintézetek ismertetése, i.m. 36. oldal.
20. Lásd: Alapszabályok 34-36. §.
21. Uo. 50. §.
22. Javítóintézetek ismertetése i.m. 46. oldal.
23. Uo. 32. oldal.
24. Vágó Károly: Kriminálpedagógia (Tanulmány) Magyar Gyógypedagógia 1926. 71. oldal.
25. Részletesen kifejti Kun - Láday i.m. 66. oldal.
26. A fiú javítóintézetekben asztalos-, esztergályos-, fafaragó-, bognár-, szabó-, cipész-, kosárfonó-, kőműves-, könyvkötő-, könyvnyomdász-, pékipari foglalkoztatást valamint gyermekjátékkészítést honosítottak meg.
27. A munkajutalmak havonként kifizethető összege 1885-89. között 1-4 korona volt, 1889. után maximálisan 3 korona lehetett.
28. Kun - Láday: i.m. 67. oldal.
29. Uo. 68. oldal.

30. Vágó Károly: Kriminálpedagógia i.m. 72. oldal
31. A védnök tevékenységét az 1987. évi 37247. számú igazságügyminiszteri rendelet alapján látta el.
32. A házitanács intézményét az 1888. évi 4100. számú, illetve az 1892. évi 13636. számú igazságügyminiszteri rendeletek szabályozták.
33. Pál László: Nevelés a büntetésvégrehajtásban Bp. 1976. 176. oldal.
34. Szabó András: Fiatalkorúak és a büntetőjog Bp. 1961. 26. oldal.
35. Balogh Jenő adatai szerint míg 1875-ben mindössze 2423 volt a 20 éven aluli elítéltek száma, 1905-ben a büntett és vétsége miatt szabadságelvonásra ítélt 12-18 évesek száma már 12.556 főre (az összes elítélés 16,4 %-a) emelkedett.
36. Balogh Jenő: Fiatalkorúak és büntetőjog. Bp. 1909. 21. oldal.
37. A századforduló éveiben 65 törvényszéki és 315 járásbírósi fogház működött Magyarországon.
38. Ahol tehették a fogházakból külső vállalkozónak adták bérbe a rab munkaerőt.
39. Kun - Ládai: i.m. 384. oldal.
40. Uo. 390. oldal.
41. Uo. 396. oldal.
42. Uo. 402. oldal.
43. Uo. 398. oldal.
44. Uo. 399. oldal
45. Pál László: Nevelés a büntetésvégrehajtásban. Bp. 1976. 187. oldal.
46. Vámbéry Rusztem: A fiatalkorúak bírósága a háború alatt és a háború után. Budapest, 1917. Jogállam könyvtára. 1. kötet.
47. Ráth-Végh István: A háború és a fiatalkorúak. Bűnügyi Szemle, 1915. évf. 230. oldal.
48. Vámbéry ... i.m. 21. oldal.
49. Uo. 53. oldal.

50. Ujfalussy Béla: Büntetési rendszerről fiatlakorúak bűnügyeiben. Bűnügyi Szemle, 1917. évf. 180. oldal.
51. Vámbéry ... i.m. 60. oldal.
52. Uo.: 66-67. oldal.
53. Uo.: 68-69. oldal.
54. Finkey Ferenc: A patronage a háború alatt és a háború után. Bűnügyi Szemle 1915. évf. 385-397.
55. Vámbéry ... i.m. 86. oldal.
56. Finkey Ferenc: A fiatakorúak kriminalitásának növekedése elleni teendőink. Bűnügyi Szemle, 1917. évf. 318-400. oldal.
57. Kármán Elemér: Az erkölcsileg fogyatékosok javító-nevelő intézeteinek pedagógiai reformja. I.: Szöveggyűjtemény a "Gyógypedagógiai történet"-hez. II. kötet. Tankönyvkiadó, Bp. 1977. 87-94. oldal.
58. Uo.: 88. oldal.
59. Uo.: 89. oldal.
60. Uo.: 91. oldal.
61. Szabó András: A fiatakorúak ... i.m. 77. oldal.
62. A rendelet címe: "A gyermekek kisegítő szociális neveléséről."
63. Kármán Elemér: Fiatakorúak javítónevelésének aktuális problémái. Jogtudományi Közlöny 1926. évf.
64. Lásd a korabeli szaksajtóból, különösen: Zsoldos Benő: Bajok a fiatakorúak bírósága körül. Jogtudományi Közlöny 1921. évf. 152. oldal. Lévyné F. Kata: Fiatakorúak bírósága - nevelőtanács. Jogtudományi Közlöny, 1929. évf. 92-94. és 102-104. oldal. Baranyai Károly: Reformgondolataim a fiatakorúak feletti bíraskodás köréből. Jogtudományi Közlöny 1929. évf. 63-65. oldal.
65. Lásd: Finkey Ferenc: Büntetéstani problémák. Bp. 1933. 234. oldal.
66. Vágó Károly: Részletek "Kriminálpedagógia" című tanulmányából. In.: Szöveggyűjtemény a "Gyógypedagógia történet"-hez II. kötet 142. oldal.
67. Veszely Ödön: Eszmék a javítónevelés továbbfejlesztéséhez. Magyar Jogi Szemle. 1922. évf. 421. oldal.
68. Schafer István: A jövő bűnözői a javítónevelés tükrében.

Fővárosi Könyvkiadó, Bp. 1938. 13. oldal.

69. Veszely: Eszmék ... i.m. 424-428. oldal
70. Szöllősy Oszkár: Magyar börtönügy. Bp. 1935. 504-509. oldal.
71. Uo. 510-511. oldal.
72. Lásd: Szöllősy ... i.m. 508-509., 512-513. oldal, Schafer ... i.m. 18. oldal.
73. A számos munka közül alapműnek tekinthető Szabó András: A fiatalkorúak és a büntetőjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1961., Huszár Tibor: Fiatalkorú bűnözők. Tankönyvkiadó Budapest, 1964. Vigh József: A fiatalkori bűnözés és a társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1964.
74. Lásd: Szabó András: A nevelési helyzet alapproblémái a fiatalkorúak börtönében. Állam- és Jogtudomány, 1962. 3.sz.; Büntetőintézeti életrend vizsgálata. Kriminálisztikai Tanulmányok IV. kötet; Kriminológia és kriminálpedagógia 1964. In.: Szabó A: Büntett és büntetése. Gondolat, Budapest 1979. 38-70. o.; Büntetőjogi büntetés és felelősségre nevelés. Állam- és Jogtudomány 1965. 4. sz. Fitalorú bűnözők szubkultúrája, Valóság, 1966. 3. sz.; Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során. Jogtudományi Közlöny 1966. 11. sz.
Molnár József: A büntettes fiatalkorúak személyiségformálása és a javítóintézet. Kriminálisztikai Tanulmányok II. kötet; A fiatalkorúak és az utógondozás. Kriminálisztikai Tanulmányok, III. kötet.
75. Lásd bővebben Szabó A.: A fiatalkorúak és a büntetőjog ... 157-203. oldal.
76. Szabó A.: A nevelési helyzet .. 388. oldal.
77. Uo. 392. oldal.
78. Uo. 389. oldal.
79. Uo. 401. oldal.
80. Uo. 401. oldal.
81. Szabó A.: Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során ... i.m. 237. oldal.
82. Uo. 238. oldal
83. Uo. 239. oldal
84. Molnár J.: A büntettes fiatalkorúak személyiségformálása ... i.m. 225. oldal
85. Uo. 247. oldal

86. Uo. 248-249. oldal
87. Uo. 250-251. oldal
89. Az 1966. 21.tvr. 2.§-hoz fűzött miniszteri indoklás
90. A fiatalok áttelepítése felől a 18/1963. országos parancsnoki parancs rendelkezett. Eszerint 1963. július 1-től a végrehajtást a Tököli Bv. Kórház és munkahelyen kellett fogantatítani.
91. Lást: Kovács Judit - Dóra Béla: A magyar bv. története a felszabadulás után a fiatalok vonatkozásban. In.: Alkotó Ifjúság Kiadó: IM Ifjúsági Bizottsága, Bp. 1981. (szerk.: Csetneky László) 25-26. oldal.
92. Lásd: Módos Tamás: Az elítéltek nevelésének pedagógiai és pszichológiai módszerei a fiatalok börtönében, visszavezetésük a társadalomba. In: Alkotó Ifjúság i.m. 77. oldal.
93. V.ö.: Garami Lajos: A fiatalok elítéltek differenciálásának szempontjai. Kézirat, 1978. 3. oldal.
94. Matiasovics Mária - Beck Gyöngyi: A tököli gyógyító-nevelő csoport tevékenysége. Módszertani füzetek, 1988. 1. szám, 24. oldal.
95. Garami L.: A fiatalok ... 24-25. oldal.
96. Bv. jog Főiskolai jegyzet, 1977. i.m. 155-156. oldal
97. A létszámadatok a március 31-i állapotot mutatják be.
98. Garami L.: A fiatalok elítéltek ... i.m. 5. oldal
99. Bv. jog Főiskolai jegyzet, 1977. i.m. 157. oldal
100. Módos T.: Az elítéltek nevelésének ... i.m. 78. oldal.
101. Vigh József: A nevelési eszme érvényesülése a Fiatalok Büntetés-végrehajtási Intézetében. Magyar Jog, 1973. 6. szám, 333. oldal.
102. Uo. 334. oldal
103. Uo. 335. oldal.
104. Vigh József - Gönczöl Katalin: A fiatalok bűnelkövetők reedukációja az utógondozás során. Jogtudományi Közlöny, 1972. 8. szám, 356. oldal;
A társadalmi beilleszkedés objektív feltételeinek megteremtése a fiatalok utógondozása során. Jogtudományi Közlöny, 1973. 1.szám, 26. oldal.

105. Vigh József - Tauber István: A szabadságvesztés-büntetés hatékonyságának a főbb jellemzői. Jogtudományi Közlöny, 1976. 641. oldal.
106. Uo. 642. oldal
107. Uo. 643. oldal
108. Gödöny József: A társadalmi-gazdasági fejlődés és a bűnözés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 451. oldal.
109. Tavassy Tibor: A szabadságvesztés-büntetés és problémái. Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok XV 1978. 281. oldal.
110. Uo. 282. oldal
111. Uo. 286. oldal
112. Uo. 289. oldal
113. Uo. 291. oldal
114. Uo. 292. oldal
115. Uo. 294-300. oldal
116. Murányi-Kovács Endréné: Reszocializálás a zárt nevelőintézetben. In: Tanulmánygyűjtemény az inadaptált serdülők pedagógiája köréből. Tankönyvkiadó, Bp. 1982. 213-226. oldal.
117. Uo. 220. oldal
118. Uo. 219. oldal
119. Uo. 220-221. oldal
120. Uo. 223-224. oldal
121. Garami L.: A fiatalok elítéltek ... i.m. 40-41. oldal
122. Balogh László - Pál László: Kriminálpedagógia. Tanárképző főiskolai jegyzet. Kézirat. 1975.
123. Balogh Jenő: Fiatalok és a büntetőjog Bp. 1909. 285. oldal.
124. Lásd: Gönczöl Katalin: A büntetőhatalom korlátai a társadalompolitika lehetőségei (doktori disszertáció). Kézirat, Budapest, 1989. 236. oldal.

125. A felmérések arra mutatnak rá, hogy míg 1972-ben 74 ezer, addig 1982-ben már 120 ezer fiatal tartottak nyilván veszélyeztetettként. A növekvő számban a társadalom periferiájára sodródó gyermek- és fiatalkorúak a 80-as évek elejétől, korábban nem tapasztalt mértékű bűnözési aktivitást mutattak (míg 1980-ban a 10000 fiatalkorú lakosra jutó fiatalkorú bűnelkövetők száma 130,1, addig ez a szám 1985-ben már 161); lásd: Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon. Budapest, 1986. 18. oldal, valamint Az ifjúkori bűnözés elleni harc időszerű kérdései. RTF ankét (összeállítás) BM 1986. 4. sz. melléklet.
126. Gönczöl Katalin: A büntetőhatalom korlátai ... i.m. 281-291. oldal.
127. A vitában a 80-as évek végén megjelent fontosabb publikációk: Szabó András: A büntetőjog reformja - a reform büntetőjoga. Jogtudományi Közlöny, 1988. 459-462. oldal; Hevényi Attila: Reflexió Szabó András: "A büntetőjog reformja - a reform büntetőjoga" című cikkére. Magyar Jog, 1989. 444-446. oldal; Vigh József: Racionalitás a büntető igazságszolgáltatásban. Magyar Jog, 1989. 764-778. oldal; Ráczy György: A közösségi és az egyéni bűnmegelőzés összevetése. Jogtudományi Közlöny 1989. 670-671. oldal; Vigh József: A büntető igazságszolgáltatás néhány problémája. Magyar Jog, 1990. 102-109. oldal; Szabó András: Megelőzés és arányos büntetés. Magyar Jog, 1990. 897-911. oldal.
128. Lásd: Király Tibor: A büntetőhatalom korlátai. Akadémiai székfoglaló, Budapest, 1988. Kézirat. Gönczöl Katalin: A büntetési hatalom korlátai - a társadalompolitika lehetőségei. i.m. III. fejezet, valamint Csökkenthető-e a börtönnépesség? Budapest, 1990. Kézirat.
129. Földvári József: Kriminálpolitika. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 232-262. oldal
130. Lukács Tibor: Szervezett dilemmánk: a börtön. Magvető Kiadó, Budapest, 1987.
131. A fiatalkorúak szabadságvesztésének végrehajtása. In.: Előterjesztés a bv. törvény és a végrehajtási rendelete kodifikációs elképzeléseiről. IM Bv. Országos Parancsnokság. 1977. III. fej. 3-4. oldal.
132. Uo. 9-10. oldal
133. Uo. 10-11. oldal
134. A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója. In: Módszertani Füzetek. 1984. 1. sz. 1-28. oldal. A büntetés-végrehajtási munkáltatás fejlesztésének koncepciója és a koncepció megvalósítására vonatkozó intézkedési terv. In: Módszertani füzetek, 1987. 1. sz. 4-28. oldal.
135. A fiatalkorúak intézete mellett működő Dunai Vegyesipari Vállalat 1990-ben még csekély eredménnyel, 1991-ben pedig már tetemes veszteséggel zárt. A veszteség közvetlen oka a megrendelési állomány és a bér munka tevékenység

jelentős visszaesése volt. A recesszió következtében foglalkoztatott fiatalok létszáma 1989 vége és 1992. nyara között 80,6 %-kal csökkent.

Lásd: A szabadságvesztés-büntetés végrehajtása fiatalok elítéltekkel, a komplex fejlesztés fő irányai. IM Bp.Opk. 1992. (főosztályvezetői értekezlet előterjesztése).

136. Forrás: Magyarországi bentlakásos gyermek- és ifjúságvédelmi intézmények. MM Gyermek- és Ifjúságvédelmi Önálló Osztálya. Budapest, 1986.
137. Jelentés a javítóintézetek vizsgálatáról. OPI Gyermek- és Ifjúságvédelmi Osztály. 1985.
138. Ferenczi György: Hozzászólás a Kriminológiai Társaság... ülésének témájához és Szarka Attila: Néhány gondolat a javítóintézeti nevelésről és képzésről. In: Kriminológiai közlemények 46. sz. 31. és 47. oldal.
139. Szarka A.: i.m. 47. oldal
140. Uo. 41. oldal.
141. Pinezics Mária: A Rákospalotai Leánynevelő Intézet története 1945 után. Gyermek- és Ifjúságvédelem, 1990. 4.sz. 19-21. oldal
142. Ferenczi Gy.: Hozzászólás ... i.m. 29-31.,
Szarka A.: Néhány gondolat ... i.m. 41-43 oldal
143. Lásd: Volentics Anna: Antiszociális fejlődésirányú fiatalok reszocializációjának kérdései. Kézirat, Budapest 1992. 57. oldal.
144. A javítóintézetek sajátos módon az 1981. elején történt aszóni tanárgyilkosságot követően kerültek a felügyeleti szervek és az elmélet látókörébe.
145. Rácz József: Totális intézmény jellegű nevelőintézet működésének egyes szociálpszichológiai jellemzői. Gyermek- és Ifjúságvédelem. 1990. II. sz. 19. oldal.
146. Uo. 18-19. oldal. Azonos álláspontot foglal el B. Aczél Anna: speciális nevelőotthonok és zárt intézetek növendékeinek életútja és az intézményrendszer hatékonysága. Tájékoztató bulletin. 1986. 6. 1992-243.
147. Bujdos László: "... Az elbírálás egyöntetűsége megóvassék ..." Gyermek- és Ifjúságvédelem 1987. 2.sz. 24. oldal.
148. Uo. 26-27. oldal
149. Murányi-Kovács Endréné - Kabainé Huszka Antónia: A serdülők és az ifjúkorúak inadaptációja. In.: Kriminálpszichológiai szöveggyűjtemény. BM Kiadó, Budapest, 1991. 102. oldal.

150. Gáti Ferenc: A javítónevelés pedagógiai-pszichológiai irányzatai. Pedagógiai Szemle, 1982. 10- sz. 920. oldal.
151. Uo. 921. oldal
152. Murányi - Kabainé: im. 102. oldal
153. Bujdos L.: i.m. 25. oldal
154. Lásd: Ferenczi Gy.: Hozzászólás... i.m. 35. oldal, továbbá Vabrik László: Reflexió Bujdos László "... az elbírálás egyöntetűsége megóvassék ..." című aszódi helyzetjelentésére, Gyermek- és Ifjúságvédelem, 1987. 2. sz. 32. oldal, Hazai Zsuzsanna: Magára hagyott javítóintézet ...? Gyermek- és Ifjúságvédelem, 1987. 3. sz. 36. oldal, Hetényi Attila: A fiatalkorú bűnelkövetőkkel való foglalkozás - a nemzetköz előírások tükrében. Börtönügyi Szemle, 1990. 4. sz. 25. oldal.
155. Bujdos L.: i.m. 25. oldal
156. Gibicsár Gyula: Az előzetes letartóztatás nem lehet előrehozott büntetés. Gyermek- és Ifjúságvédelem, 1991. 1. sz. 65. oldal
Pálfi Péter: A javítóintézeti nevelés szabályozásának problémái. Ügyészségi Értesítő, 1991. 4. sz. 27. oldal.
157. Gönczöl K.: A büntetőhatalom korlátai ... i.m. 290-291. oldal

IRODALOMJEGYZÉK

IV. rész

1. Angyal P.: Pártfogói intézményeink és a magyar társadalom. In: Magyar Társadalomtudományi Szemle, Budapest, 1908.
2. Babay I.: Családvédelem és utógondozás hivatásos pártfogó felügyelettel. /Kézirat/ Kecskemét, 1972.
3. Balatoni I.: A fiatakorúak személyiségvizsgálatának jelentősége az utógondozásban. Belügyi Szemle, 1974.
4. Bernolák N.: Büntetőjog és patronázs. Kassa, 1912.
5. Eötvös J.: Vélemény a fogházjavítás ügyében, Pesten, 1838.
6. Gönczöl K.: Az utógondozás. In: Fejezetek a szakkriminológia köréből, Budapest, 1973.
7. Horváth A.: Utógondozás vagy pártfogó felügyelet. Belügyi Szemle, 1979/8. sz.
8. Kádárné: A budapesti hivatásos pártfogók munkájának tapasztalatai. Belügyi Szemle, 1980/12. sz.
9. Légrádyné: A hivatásos pártfogói felügyelet megszervezése hazánkban. Magyar Jog 1973/11. sz.
10. Molnár J.: A fiatakorúak és az utógondozás. In: Kriminalisztikai Tanulmányok III. Budapest, 1964.
11. Tavassy T.: A visszaeső Bűnözők szabadulás utáni helyzetéről. Kriminalisztikai Tanulmányok. Budapest, 1968. 6. kötet

12. Vermes M.: Az utógondozás szerepe a bűnismétlés megelőzésében. In: Az összehasonlító Kriminológia Nemzetközi Központjának IV. Regionális Szemináriuma. /Szerk.: Vigh J./ Budapest, 1980.
13. Vermes M.: Strafaussetzung zur Bewährung und Bewährungshilfe in Ungarn. In: Dünkel, F.-Spiess, G.: Alternativen zur Freiheitsstrafe, Freiburg, 1983.

MELLÉKLETEK

Bentlakásos gondozási formák				Területi gondozási formák			
Szociális szükséglet	Egészségügyi szükséglet	Nevelési-okta- tási szükséglet	Mentálhigiénés szükséglet	Szociális szükséglet	Egészségügyi szükséglet	Nevelési-okta- tási szükséglet	Mentálhigiénés szükséglet
gyámhatóságok - árvaszékek	szanatóriumok	gyógypedagógiai intézetek		szülőház kihelyezés			
menhelyek	gyógypedagógiai intézetek						
nevelőszülői hálózat							
javítóintézetek							
gyámhatóságok - árvaszékek	szanatóriumok	gyógypedagógiai intézetek	I. Kriminálpe- dagógiai Inté- zet	szülőház kihelyezés		Gyógypedagógiai Nevelési Tanácsadó	Gyógypedagógiai (Gyermekvédelmi) Intézet
menhelyek	gyógypedagógiai intézetek	ideges gyerme- kek iskolája					klinikai nevelési tanácsadók
nevelőszülői hálózat							
javítóintézetek							
gyámhatóságok - árvaszékek	szanatóriumok	gyógypedagógiai intézetek		szülőház kihelyezés		Gyógypedagógiai Nevelési Tanácsadó	Gyermeklélek- tani Intézet
menhelyek	gyógypedagógiai intézetek						klinikai nevelési tanácsadók
nevelőszülői hálózat							
javítóintézetek							
Fellendülés							
Képzés							
Hanyatlás							

Bentlakásos gondozási formák					Területi gondozási formák				
Szociális szükségletek	Egészségügyi szükségletek	Nevelési-okta- tási szükségletek	Mentálhigiénés szükségletek	Szociális szükségletek	Egészségügyi szükségletek	Nevelési-okta- tási szükségletek	Mentálhigiénés szükségletek		
gyámhatóságok- Állami Gyermek- védő Intézetek	szanatóriumok	gyógypedagógiai intézetek		szülőház kihelyezés			Állami Gyermek- lélektani Inté- zetek		
nevelőotthonok	gyógypedagógiai intézetek						Fővárosi Lélek- tani Intézet		
javítóintézetek									
nevelőszülői hálózat									
javítóintézetek									
gyámhatóságok- Állami Gyermek- védő Intézetek	szanatóriumok	gyógypedagógiai intézetek		szülőház kihelyezés					
nevelőotthonok	gyógypedagógiai intézetek								
nevelőszülői hálózat									
javítóintézetek									
gyámhatóságok- Állami Gyermek- védő Intézetek	szanatóriumok	gyógypedagógiai iskolák	kórházak speciá- lis osztályai	védő-óvó intéz- kedés - RMS	napközi foglal- koztatás	áthelyező bizottságok	Faludi utcai gyermeklélektan- tani Intézet		
nevelőotthonok	egészségügyi gyermekotthonok	gyógypedagógiai intézetek		családsegítő központok	gyermekideggon- dászati szolgálat	nevelési tanácsadók	drog-ambulan-		
nevelőszülői hálózat	kórházak spe- ciális osztá- lyai			nevelőotthonok utógondozói- család gondozói		gyermekotthonok utógondozói- család gondozói	SOS telefon szolgálatok		
javítóintézetek									
speciális otthonok									
nevelőintéze- tek									

Uttrakézdve

Hitelesítve a tévedésre rábírva

3. sz. táblázat Fő tevékenységfajták és megvalósulásuk a problémakezelő gyermekvédelem rendszerében

TEVÉKENYSÉGFAJTA NÉPSEGCSOPORT		DIAGNOSZTIKA						KOMPLEX FEJLESZTÉS az eredeti környezetben			SPECIÁLIS OKTATÁS			SPECIÁLIS GONDOZÁS									
														területi					bentlakásos				
orvosi	pszichológiai	gyógypedagógiai	pedagógiai	gyermekvédelmi		egyéni vezetés	környezet befolyásolás	terápia	integrált forma	elkülönített osztály	elkülönített iskola	tanácsadás	családgyondozás	családterápia	szülők "tanítása"	utógondozás - pártfogás	szülőpótló	korrekciós	átnevelő	kollegiumi	egészségügyi		
FOGYATÉKOSOK																							
NEHEZEN NEVELHETŐK																							
INADAPTÁLTAK	neurotikus fejlődésirányúak																						
	pszichotikus fejlődésirányúak																						
	antiszociális fejlődésirányúak																						
BETEGEK																							
HÁTRÁNYOS HELYZETŰEK																							
VESZÉLYEZTETETTEK																							

alig megvalósuló vagy hiányzó tevékenységfajta

nem sérülésspecifikus tevékenységfajta

leginkább megvalósuló tevékenységfajta

részlegesen megvalósuló tevékenységfajta

Jelölések:

FELNÖTT ÉS FIATALKORÚ ELÍTÉLTEK LÉTSZÁMA

év	felnőtt fő	összes % arány	fiatalkorú fő	összes % arány	összes fő
1983	13547	93,21	987	6,79	14534
1984	13993	92,92	1067	7,08	15060
1985	14443	93,30	1038	6,70	15481
1986	16197	94,20	997	5,80	17194
1987	15064	94,45	886	5,55	15950
1988	14361	94,62	817	5,38	15178
1989	12076	95,60	556	4,40	12632
1990	8380	95,02	439	4,98	8819
1991	9730	95,02	510	4,98	10240
1992	10923	95,61	501	4,39	11424

FIATALKORÚ ELÍTÉLTEK LÉTSZÁMA NEMEK SZERINT

év	fk.férfi fő	összes % arány	fk.nő fő	összes % arány	fk.összes fő
1983	919	93,11	68	6,89	987
1984	996	93,35	71	6,65	1067
1985	987	95,09	51	4,91	1038
1986	959	96,19	38	3,81	997
1987	846	95,49	40	4,51	886
1988	767	93,88	50	6,12	817
1989	533	95,86	23	4,14	556
1990	418	95,22	21	4,78	439
1991	496	97,25	14	2,75	510
1992	481	96,01	20	3,99	501

Jogerősen elítélt fiatalok megoszlása iskolai végzettség szerint

Év	Iskolai végzettség													Mindösszesen
	Analfabéta			Általános iskolás			Középiskolás							
	Fiú	Lány	Összesen	Fiú	Lány	Összesen	Fiú	Lány	Összesen					
1965	120	34	154	3342	341	3683	75	16	91				3828	
1966	104	38	142	3120	510	3630	71	16	87				3859	
1967	120	41	161	3495	490	3985	59	11	70				4216	
1968	93	63	156	3763	505	4268	111	18	129				4553	
1969	85	53	138	3889	569	4448	101	13	114				4700	
1970	84	31	115	4283	455	4738	74	15	89				4942	
1971	122	58	180	5681	763	6444	143	34	177				6801	
1972													5989	
1973													5466	
1974	146	81	227	4593	732	5325	160	13	173				5725	
1975	129	55	184	4392	590	4982	164	9	173				5339	
1976	150	80	230	4819	655	5474	202	25	227				5931	
1977	134	69	203	4397	623	5020	297	35	332				5555	
1978	113	63	176	4497	629	5126	185	25	210				5512	
1979	67	24	91	3947	513	4460	181	25	206				4757	
1980	79	31	110	3770	480	4250	233	20	253				4613	
1981	68	34	102	4146	627	4773	203	20	223				5098	
1982	70	30	100	4538	651	5189	215	23	238				5527	

**Jogerősen elítélt fiatalok elítéltek megoszlása
az előélet és a visszaesés tükrében**

Év	Első büntényes (fő)	Visszaeső (fő)	Összesen (fő)	Összes elítélt (%)
1965	3097	731	3828	8.1
1966	3112	747	3859	8.3
1967	3421	795	4216	8.6
1968	3749	804	4553	8.8
1969	3963	737	4700	9.1
1970	4184	758	4942	10.7
1971	5793	1008	6801	11.5
1972	5989	1182	7171	10.9
1973	5466	1040	6506	9.8
1974	4762	963	5725	8.8
1975	4365	974	5339	9.1
1976	4817	1114	5931	8.9
1977	4471	1084	5555	8.4
1978	4403	1109	5512	8.2
1979	3750	1007	4757	8.1
1980	3681	932	4613	8.2
1981	4130	968	5098	8.6
1982	4493	1034	5527	9.1

Jogerősen elítélt fiatalok fiú bűnelkövetők megoszlása az előélet- visszaesés és többszörösen visszaesés tükrében

év	első b.tényes férfi fő	összes % arány	visszaeső férfi fő	összes % arány	többsz. visszaeső férfi fő	összes % arány	fk.férfi fő
1983	625	68,01	272	29,60	22	2,39	919
1984	768	77,11	208	20,88	20	2,01	996
1985	802	81,26	174	17,63	11	1,11	987
1986	771	80,40	185	19,29	3	0,31	959
1987	641	75,77	200	23,64	5	0,59	846
1988	675	88,01	84	10,95	8	1,04	767
1989	442	82,93	85	15,95	6	1,13	533
1990	343	82,06	63	15,07	12	2,87	418
1991	436	87,90	57	11,49	3	0,60	496
1992	407	84,62	65	13,51	9	1,87	481

Jogerősen elítélt fiatalok lány bűnelkövetők eloszlása az előélet és visszaesés tükrében

év	első b.tényes nő fő	összes % arány	visszaeső nő fő	összes % arány	fk.nő fő
1983	64	94,12	4	5,88	68
1984	64	90,14	7	9,86	71
1985	47	92,16	4	7,84	51
1986	27	71,05	11	28,95	38
1987	35	87,50	5	12,50	40
1988	31	62,00	19	38,00	50
1989	20	86,96	3	13,04	23
1990	17	80,95	4	19,05	21
1991	9	64,29	5	35,71	14
1992	10	50,00	10	50,00	20